

ΙΩΑΝΝΗΣ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΣ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ ΤΟΥ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ

Αθήνα, 2024

ΛΙΣΤΑ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. Αιμιλιανός Λαζαρίδης, (1871 ή 1877-1911), Μητροπολίτης Γρεβενών
2. Αποστολίδης Λάζος (1884 ή 1886-1920 ή 1921), Μακεδονομάχος
3. Αργυράκος Χρήστος (1876-1907), Μακεδονομάχος
4. Βαϊνάς Γρηγόριος (1868-1970), Μακεδονομάχος
5. Γαρέφης Κωνσταντίνος (1874-1906), Μακεδονομάχος
6. Γερμανός Καραβαγγέλης, (1866-1935), Μητροπολίτης Καστορίας και Αμασειάς
7. Γιώτας (Γκόνος) Γεώργιος (1880-1912), Μακεδονομάχος
8. Δεληγιαννάκης Ηλίας (1877-1918), Μακεδονομάχος
9. Δεμέστιχας Ιωάννης (1882-1960), αξιωματικός και Μακεδονομάχος
10. Δογιάμας Λάζαρος (1878-1912), Μακεδονομάχος
11. Θεοδώρητος Βασματζίδης (1867-1907), Μητροπολίτης Νευροκόπιου και Ραζλοκίου
12. Καούδης Ευθύμιος (1866 ή 1872-1956), Μακεδονομάχος
13. Καπετάν Τέλλος Άγρας (1880-1907), Μακεδονομάχος
14. Κατεχάκης Γεώργιος (1880 ή 1881-1939), αξιωματικός και Μακεδονομάχος
15. Κούγκας Θεοχάρης (1870-1917), Μακεδονομάχος
16. Κωτσόπουλος Σταύρος (1878-1948), Μακεδονομάχος
17. Μαζαράκης-Αινιάν Αλέξανδρος (1874-1943), αξιωματικός και Μακεδονομάχος
18. Μαζαράκης-Αινιάν Κωνσταντίνος (1869-1949), αξιωματικός και Μακεδονομάχος
19. Μάνος Διαμαντής (1862-1908), Μακεδονομάχος
20. Μελάς Παύλος (1870-1904), αξιωματικός και Μακεδονομάχος
21. Πετροπουλάκης Λεωνίδα (1880-1906), Μακεδονομάχος
22. Πηχεών Αναστάσιος (1836-1913), δάσκαλος και Μακεδονομάχος
23. Πηχεών Φιλόλαος (1876-1947), αξιωματικός και Μακεδονομάχος
24. Πύρζας Λάκης (1880-1947), Μακεδονομάχος
25. Σαπουντζής Στέργιος (1878-1960), Μακεδονομάχος
26. Στρεμπενιώτης Βαγγέλης (1876-1904), Μακεδονομάχος
27. Τσάμης Λάζαρος (1878-1933), Μακεδονομάχος
28. Τσάμης Σταύρος (1870-1906), ιερέας και Μακεδονομάχος
29. Τσόντος Γεώργιος ή καπετάν Βάρδας (1871-1942), αξιωματικός και Μακεδονομάχος
30. Χολέρης Αντίγονος (; - 1913), Μακεδονομάχος
31. Χρήστου Κωνσταντίνος ή Καπετάν-Κώττας (1860-1905), Μακεδονομάχος
32. Χρυσόστομος Καλαφάτης (1867-1922), Μητροπολίτης Σμύρνης ο από Δράμας

Ενδεικτική βιβλιογραφία

ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ - ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΓΡΕΒΕΝΩΝ (1871 ή 1877-1911)

Γεννήθηκε στα Πέρματα του Ικονίου, το 1871 (ή κατ' άλλους το 1877). Το κοσμικό του όνομα ήταν Χριστόδουλος. Οι γονείς του Χαράλαμπος και Θεοφανώ ήταν πιστοί χριστιανοί, καταγόμενοι από τον Πόντο. Γαλούχησαν τον Χριστόδουλο και τα άλλα οκτώ (8) τέκνα τους (τον Γεώργιο, τον Αλέξανδρο, την Ελένη, τη Δόμνα, την Άννα, την Κασσιανή, τη Σοφία και τη Ναταλία) με πίστη στην Ορθοδοξία και τα ιδανικά της πατρίδος. Σημειωτέον ότι οι ίδιοι ήταν τουρκόφωνοι.

Ο νεαρός Χριστόδουλος σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, όπου και έλαβε το όνομα Αιμιλιανός, ενώ ανήλθε όλες τις βαθμίδες της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Στην Κωνσταντινούπολη χειροτονήθηκε διάκονος και κατόπιν πρεσβύτερος. Ακολούθως, προσελήφθη από τον Μητροπολίτη Κυζίκου Κωνσταντίνο, ενώ υπηρέτησε ως εφημέριος και μετά ως πρωτοσύγκελος της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης επί αρχιερατείας του Αλεξάνδρου Β', μετέπειτα Μητροπολίτου Νικομηδείας. Ο Αιμιλιανός ανέπτυξε πλούσια δράση και κατέστη σύντομα πολύ αγαπητός στους Θεσσαλονικείς. Την εποχή εκείνη, οι Βούλγαροι κομιτατζήδες είχαν ξεκινήσει την εγκληματική δράση τους. Ο Αιμιλιανός συνεργάστηκε στενά με τον πρόξενο της Ελλάδος στην πόλη Λάμπρο Κορομηλά και τον Αθανάσιο Σουλιώτη.

Οι ικανότητές του τον κατέστησαν ευρύτερα γνωστό και η φήμη του έφθασε μέχρι το Πατριαρχείο. Κλήθηκε στην Πόλη και τοποθετήθηκε εφημέριος και ιεροκήρυκας του ιερού ναού Αγίας Τριάδος του Πέραν, στη συνοικία του Σταυροδρομίου. Επρόκειτο για μία από τις πολυπληθέστερες Ορθόδοξες ενορίες της Κωνσταντινουπόλεως. Ο Αιμιλιανός ξεχώρισε και στη νέα του θέση για την παρρησία και την καλλιέργεια του λόγου του. Ο Μητροπολίτης Πελαγονίας Ιωακείμ (Φορόπουλος) διέκρινε τα χαρίσματά του και τον κάλεσε κοντά του για να υπηρετήσει ως καθηγητής Θρησκευτικών στο Γυμνάσιο του Μοναστηρίου. Κατόπιν, προεχειρίσθη στον βαθμό του βοηθού επισκόπου Πελαγονίας, υπό τον τίτλο Πέτρας. Ο Αιμιλιανός διέτρεξε όλη την επικράτεια της μητροπόλεώς του, πηγαίνοντας μέχρι το τελευταίο χωριό για να κηρύξει το Ευαγγέλιο και να ενισχύσει το ελληνικό φρόνημα των κατοίκων.

Χαρακτηριστικό της δράσεώς του είναι το κάτωθι περιστατικό. Τον Δεκαπενταύγουστο του 1908, ο ναός του μικρού χωριού Κλαμπουτίστη κινδύνευε με κατάληψη από Εξαρχικούς. Ο Αιμιλιανός ταμπουρώθηκε μαζί με λίγους χριστιανούς μέσα στον ιερό ναό και παρέμεινε εκεί όλη τη νύκτα. Αρκετοί Βούλγαροι συγκεντρώθηκαν απ' έξω, φώναζαν, έβριζαν και απειλούσαν. Ο Τούρκος αστυνομικός διευθυντής τον παρεκάλεσε να εγκαταλείψει τον ναό για την αποφυγή επεισοδίων. Η απάντηση του Αιμιλιανού ήταν αποφασιστική. «Μόνο νεκρός βγαίνω από μέσα». Τελικώς, οι Βούλγαροι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την προσπάθεια και ο ιερός ναός παρέμεινε στα χέρια των Ελληνορθοδόξων.

Την 16^η Μαΐου 1910, εξελέγη Μητροπολίτης Γρεβενών, θέση η οποία χήρευε μετά την απομάκρυνση του Μητροπολίτη Αγαθαγγέλου. Το νέο του αξίωμα απαιτούσε πολλά προσόντα, καθώς στην περιοχή κυριαρχούσαν ακραία στοιχεία του Νεοτουρκικού Κομιτάτου, τα οποία επέβαλαν τον εκτουρκισμό των κατοίκων. Επίσης, ιδιαίτερη δράση ανέπτυσαν τόσο οι Ρουμάνοι όσοι και οι Βούλγαροι κομιτατζήδες. Ο Αιμιλιανός δεν φοβήθηκε αλλά συνέχισε και εκεί το έργο του. Η δράση του στερέωσε το φρόνημα των Ελλήνων της περιοχής και απετέλεσε ανάχωμα τόσο στον βίαιο εξισλαμισμό τους όσο και στον προσηλυτισμό τους από άλλους Βαλκάνιους. Ήταν μειλίχιος, ταπεινός και αφιλοχρήματος ενώ κέρδιζε τον συνομιλητή του με το βάσιμο των επιχειρημάτων του. Μεριμνήσε για την ίδρυση και τη συντήρηση ελληνικών σχολείων και ορθόδοξων ναών. Τέλος, συνέτασσε συνεχώς εκθέσεις προς το Πατριαρχείο και την ελληνική κυβέρνηση, στις οποίες διεκτραγωδούσε την κατάσταση που επικρατούσε και περιέγραφε τα μαρτύρια των Ελλήνων.

Σύντομα, ετέθη στο στόχαστρο τόσο των Τούρκων όσο και των Βουλγάρων, οι οποίοι στο πρόσωπό του είδαν τον υπ' αριθμόν 1 εχθρό τους. Αν και τον απείλησαν, εκείνος συνέχισε απτόητος το έργο του. Έφθασαν μέχρι και στη σύλληψή του αλλά εκείνος τους απαντούσε με ηρεμία πως επιτελούσε απλώς το χριστιανικό καθήκον του. Την 1^η Οκτωβρίου 1911, λειτούργησε στην εκκλησία του χωριού Σχίνοβο (νυν Δεσπότης). Κατόπιν, συνομίλησε με τους κατοίκους του χωριού, οι οποίοι τον παρεκάλεσαν να αναβάλλει την αναχώρησή του, καθώς στην περιοχή κυκλοφορούσαν ένοπλοι Νεότουρκοι και πράκτορες των Ρουμάνων.

Ο Αιμιλιανός, όμως, τους απήφησε και ανεχώρησε για να μεταβεί στο χωριό Γκριντάδες (νυν Αιμιλιανός), συνοδευόμενος από τον διάκονό του Δημήτριο και τον συνοδό αγωγιάτη Αθανάσιο Φασούλα, κατά το μεσημέρι. Στη διαδρομή (και ενώ περνούσε μέσα από ένα πυκνό δάσος), οι τρεις Έλληνες έπεσαν σε ενέδρα που τους είχε στήσει ένα απόσπασμα Νεοτούρκων. Οι τελευταίοι τους συνέλαβαν, τους βασάνισαν και στο τέλος τους κατακρεούργησαν. Αρχικώς, εθεωρήθησαν εξαφανισμένοι, καθώς στο έγκλημα δεν υπήρχαν μάρτυρες.

Το χρονικό της ειδήσεως για την εξαφάνιση του Αιμιλιανού και των συνοδών του, όπως διεσώθη στα Πρακτικά της Δημογεροντίας Γρεβενών έχει ως ακολούθως. «Σήμερα την 5^η του μηνός Οκτωβρίου του 1911 επί τη εξαφανίσει του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου ημών κυρίου Αιμιλιανού, μετά του ιεροδιακόνου του Δημητρίου και του συνοδούντος αυτούς Αθανασίου εκ Σνιχόβου εν άκρα συγκινήσει και λύπη σήμερον συνελθούσα η σύνοδος (της εφοροεπιτροπής της ορθοδόξου Κοινότητος Γρεβενών) εν συνεδριάσει απεφάσισεν ομοφώνως ίνα εξέλθη ο Αρχιερατικός Επίτροπος Οικονόμος Παπα-Γεώργιος (Σερβικής) προς αναζήτησιν και ανεύρεσιν αυτών εν συνοδεία των πολιτών και των κατοίκων των πέριξ χωρίων και προς τούτο ανετέθη αυτώ ίνα επιδώση δεκρίριον προς την Σεβ. Κυβέρνησιν προς λήψιν και της δεούσης ασφαλείας. Εφ' ω εγένετο το παρόν».

Την 3^η Οκτωβρίου, η Δημογεροντία εξέφρασε δημοσίως την αγωνία της για την τύχη του Δεσπότη. Όλο το ποιμνίο είχε κινητοποιηθεί για την ανακάλυψη των τριών Ελλήνων, προκαλώντας την έκπληξη των οθωμανικών Αρχών. Την επομένη, η

Δημογεροντία ανεκοίνωσε ότι είχε ανακαλύψει κάποια από τα προσωπικά του αντικείμενα. Τελικώς, ην 6^η Οκτωβρίου, τα πτώματα ανευρέθησαν στο δάσος. Το στυγερό έγκλημα προκάλεσε αίσθηση και πανελλήνια συγκίνηση, καθώς ο Μακεδονικός Αγώνας είχε τυπικώς τερματισθεί, προ τριετίας. Η κηδεία του Αιμιλιανού ετελέσθη στα Γρεβενά, την 8^η Οκτωβρίου. Ακολουθεί ένα απόσπασμα από τον επιμνημόσυνο λόγο του Μητροπολίτου Σμύρνης Χρυσοστόμου (ο οποίος έμελλε να έχει την ίδια μοίρα έντεκα χρόνια αργότερα): «Όταν αρχιερείς καίωσιν εαυτούς ως λαμπάδας ενώπιον του ειδώλου της πατρίδος, ο δε μαρτυρικός θάνατός των γίνεται ζώης και δόξης υπόθεσις και θεμέλιον αγιωτέρου βίου, το μνημόσυνόν των δεν εναρμονίζεται με δάκρυα και θλίψιν, αλλά με υπερηφάνειαν και αγαλλίασιν. Ημίν εξ όλων εχαρίσθη όχι μόνον το εις Χριστόν ορθώς πιστεύειν, αλλά και το υπέρ Αυτού αφογγύστωσ πάσχειν, γενναίως μαρτυρείν και ενδόξως αποθνήσκειν».

Αξιομνημόνευτη είναι η δήλωση της μητέρας του, η οποία τηλεγράφησε στον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ τα ακόλουθα: «Καίτοι ο φρικώδης φόνος του υιού μου Αιμιλιανού, Μητροπολίτου Γρεβενών, εβύθισεν εις άφατον πένθος την οικογένειαν ημών, ουχ ήττον εκ του γεγονότος ότι εθυσιάσθη εν τη εκτελέσει των πνευματικών αυτού καθηκόντων, παρηγορουμένη, υποβάλλω μετά κατωδύνου ψυχής τας θερμός ευχαριστίας μου επί ταις πατρικαίς υπέρ αναπαύσεως της ψυχής αυτού δεήσεσι και τη ανενδότω επιμονή Αυτής προς ανακάλυψιν και τιμωρίαν των δολοφόνων του τέκνου μου». Ο Γεώργιος Σουρής έγραψε το ακόλουθο ποιήμα εις μνήμην του:

*Τον έσφαζαν των Γρεβενών τον άφοβο Δεσπότη,
τον έσφαζαν τον άξιον του Γένους στρατιώτη.
Θρήνησε, μάνα, θρήνησε κι άλλη μεγάλη μίτρα,
που την αιματοκύλισαν της λευτεριάς, τα φύτρα.*

Συν τοις άλλοις, υπάρχει πλήθος επιστολών και συλλυπητηρίων τηλεγραφημάτων, τα οποία βρίσκονται στα αρχεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Αυτά καταδεικνύουν τη θλίψη του λαού και του κλήρου για τον μαρτυρικό θάνατο του Μητροπολίτη Αιμιλιανού. Σημειωτέον ότι τα προαναφερθέντα τεκμήρια δόθηκαν για πρώτη φορά στη δημοσιότητα και αναγνώσθηκαν από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίο κατά την επίσκεψή του στα Γρεβενά, το 2011.

Μετά τη δολοφονία του, ένας ιερός ναός και ένα κενοτάφιο κατασκευάστηκαν στο σημείο όπου δολοφονήθηκε ο Αιμιλιανός. Το πρώτο Σάββατο του Οκτωβρίου κάθε έτους, τελείται Θεία Λειτουργία και Τρισάγιο στον τόπο του εγκλήματος. Προτομές του Αιμιλιανού υπάρχουν στην κεντρική πλατεία των Γρεβενών (η οποία φέρει το όνομά του), καθώς και στην οδό Αριστοτέλους της Θεσσαλονίκης. Ο ανδριάντας του ανεγέρθηκε στο Επισκοπείο Γρεβενών, δίπλα σε αυτόν του Κοσμά του Αιτωλού. Τέλος, πολλές οδοί ανά την ελληνική επικράτεια (κατ' αλφαβητική σειρά στη Θεσσαλονίκη, την Καλαμαριά, την Καστοριά, την Κοζάνη, την Κομοτηνή, τη Νέα Ιωνία, τη Νέα Σμύρνη, το Πανόραμα και τη Σταυρούπολη) φέρουν το όνομά του. Ανιψιός του υπήρξε ο Μητροπολίτης Σηλυβρίας Μακαριστός Αιμιλιανός Τιμιάδης.

ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ ΛΑΖΟΣ (1884 ή 1886-1920 ή 1921)

Γεννήθηκε στο χωριό Ζουπάνιστα (νυν Λεύκη) της Καστοριάς, το 1884. Δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία για τα πρώτα χρόνια της ζωής του. Είναι, όμως, γνωστόν, ότι σε νεαρή ηλικία εντάχθηκε σε επιτροπές για την προάσπιση του ελληνισμού της Μακεδονίας. Το 1903, έγινε δεκτός στο ένοπλο σώμα του Μακεδονομάχου Αριστείδη Μαργαρίτη – Σαδίκη (Καπετάν-Πίτα ή Τρομάρα) από την Καστοριά. Έκτοτε, υιοθέτησε το ψευδώνυμο «Καπετάν-Λάζος» και συμμετείχε σε διάφορες συμπλοκές και μάχες κατά των Τούρκων και των Βουλγάρων.

Έζησε σε μία περίοδο κατά την οποία πολλοί επιβουλευόνταν την, υπό οθωμανική διοίκηση ευρισκόμενη, Μακεδονία. Αρχικώς, ήσαν οι Βούλγαροι, οι οποίοι υιοθετούσαν όλο και πιο συχνά τρομοκρατικές μεθόδους, καταφεύγοντας στην απροκάλυπτη βία. Επίσης, αξιόλογη δράση ανέπτυσαν και οι λεγόμενοι ρουμανίζοντες. Μάλιστα, ο Ρουμάνος πρεσβευτής στην Αθήνα αξίωσε (εκ μέρους της κυβερνήσεώς του) από τον πρωθυπουργό και υπουργό Εξωτερικών Δημήτριο Ράλλη να προβεί σε συστάσεις προς το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως προκειμένου αυτό να αναγνωρίσει τις ρουμανικές κοινότητες στη Μακεδονία., την 28^η Ιουνίου 1905. Ο Έλληνας πολιτικός αρνήθηκε, γεγονός που προκάλεσε την οργή του πρεσβευτή του Βουκουρεστίου. Ο τελευταίος απείλησε με την εφαρμογή αντιποίνων εις βάρος των ομογενών, οι οποίοι ήταν εγκατεστημένοι επί ρουμανικού εδάφους.

Πράγματι, ύστερα από λίγο, έλαβαν χώρα ογκώδεις διαδηλώσεις στη Ρουμανία, στις οποίες οι συμμετέχοντες έκαψαν ελληνικές σημαίες. Επίσης, πολλά καταστήματα ομογενών στο Βουκουρέστι και σε άλλες ρουμανικές πόλεις κατεστράφησαν, ενώ αρκετοί Έλληνες υπήκοοι απελάθησαν. Ο Έλληνας πρεσβευτής διαμαρτυρήθηκε αλλά η ρουμανική κυβέρνηση δήλωσε ότι τα ανθελληνικά μέτρα θα έπαυαν μόλις τερματίζονταν οι υποτιθέμενες διώξεις εις βάρος των Ρουμάνων υπηκόων (δηλαδή των Βλάχων) στη Μακεδονία. Η στάση των Ρουμάνων υπεχρέωσε την κυβέρνηση του Γεωργίου Θεοτόκη (η οποία είχε ανέλθει στην εξουσία) να προβεί στη διακοπή των διμερών σχέσεων, την 1^η Ιουνίου 1906.

Ο Καπετάν-Λάζος διεκρίθη επανειλημμένως για την ανδρεία του, όπως στη μάχη που έλαβε χώρα εναντίον Βούλγαρων κομιτατζήδων στο χωριό της Έζερετς της Καστοριάς (νυν Πετροπουλάκι). Ο Καπετάν-Λάζος προστάτευσε τους Έλληνες της περιοχής του και παρακίνησε πολλούς άνδρες της δυτικής Μακεδονίας να ακολουθήσουν τον ένοπλο αγώνα. Αρκετοί εξ αυτών έσπευσαν να ενταχθούν στο περίφημο «Ανεξάρτητο Τάγμα», που ίδρυσε το αρχηγείο, λίγο μετά.

Ενδεικτικώς, αναφέρεται το πρωτοπαλικάρο του Χρήστος Τσαούσης (από τους Λαχανόκηπους της Καστοριάς), οι συγγενείς (και συγχωριανοί του) Σταύρος και Ναούμ Αποστολίδης, ο Δημήτριος Βεντούλης (από τη Γαλατινή Σιατίστης), ο Νικόλαος Δερβένης (από την Εράτυρα) ο Δημήτριος Μπέσιας (από τη Δεσκάτη), ο Νικόλαος Σπυρίδων (από τη Στέρνα Βοΐου) κ.α. Επιπλέον, στο προαναφερθέν τάγμα

είχαν ενταχθεί και οι Καστοριανοί, Αχιλλέας Αλβανός, Δαμιανός Γκαρτζάλης, Αθανάσιος Ιατρού, Αθανάσιος Νταβατζής, ο Θεσσαλός Στυλιανός Γιαννούσης και ο λοχίας του Ιππικού Βασίλειος Καρακνάκης, ο οποίος εκτελούσε και χρέη γραμματέα στον Καπετάν-Λάζο. Αξιοσημείωτη ήταν και η συνδρομή της μητέρας του Τρυγώνας, της θυγατέρας του Ειρήνης και των δύο αδελφών του, Σοφίας και Δέσποινας.

Ο Καπετάν-Λάζος ήταν ταχύς στις αντιδράσεις του και δεινός σκοπευτής. Είχε πολλούς φίλους, οι οποίοι τον ενημέρωναν για τις κινήσεις των (πολυάριθμων) εχθρών του. Ως εκ τούτου, κατόρθωνε και ξεγλιστρούσε από τις ενέδρες που του έστηναν. Το γεγονός αυτό εξόργισε τους κομιτατζήδες σε τέτοιο βαθμό ώστε προχώρησαν στη σύλληψη της εξαδέλφης του, Μαρίας Τσιτσώνη. Η τελευταία ουδεμία ανάμειξη είχε στον Μακεδονικό Αγώνα. Μολαταύτα, οι Βούλγαροι την κρέμασαν σε ένα κλωνάρι ιτιάς για εκδίκηση, επειδή δεν είχαν καταφέρει να εξουδετερώσουν τον Καπετάν-Λάζο.

Την 20^η Ιουλίου 1903, ξέσπασε η εξέγερση των Βουλγάρων σε περιοχές της Μακεδονίας. Αργότερα, αυτή έλαβε την ονομασία «επανάσταση του Ίλιντεν» διότι είχε ξεκινήσει ανήμερα της εορτής του Προφήτη Ηλία. Οι κομιτατζήδες πίεσαν πολλούς Έλληνες (οπληρχηγούς αλλά και αμάχους) να συμμετάσχουν σε αυτήν. Όσοι δεν εκάμθησαν εδέχθησαν απροκάλυπτες απειλές για τη ζωή και την περιουσία των ιδίων και των οικείων τους. Ο Καπετάν-Λάζος ήταν ένας εξ αυτών. Επέλεξε, λοιπόν, να καταφύγει στην Αθήνα, έως ότου καταλαγιάσουν τα πνεύματα. Άλλωστε, τη (λίγο-πολύ αναμενόμενη) καταστολή του κινήματος από τον Οθωμανικό Στρατό και τη Χωροφυλακή ακολούθησαν εκτεταμένες βιαιοπραγίες κατά των χριστιανών.

Η εξέλιξη των γεγονότων είχε δικαιώσει τις κινήσεις του Καπετάν-Λάζου, ο οποίος επέστρεψε στην περιοχή του. Αρχικώς, ήρθε σε επαφή με τον Γεώργιο Τσόντο (Καπετάν-Βάρδα), με τον οποίο συνεργάστηκε στενά. Από το 1905, ανέλαβε εκ νέου την ηγεσία της ένοπλης ομάδας του, ενώ διόρισε υπαρχηγό του τον Κρητικής καταγωγής Ηλία Δεληγιαννάκη. Τον Ιούνιο του 1905, το ένοπλο σώμα του έδωσε σφοδρή μάχη εναντίον μίας πολυάριθμης ομάδας υπό τον κομιτατζή Κωνστάντο Ζίφκωφ στην Κοντορρόπη (νυν Μεταμόρφωση) της Καστοριάς

Ο προαναφερθείς κομιτατζής (περισσότερο γνωστός ως Κωνστάντωφ) ήταν ένα από τα πλέον έμπειρα στελέχη του Βουλγαρικού Κομιτάτου, στο οποίο είχε ενταχθεί από το 1901. Έδρασε κυρίως στην περιοχή των Καστανοχωρίων, όπου δολοφόνησε (συχνά με απάνθρωπο τρόπο) αρκετούς Έλληνες προκρίτους. Αργότερα, βρήκε τον θάνατο από ασφυξία σε μάχη με την ένοπλη ομάδα του προαναφερθέντος Τσόντου, καθώς πυρπολήθηκε η οικία στην οποία είχε καταφύγει για να γλιτώσει.

Ο Καπετάν-Λάζος και ο Δεληγιαννάκης προέβησαν σε έναν ευφυή ελιγμό με αποτέλεσμα να ξεγελάσουν τους Βουλγάρους, κατορθώνοντας να εισέλθουν στην Κοντορρόπη, απ' όπου έδιωξαν τους, πλήρως αιφνιδιασμένους, κομιτατζήδες. Το γεγονός αυτό προκάλεσε μεγάλη ανακούφιση στους κατοίκους όλης της περιοχής, καθώς έκτοτε οι Βούλγαροι δεν ξαναέκαναν την εμφάνισή τους. Η συνεργασία των

δύο ανδρών απέδωσε θετικά αποτελέσματα για τον δοκιμαζόμενο ελληνισμό της δυτικής Μακεδονίας και σε άλλες περιπτώσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα απετέλεσαν οι νίκες επί των ανδρών του κομιτατζή Κυριάζωφ. Ο τελευταίος έδρευε στο χωριό Λουβράδες (νυν Σκιερό) των Καστανοχωριών.

Την 3^η Σεπτεμβρίου 1906, ο Καπετάν-Λάζος επετέθη μόνος του κατά 30 και πλέον Εξαρχικών συγχωριανών του, οι οποίοι είχαν προηγουμένως δείρει τους γονείς του. Δυστυχώς, η επίθεση δεν ολοκληρώθηκε διότι έκανε την εμφάνισή του απόσπασμα του Οθωμανικού Στρατού. Ο Μητροπολίτης Καστορίας Γερμανός Καραβαγγέλης επαίνεσε την πράξη του Μακεδόνα οπλαρχηγού σε επιστολή του προς τον Τσόντο, στην οποία, ανέφερε, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα: «Ο Λάζος (εκ Ζουπάνιστας) μετέβη ολοτελώς μόνος πλησίον της Ζουπάνιστας και εφόνευσε μίαν κακούργον γυναίκα (κατά τον κομιστήν δύο, εξεδικήθη τον δαρμόν υπό των κομιτών των γονέων του)».

Ο Κρητικής καταγωγής οπλαρχηγός του απήντησε, επαινώντας τον Καπετάν-Λάζο. Προσέθεσε δε χαρακτηριστικά «ότι δέον να χρησιμοποιηθεί δεόντως προς τα μέρη του». Τον Φεβρουάριο του 1908, ο Καπετάν-Λάζος και ο Δεληγιαννάκης αντιμετώπισαν τα βουλγαρικά ένοπλα σώματα υπό τους κομιτατζήδες Κυριάκ Σκούρτωφ και Πάντο Σίντωφ στο χωριό Πορειά (ή Ποριά) της Καστορίας. Οι Έλληνες κατόρθωσαν να διώξουν τους Βουλγάρους και να απαλλάξουν το χωριό από τον φόβο των κομιτατζήδων. Λίγο μετά, ήρθαν σε σύγκρουση με τους Βουλγάρους του Ναούμ Πετρώφ στην Μάγγελα.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Καπετάν-Λάζος συνέχισε τη δράση ακόμη και μετά την επικράτηση του κινήματος των Νεοτούρκων και τη γενική αμνηστία που αυτοί χορήγησαν, το 1908. Η εθνοσωτήρια παρουσία του στην ευρύτερη περιοχή της δυτικής Μακεδονίας αλλά και της βόρειας Θεσσαλίας επαινέθηκε από πολλούς. Χαρακτηριστική είναι η συγχαρητήρια επιστολή του Κέντρου Τρικάλων, της 17^{ης} Μαΐου 1908.

Ο Καπετάν-Λάζος συμμετείχε και στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο. Έδωσε αγώνα για να υπερασπιστεί το Βογατσικό, το οποίο απελευθερώθηκε δύο φορές από τα ημέτερα τμήματα. Κατόρθωσε (με την βοήθεια του καταγόμενου από τα Γρεβενά Γεωργίου Αλεξίου – Μακρή) να σώσει τη ζωή πολλών γυναικοπαίδων. Επίσης, συμμετείχε στη μάχη Σιατίστης-Μακρυχωρίου, στις αρχές Νοεμβρίου του 1912, τελώντας υπό τις διαταγές του Γεωργίου Κατεχάκη.

Εν συνεχεία, συμμετείχε στον Βορειοηπειρωτικό αγώνα, διακρινόμενος στις μάχες της Βίγλιστας και της Μοσχόπολης, το 1916. Επίσης, έλαβε μέρος και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπου τραυματίστηκε, σύμφωνα με ορισμένους μελετητές. Κατόπιν, μετεφέρθη για θεραπεία στην Κωνσταντινούπολη, όπου και απεβίωσε, το 1920 ή το 1921. Εντούτοις, ούτε τα αίτια ούτε η ημερομηνία του θανάτου του είναι εξακριβωμένα. Μετά θάνατον, του απενεμήθη τιμητικά ο βαθμός του ανθυπολοχαγού

Πεζικού, ενώ του απενεμήθη ο τίτλος του οπλαρχηγού Α΄ Τάξεως. Μία προτομή του έχει τοποθετηθεί στην Καστοριά, ενώ το όνομά του έχει δοθεί σε οδούς της περιοχής.

Ήταν νυμφευμένος με την Παρασκευή και απέκτησε πέντε τέκνα (κατά σειράν γεννήσεως) τον Θανασάκη (απεβίωσε βρέφος), τη Μελπομένη, την Πηνελόπη, την Ειρήνη και τον Αθανάσιο (μετέπειτα αντάρτη του Ε.Δ.Ε.Σ. και Αντιστράτηγο του Ελληνικού Στρατού).

ΑΡΓΥΡΑΚΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ ή ΚΑΠΕΤΑΝ-ΜΟΥΡΙΚΗΣ (1876-1907)

Γεννήθηκε στο Μπλάτσι (Βλάστη) Εορδαίας, το 1876. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία ούτε για την ακριβή ημερομηνία γεννήσεώς του ούτε για την οικογενειακή του κατάσταση και τα παιδικά του χρόνια.

Το 1904, συγκρότησε ένα ένοπλο σώμα, στο οποίο συμμετείχαν και οι αδερφοί του, για να πολεμήσει τους Βούλγαρους κομιτατζήδες και τους Τούρκους. Την επόμενη χρονιά, συνεργάστηκε με την ομάδα του αξιωματικού του Ιππικού Πέτρου Μάνου. Την 21^η Απριλίου του έτους εκείνου, έλαβε μέρος στη μάχη του Μουρικού. Σε αυτήν, συμμετείχαν τα ενωμένα σώματα των οπλαρχηγών Κατεχάκη, Μάνου και Γύπαρη, συνολικής δυνάμεως περίπου 110 ανδρών. Αυτοί είχαν συγκεντρωθεί στο όρος Μουρίκι, ανάμεσα στην Βλάστη και την Κλεισούρα, προκειμένου να συνεχίσουν την πορεία τους προς το Λέχοβο.

Δυστυχώς, όμως, η παρουσία ενός τόσο μεγάλου αριθμού ανταρτών έγινε αντιληπτή από τους Τούρκους, όπως ήταν φυσικό. Την επόμενη ημέρα, ένα ισχυρό απόσπασμα του Οθωμανικού Στρατού περικύκλωσε την Βλάστη, ενώ ένα άλλο τμήμα κατευθύνθηκε προς το Μουρίκι. Οι Τούρκοι ήσαν τυχεροί διότι η επικρατούσα ομίχλη τους παρείχε την απαραίτητη κάλυψη για να προσεγγίσουν τις ελληνικές θέσεις δίχως να γίνουν εγκαίρως αντιληπτοί. Επηκολούθησε σκληρή μάχη, στην οποία ενεπλάκη και το τουρκικό απόσπασμα, που είχε εν τω μεταξύ περικυκλώσει την Βλάστη.

Οι Έλληνες αντάρτες πολέμησαν γενναία, προκαλώντας μεγάλες απώλειες στον εχθρό. Ο Αργυράκος διεκρίθη για το θάρρος και την ευστοχία του. Σύντομα, όμως, έγινε αντιληπτό ότι δεν υπήρχε περίπτωση να έρθουν ενισχύσεις. Αντιθέτως, οι Τούρκοι είχαν ζητήσει βοήθεια από τις κοντινές φρουρές. Η καλύτερη λύση ήταν να επιχειρηθεί μία επίθεση για τη διάσπαση του εχθρικού κλοιού, όπερ και εγένετο. Αυτή απέδειχθη σωτήρια, καθώς ισχυρές τουρκικές δυνάμεις έφθασαν την περιοχή, μετά από λίγο. Οι Έλληνες Μακεδονομάχοι είχαν ήδη διασκορπιστεί και οι Τούρκοι δεν κατάφεραν να εντοπίσουν τα ίχνη τους.

Ο αριθμός των απωλειών (νεκρών και τραυματιών) του εχθρού ουδέποτε έγινε επακριβώς γνωστός, ήταν όμως σίγουρα διψήφιος. Οι Έλληνες κατόρθωσαν να κυριεύσουν πολλά όπλα, υπέστησαν όμως και αυτοί πολλές απώλειες. Το ένοπλο σώμα του Γύπαρη σχεδόν αποδεκατίστηκε, ενώ μεταξύ των νεκρών συγκαταλέγονταν (κατ' αλφαβητική σειρά) οι Παύλος Βαρδουλάκης, Θεόδωρος Καπιανός και Μανούσος Κουτσουδάκης. Συν τοις άλλοις, τραυματίστηκαν αρκετοί αντάρτες, μεταξύ των οποίων ήταν και ο Ιωσήφ Κουντουράκης.

Εν συνεχεία, ο Αργυράκος εστράφη κατά των κομιτατζήδων και επετέθη με το σώμα του κατά βουλγαρικών στόχων στην περιοχή των Καστανοχωρίων, τη

Σταρίτσανη (Λακκώματα), το Ζούζελτσι (Σπήλαια), την Οσνίτσανη (Καστανόφυτο) και τη Μάρτσιστα (Κάτω Περιβόλι). Ήρθε δε σε επαφή, αναπτύσσοντας συνεργασία και με τον αξιωματικό Γ. Φαληρέα.

Την 8^η Μαΐου του 1907, ο Αργυράκος συμμετείχε στην ολονύκτια μάχη του Παλαιοχωρίου εναντίον των κομιτατζήδων. Σε αυτήν, διεκρίθη εκ νέου, όπως και ο Μακεδονομάχος καπετάν Ζαχαρίας Ανδρούτσος ή Παπαδάς (καπετάν- Φούφας). Αυτός ήταν ανθυπολοχαγός του Ελληνικού Στρατού και καταγόταν από το Πλατανάκι του νομού Αρκαδίας. Έπεσε στη μάχη, ηρωικά αγωνιζόμενος κατά των κομιτατζήδων. Τον ίδιο ένδοξο θάνατο βρήκαν και τέσσερις (4) από τους συμπολεμιστές του (Παν. Κόντης, Χρ. Κούγιας, Ιωαν. Σαρδέλης και Κων. Σκορδάτος). Το 1932, το χωριό μετονομάστηκε από Παλαιοχώρι σε Φούφας.

Μετά τον θάνατο του προαναφερθέντος καπετάνιου, έφθασαν στη Λόμνιτσα τα ένοπλα σώματα των αρχηγών Γκούρα και Ζάκκα. Σκοπός τους ήταν ο συντονισμός των ενεργειών τους προκειμένου να μετακινηθούν (μέσω Λεχόβου) προς το Μορίχοβο. Μολαταύτα, οι Τούρκοι είχαν κινητοποιήσει ισχυρές δυνάμεις στην προσπάθειά τους προς εντοπισμό των ελληνικών ανταρτικών δυνάμεων. Δυστυχώς, η άφιξη των τελευταίων στην περιοχή είχε γίνει ήδη γνωστή στις οθωμανικές Αρχές, πιθανότατα από προδοσία δίχως ποτέ να αποκαλυφθεί ο υπαίτιος.

Οι Μακεδονομάχοι ήσαν ιδιαίτερος προσεκτικοί, καθώς είχαν αντιληφθεί τις κινήσεις του εχθρού. Ήταν βέβαιοι ότι ο τουρκικός στρατός ευρίσκετο στο κατόπι τους, ερευνώντας σπιθαμή προς σπιθαμή τους παρακείμενους λόφους. Δεν κατόρθωσε, όμως, να τους εντοπίσει και κατέβηκε στο Λέχοβο. Επρόκειτο για τρία (3) τάγματα που είχαν ξεκινήσει από την Κλεισούρα, καθώς και το στρατιωτικό απόσπασμα που έμενε στη μικρή Βλάστη.

Ο Τούρκος επικεφαλής αξιωματικός προσπάθησε να αντλήσει πληροφορίες για τις κινήσεις των Μακεδονομάχων από τους κατοίκους του χωριού. Άλλωστε, φάνηκε ότι είχε ήδη συγκεντρώσει αρκετές πληροφορίες. Μόλις βεβαιώθηκε ότι οι κάτοικοι του Λεχόβου δεν γνώριζαν τίποτα και δεν υπήρχαν αντάρτες στο χωριό, ζήτησε ένα κατάλυμα για τους άνδρες του προκειμένου να διανυκτερεύσουν στο χωριό. Οι κάτοικοι του υπέδειξαν το σχολείο και ένα μεγάλο οίκημα στη μέση του Λεχόβου. Κατόπιν, ο Τούρκος αξιωματικός τους έβγαλε ένα λογίδριο, συστήνοντάς τους να μην δέχονται τα «κακοποιά» στοιχεία στον τόπο τους και προτρέποντάς τους να ειδοποιούν αμέσως τις Αρχές για οποιαδήποτε ύποπτη κίνηση.

Την ίδια νύκτα, οι Μακεδονομάχοι προσήγγισαν το χωριό και διανυκτέρευσαν στα γύρω βουνά, δίχως όμως να ενημερώσουν τους Έλληνες κατοίκους του. Το επόμενο πρωινό, οι Έλληνες αντάρτες (με επικεφαλής τον Αργυράκο) είχαν στήσει ενέδρα στον εχθρό. Λίγο μετά, αντελήφθησαν τους 19 άνδρες του τουρκικού αποσπάσματος από την Βλάστη να κινούνται ανύποπτοι προς το μέρος τους. Οι τελευταίοι είχαν χρησιμοποιήσει έναν οδηγό από το χωριό, ο οποίος αγνοούσε την ύπαρξη Ελλήνων ανταρτών στην περιοχή. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τους οδήγησε από

το συγκεκριμένο μονοπάτι και «έπεσαν πάνω» στους ενεδρευόντες Έλληνες. Οι τελευταίοι ήταν εξαντλημένοι από την πορεία αλλά αντέδρασαν με ψυχραιμία και αποτελεσματικότητα.

Οι εκατέρωθεν πυροβολισμοί, όμως, έγιναν αντιληπτοί από το πολυάριθμο σώμα της Κλεισούρας (περίπου 700 άνδρες), που ευρίσκετο ακόμη στα περικόρα του Λεχόβου. Αυτό άλλαξε πορεία και επετέθη με ορμή στη θέση που κρατούσαν ο Αργυράκος και οι άνδρες του στη ράχη του Σουμπρετσίου. Επηκολούθησε τρίωρη μάχη, η έκβαση της οποίας ήταν προδιαγεγραμμένη. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όμως, οι άνδρες των άλλων ανταρτικών σωμάτων είχαν τον χρόνο να διαφύγουν. Πράγματι, αυτοί ανέβηκαν την πλαγιά και, αφού πέρασαν την κορυφή, έφυγαν για την Μπελκαμένη, δίχως να ενοχληθούν από τους Τούρκους.

Ο Αργυράκος και οι 26 άνδρες του σήκωσαν μόνοι το βάρος της αμύνης, θυσιαζόμενοι για να γλιτώσουν οι συμπολεμιστές τους. Ήταν βέβαιον ότι γνώριζαν πως δεν μπορούσαν να επικρατήσουν επί τόσων Τούρκων. Μολαταύτα, έμειναν και αγωνίστηκαν μέχρι την τελευταία σφαίρα «τοις κείνων ρήμασι πειθόμενοι», όπως ακριβώς είχαν πράξει οι αρχαίοι πρόγονοί τους. Οι μαχητές στη ράχη του Σουμπρετσίου πέρασαν στο πάνθεον των ηρώων για τη διάσωση του ελληνισμού της Μακδονίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Τούρκοι δεν σεβάστηκαν τα πτώματά τους αλλά τα σκύλευσαν, θέλοντας να εκδικηθούν για τις βαρύτερες απώλειες, που είχαν υποστεί. Ο αριθμός των νεκρών τους εκτιμάται ότι προσεγγίζει τους 70, ενώ πολύ περισσότεροι ήσαν οι τραυματίες. Ο ηρωϊσμός του Αργυράκου και των παλλικαριών του έμεινε στην ιστορία και ενέπνευσε τη λαϊκή μούσα:

Βγήκαν αντάρτες στα βουνά.

Ο Αργυράκος με εξήντα παλικάρια,

το μολογάνε τα χωριά κι όλοι οι Λεχοβίτες,

πού 'ταν γενναίος αρχηγός και άξιο παλικάρι.

Κλάψτε τον κόρες, κλάψτε τον, κι εσείς εχθροί χαρείτε.

Κι εσείς κορίτσια του Μπλατσιού στα μαύρα να ντυθείτε.

Αυτό είναι το μοιρολόι του καπετάν-Κίτσου (Αργυράκου)

Έβγα μανούλα μ' στον Αϊ-Διά κι αγνάντεψε τροϊρω

Αγνάντεψε κατ' το Μουρίκι, κατά τον Καρακώστα

Ν' ακούσεις θρήνους και φωνές κι αντάρτικα ντουφέκια

Ο Κίτσος κάνει, μάνα μ', πόλεμο με Τούρκους με Βουλγάρους

Πέφτουν κορμάκια Τούρκικα, Βουλγάρικα κεφάλια

Κι ένα βόλι, μάνα μ', φαρμακερό σαν την οχιά, διαβαίνει

εκεί που κοντοδιάβαινε βαράει τον καπετάνιο.

Κλάψτε τον φίλοι, κλάψτε τον κι εσείς εχθροί χαρείτε

κι εσείς κορίτσια του Μπλατσιού, στα μαύρα να ντυθείτε

τον Αργυράκο αρχηγό δεν θα τον ζαναδείτε.

Τέλος, υπάρχει και ο εξής ύμνος στον Αργυράκο:

Το μάθατε τι έγινε στις 23 του Ιούλη;

Τον Αργυράκο βάρεσαν τον Κίτσο τον λεβέντη.

Με προδοσία τον βάρεσαν με μπαμπεσιά τον 'φάγαν.

Πέρα στην Ζαγορίτσανη και στον Ζουμπρέστ' τη ράχη.

Τον κλαίνε τα ψηλά βουνά και οι κοντές ραχούλες,

τον κλαίν τα παλικάρια του σ' αντάρτικα λημέρια.

Σήμερα, μία προτομή του Αργυράκου έχει τοποθετηθεί στη γενέτειρά του, Βλάστη. Η προτομή του ήρωα βρίσκεται απέναντι από την κρήνη του παπα-Θόδωρου. Είναι κατασκευασμένη από ορείχαλκο και αναπαριστά τον ήρωα με στολή Μακεδονομάχου και λεπτό μουστάκι. Στην πρόσοψη του βάθρου αναγράφονται τα εξής:

ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΡΓΥΡΑΚΟΣ

(ΚΙΤΣΙΟΣ ΜΟΥΡΙΚΗΣ)

ΟΠΛΑΡΧΗΓΟΣ

ΕΠΕΣΕ ΥΠΕΡ ΠΑΤΡΙΔΟΣ

23 ΙΟΥΛΙΟΥ 1907

ΒΑΪΝΑΣ ή ΒΑΕΝΑΣ ή ΒΑΓΕΝΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ (1868-1970)

Γεννήθηκε στα Στρέμπενο (νυν Ασπρόγεια) της Φλώρινας, το 1868. Ο παππούς του, Ιωάννης Βαϊνάς, καταγόταν από τις Κερασιές Κέδρων Αγράφων και ήταν κατασκευαστής βαρελιών. Το επώνυμο της οικογενείας προέρχεται, λοιπόν, από τη συγκεκριμένη επαγγελματική ιδιότητα. Αυτός ήταν συμπολεμιστής του Ιωαν. Μακρυγιάννη στην Επανάσταση του 1821. Αργότερα, εγκαταστάθηκε στα Ασπρόγεια για να αποφύγει τη σύλληψη επειδή είχε σκοτώσει έναν Τούρκο μπέη. Σημειωτέον ότι επρόκειτο για έγκλημα τιμής, καθώς το θύμα είχε προσβάλει μία αδερφή του Βαϊνά. Μάλιστα, μία άλλη αδερφή του είχε σκοτωθεί στον χορό του Ζαλόγγου.

Γενικότερα, ο Βαϊνάς είχε ανεπτυγμένο το αίσθημα της τιμής και της αξιοπρέπειας με αποτέλεσμα να έρχεται συχνά σε προστριβές (ακόμη και συμπλοκές) με Τούρκους. Οι οθωμανικές Αρχές τον καταζητούσαν καθώς τον είχαν συλλάβει αρκετές φορές αλλά πάντα κατόρθωνε να ξεγλιστράει. Πάντως, κάποιες μαρτυρίες αναφέρουν ότι οι Τούρκοι τον είχαν τυφλώσει. Είχε αποκτήσει τρία (3) αγόρια, τον Γεώργιο, τον Κωνσταντίνο και τον Νικόλαο. Ο πρώτος ήταν ο πατέρας του Μακεδονομάχου Γρηγορίου Βαϊνά. Είχε νυμφευθεί τη Γερακινή Κύρκου, θυγατέρα του συνεργάτη του Ρήγα Φεραίου, Δημητρίου Κύρκου. Είχε αποκτήσει μαζί της και αυτός τρία (3) παιδιά, τον προαναφερθέντα Γρηγόριο και δύο μικρότερα, τον Ιωάννη και τη Μαρία.

Ο μικρός Γρηγόριος πήγε στο κρυφό σχολείο, που λειτουργούσε ο Κωνσταντίνος Εμμανουήλ στα Ασπρόγεια. Μετά, νυμφεύτηκε την 19χρονη Γεωργία Γρομπανοπούλου (ή Κρομπάνα), με την οποία απέκτησε πέντε (5) παιδιά, (κατά σειράν τον Μιχαήλ, τον Τρύφωνα, τον Ευάγγελο, τον Παντελή και την Ευγενία). Μάλιστα, ο υιός Παντελής υπήρξε γνωστός στέλεχος του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. και του Κ.Κ.Ε.. Ακολούθησε τους αντάρτες του «Δημοκρατικού Στρατού» στην Τασκένδη, απέκτησε την βουλγαρική υπηκοότητα και απεβίωσε, φέροντας τον βαθμό του αντιστρατήγου του Βουλγαρικού Στρατού στη Σόφια, το 2008.

Ο Γρηγόριος Βαϊνάς είχε υψηλό εθνικό φρόνημα και έλαβε μέρος σε συμπλοκές με τους Τούρκους, από την ηλικία των 15 χρονών. Επίσης, συμμετείχε ενεργά στην εξέγερση του 1896, πολεμώντας τόσο κατά των Τούρκων όσο και κατά των Βουλγάρων κομιτατζήδων. Μαχόταν στο πλευρό καπετάν-Κώττα Χρήστου. Λίγα χρόνια αργότερα, εντάχθηκε στο ένοπλο σώμα του συγχωριανού του Ευάγγελου-Νάτση (Βαγγέλη Στρεμπενιώτη). Το 1901, ο Βαϊνάς ανέλαβε ταμίας του σώματος. Την άνοιξη του 1903, συνελήφθη από τους Τούρκους και φυλακίστηκε. Ευτυχώς, κατόρθωσε να αποδράσει και κατέφυγε στην Αθήνα μαζί με τον συγχωριανό του Χρήστο Παναγιωτίδη.

Στις αρχές Μαΐου της χρονιάς εκείνης, κατόρθωσε να επιστρέψει στη Μακεδονία μαζί με τον Κοσμά Μπέλλιο από το Λέχοβο. Αμέσως, εντάχθηκε και πάλι στο ένοπλο σώμα του Νάτση, με το οποίο έλαβε μέρος στη μάχη κατά κομιτατζήδων υπό τον Πάντο Σίσκο στο γεφύρι της Καϊτσηνης, κοντά στη Νεγόβανη (νυν Φλάμπουρο). Σε αυτήν, ο Βαϊνός διακρίθηκε για τη γενναιότητά του και απέκτησε το προσωνύμιο «αετός». Η ανδρεία του τον βοήθησε να ανέλθει στην ιεραρχία της ομάδος, φθάνοντας να γίνει υπαρχηγός. Το γεγονός αυτό, όμως, προκάλεσε τον φθόνο αρκετών ανταρτών. Ο ίδιος έβαζε τον αγώνα για τη σωτηρία της Μακεδονίας πάνω από τις προσωπικές διαφορές. Προς τούτο, λίγους μήνες αργότερα, επέλεξε να ενταχθεί στο ένοπλο σώμα του καπετάν-Κώττα.

Η δολοφονία του Στρεμπενιώτη (τον Μάιο του 1904) απετέλεσε μεγάλο πλήγμα για τον αγώνα των Ελλήνων. Ο Βαϊνός ανέλαβε την αρχηγία του σώματός του και λίγο μετά συνεργάστηκε με τον Παύλο Μελά, τον Λάκη Πύρζα, τον Αλέξανδρο Καραλίβανο, τον Σωτήριο Βισβίκη και τον Ι. Πούλακα. Πολέμησε κατά των ανδρών του κομιτατζή Κωνσταντώφ σε μάχες στα Καστανοχώρια. Κατόπιν, μετέβη εκ νέου στην Αθήνα μαζί με τον Πύρζα, απ' όπου επέστρεψε τον Μάρτιο του 1905.

Ο Βαϊνός συνεργάστηκε με τον Κων. Γούτα στην επιχείρηση της Ζαγορίτσανης (νυν Βασιλειάδα), την 25^η Μαρτίου του 1905. Οι κομιτατζήδες τον αποκαλούσαν πλέον «Γκάρτσο», ενώ οι Τούρκοι «Μαύρο Διάβολο». Αποτελούσε πια σημαντικό παράγοντα της περιοχής, καθώς ήταν επικεφαλής μίας από τις πιο γνωστές ένοπλες αντιστασιακές ομάδες. Συνεργάστηκε με πολλούς οπλαρχηγούς, όπως ο Στέφανος Δούκας (καπετάν-Μάλλιος) και ο Γεώργιος Τσόντος (καπρτάν-Βάρδας). Την 17^η Απριλίου του 1905, ο Βαϊνός βρέθηκε αντιμέτωπος με Τούρκους στην Μπελκαμένη (νυν Δροσοπηγή). Είχε στο πλευρό του άξια παλλικάρια, όπως ο Νικοστρ. Καλομενόπουλος, ο Χρ. Τσολακόπουλος (καπετάν-Ρέμπελος) και άλλοι. Κατόρθωσε να σώσει τον (τραυματισμένο) Τσολακόπουλο και 50 άντρες του, όχι όμως και τον Καλομενόπουλο, ο οποίος έπεσε στα χέρια των Τούρκων μαζί με περίπου 45 Μακεδονομάχους. Σημειώτεον ότι ο τελευταίος φυλακίστηκε στο Μοναστήρι τα επόμενα τρία (3) χρόνια, απ' όπου απέδρασε.

Στα τέλη του μηνός εκείνου (Απριλίου), τα ένοπλα σώματα του Βαϊνά και του Τσολακόπουλου (μαζί με τους Σαρακατσαναίους κτηνοτρόφους Φαρμακαίους) έδωσαν μάχη στα Καλύβια Παπαδιάς κατά των κομιτατζήδων του Τάνε Κλιάντσεφ. Σε αυτήν, εξοντώθηκαν 18 Βούλγαροι. Τον επόμενο μήνα, έδωσε νέα (τρίωρη) μάχη κατά των κομιτατζήδων στο Ζελενίτσι (νυν Σκλήθρο), η οποία διεκόπη λόγω της αφίξεως ενός τουρκικού αποσπάσματος. Σημειώτεον ότι στο πλευρό του Βαϊνά πολέμησαν οι Ανδρέας Παναγιωτόπουλος, Γεώργιος Δικώνυμος (Μακρής) και Δήμος Ευαγγέλου.

Την 31^η Ιανουαρίου του 1906, το ένοπλο σώμα του Βαϊνά συνεπλάκη με τους Τούρκους στο Λέχοβο. Αυτή τη φορά είχε μαζί του τον Λ. Τσιώρη και τον Τραϊανό

Μπραγιάννη. Η μάχη διήρκεσε επί αρκετές ώρες και ήταν πολύνεκρη. Σε αυτήν, συνελήφθη και μετεφέρθη στις φυλακές Μοναστηρίου για να δικαστεί. Ο Βαϊνάς κατεδικάσθη σε ισόβια κάθειρξη, ευτυχώς όμως κατόρθωσε να δραπετεύσει λίγο αργότερα. Την 29^η Μαΐου του 1906, συμμετείχε μαζί με τους Παύλο Γύπαρη, Γ. Βολάνη, Γ. Κανελλόπουλο, Αν. Δικόνυμο («Φρούραρχο του Λεχόβου») και Ε. Κοροπούλη, στη μάχη του Στρεμπένου, κατά των Τούρκων.

Τα ημέτερα τμήματα είχαν εγκατασταθεί στο μικρό οροπέδιο μεταξύ Λεχόβου και Στρεμπένου. Δυστυχώς, η προώθησή τους καθυστέρησε εν αναμονή της αφίξεως οδηγών και τροφίμων. Οι Βούλγαροι τους κατέδωσαν στους Τούρκους, οι οποίοι έσπευσαν στην περιοχή, κινούμενοι από την Φλώρινα, την Κλεισούρα, τη Νεβέσκα και άλλους μικρότερους σταθμούς. Η συνολική τουρκική δύναμη κυμαινόταν μεταξύ 1.500-3.000 ανδρών, την ίδια ώρα που οι Μακεδονομάχοι αριθμούσαν περίπου 300 αντάρτες. Οι Τούρκοι τους περικύκλωσαν, θέλοντας να τους διαχωρίσουν για να τους εξοντώσουν ευκολότερα.

Οι Μακεδονομάχοι επεχείρησαν έναν υποχωρητικό ελιγμό, δηλ. οι μισοί κινήθηκαν προς το Βίτσι, καλυπτόμενοι από τα φίλια πυρά. Δυστυχώς, οι Τούρκοι το κατάλαβαν και κατόρθωσαν να διαχωρίσουν την ομάδα του Γύπαρη, την οποία και εξόντωσαν παρά την γενναία αντίστασή της. Σημειωτέον ότι όλοι οι άνδρες της (πλην του ιδίου του Γύπαρη και του Γ. Παλιουδάκη) σκοτώθηκαν ή συνελήφθησαν. Αλλά και ο εχθρός είχε πολυάριθμες απώλειες που έφθαναν τους 200 νεκρούς και 600 τραυματίες.

Ο Βαϊνάς σώθηκε αλλά συνελήφθη αιχμάλωτος σε συμπλοκή στο Λέχοβο, αργότερα. Οι Τούρκοι τον έκλεισαν στις φυλακές του Μοναστηρίου. Αυτή τη φορά είχε συγκατατούμενους τον Στέφανο Νάτση, καθώς και τους προαναφερθέντες Παναγιωτίδη και Ευαγγέλου. Τελικώς, αποφυλακίστηκε μετά τη γενική αμνηστία, που χορήγησαν οι Νεότουρκοι. Συνολικά, ο Βαϊνάς φυλακίστηκε τρεις φορές, δραπετεύοντας τις δύο εξ αυτών. Την πρώτη φορά διέφυγε από ένα τζάκι, ενώ τη δεύτερη ξεγλίστρησε κατά την προσαγωγή του. Στην τελευταία φυλάκισή του προσπάθησαν να τον δηλητηριάσουν Βούλγαροι, αλλά επειδή ήξερε τη γλώσσα τους, έμαθε το σχέδιό τους και γλύτωσε.

Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, ο Βαϊνάς εργάστηκε ως κτίστης, ενώ διατέλεσε και Νομάρχης Φλωρίνης για λίγο, κατόπιν παροτρύνσεως της Ναταλίας Μελά, συζύγου του ήρωα. Αργότερα, η ελληνική πολιτεία του έδωσε ένα αγροτεμάχιο και του χορήγησε στρατιωτική σύνταξη με τον βαθμό του λοχαγού, όπως συνέβαινε τότε με τους Μακεδονομάχους. Σημειωτέον ότι του είχε προταθεί να πάρει αναπηρική σύνταξη αλλά αυτός αρνήθηκε.

Το 1930, ο Βαϊνάς κατάφερε να τοποθετηθεί ένα μνημείο από το Γ΄ Σώμα Στρατού με προτομή του Ευάγγελου Νάτση Γεωργίου και μία επιτύμβια στήλη, όπου αναφέρονται 13 από τους 25 σκοτωμένους Κρητικούς στη μάχη του Στρεμπένου. Κατά τη δεκαετία του 1930, μετανάστευσε στις Ηνωμένες Πολιτείες, απ' όπου

επέστρεψε μετά από μία εξαετία. Το 1943, οι Γερμανοί έκαψαν όλα τα σπίτια του χωριού του. Ο Βαϊνάς επισκεύασε την οικία του, η οποία πυρπολήθηκε εκ νέου από τους Βουλγάρους. Μεταπολεμικά, του προτάθη να λάβει ένα οικόπεδο στην Αθήνα ως αναγνώριση των εθνικών αγώνων του αλλά ο ίδιος αρνήθηκε.

Απεβίωσε την 19^η Δεκεμβρίου 1970. Η κηδεία του έγινε δημοσία δαπάνη και του απεδόθησαν στρατιωτικές τιμές.

ΓΑΡΕΦΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (1784-1906)

Γεννήθηκε στις Μηλιές, το 1874. Καταγόταν από οικογένεια Σουλιωτών αγωνιστών, οι οποίοι είχαν αντιμετωπίσει επανειλημμένως διώξεις για τη δράση τους. Ο παππούς του αναγκάστηκε να μετακινηθεί στο Πήλιο εξ αιτίας του Αλή Πασά Τεπελενλή, ενώ πατέρας του Δημήτρης Γαρέφης ή Κατσούδας είχε λάβει μέρος στις εξεγέρσεις, που έλαβαν χώρα στην περιοχή του Πηλίου, κατά τη δεκαετία του 1870.

Δυστυχώς, δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για τα παιδικά του χρόνια. Είναι γνωστό, όμως, ότι ο νεαρός Κωνσταντίνος ήταν ο δευτερότοκος υιός της οικογένειας και είχε έντονα ανεπτυγμένο το αίσθημα της φιλοπατρίας. Έχει γραφεί ότι ως προς τα εξωτερικά χαρακτηριστικά ήταν ψηλός, μελαχρινός, γελαστός, με μεγάλη μυϊκή δύναμη και ταχύτητα. Γενικά, ήταν ευγενικός, καλοσυνάτος, αλλά και οξύθυμος, ενώ είχε μία ροπή προς την περιπέτεια. Ο Κων. Μαζαράκης, υπό τις διαταγές του οποίου υπηρέτησε, έγραψε ότι ο Γαρέφης ήταν «αεικίνητος, ακούραστος, σκληρός δια τους Βουλγάρους κι εύπιστος δι' όλους τους άλλους... Ο αγνότερος συμπολεμιστής και φίλος αφοσιωμένος... άφησεν παράδοσιν αιωνίαν της λεβεντιάς του...».

Όλα τα ανωτέρω πιστοποιούνται και από την εθελοντική κατάταξή του στο ελληνικό Πολεμικό Ναυτικό. Κατά τον πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία του 1897, έλαβε μέρος ως εθελοντής στο αντάρτικο σώμα του Πηλιορείτη οπλαρχηγού Στάθη Καραβαγγέλη. Σημειωτέον ότι συμμετείχε στο παράτολμο σχέδιο υπονόμησης και καταστροφής της γέφυρας Αγγίστας αλλά και τμημάτων του σιδηροδρομικού δικτύου Δεδεαγάτς (Αλεξανδρούπολης)-Θεσσαλονίκης. Το σχέδιο αυτό έμεινε στην ιστορία ως »Επιχείρηση της Καβάλας».

Ο Γαρέφης δεν ήταν μόνος αλλά συνεργάστηκε με τα αντάρτικα σώματα του Ιωάννη Βελέντζα και του Ποντιακής καταγωγής Παναγιώτη Δημαρά. Την 30^η Μαρτίου, η αντάρτικη δύναμη ξεκίνησε από τον λιμένα του Βόλου. Λίγες ημέρες αργότερα, αυτή αποβιβάστηκε στην περιοχή κοντά στο Παγγαίο και στρατοπέδευσε στην Νικήσιανη. Εκεί, τους επετέθησαν πολλοί Τούρκοι. Επηκολούθησε φονική μάχη, στις οποίες έπεσαν ηρωϊκώς μαχόμενοι οι περισσότεροι Έλληνες, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν και οι οπλαρχηγοί Καραβαγγέλης, Βελέντζας και Δημαράς. Ευτυχώς, ο Γαρέφης και άλλοι οκτώ (8) συμπολεμιστές του κατόρθωσαν να γλιτώσουν.

Κατόπιν, πήγε στη Θεσσαλία, όπου συνέχισε τον αγώνα, λαμβάνοντας μέρος στη μάχη του Βελεστίνου, τον Απρίλιο του 1897. Σε αυτήν, διακρίθηκε για την ανδρεία του. Μετά την «ατυχή» για τα ελληνικά όπλα έκβαση του πολέμου, ο Γαρέφης κατέφυγε στην Αίγυπτο, ακολουθώντας και άλλους Έλληνες, καταγόμενους από το Πήλιο. Το 1905, όμως, επανήλθε για να συμμετάσχει στον αγώνα που είχε ξεκινήσει για τη διάσωση του Μακεδονικού ελληνισμού. Ήρθε, λοιπόν, σε επαφή με τον Έλληνα πρόξενο στη Θεσσαλονίκη Λάμπρο Κορομηλά, ο οποίος θαύμασε το πατριωτικό του σθένος.

Τον Φεβρουάριο του 1905, ο Πηλιορείτης οπλαρχηγός απεβιβάσθη στον λιμένα του Πειραιά και κατετάγη στο σώμα του Κων. Μαζαράκη (καπετάν-Ακρίτα). Σύντομα, το θάρρος, ο ηρωϊσμός και οι ικανότητες του τον βοήθησαν να ανελιχθεί. Έφθασε δε να γίνει υπαρχηγός του συγκεκριμένου 35μελούς ένοπλου σώματος. Την 27^η Απριλίου του έτους εκείνου, τα αντάρτικα σώματα των Μακεδονομάχων καπετάν-Ακρίτα, Σπύρου Σπυρομήλιου (καπετάν-Μπούα) και Μιχαήλ Μωραϊτή (καπετάν-Κόδρου) απεβιβάσθησαν στη Λεπτοκαρυά. Το ένοπλο σώμα του Γαρέφη ανέλαβε να δραστηριοποιηθεί στην περιοχή του Βερμίου και της πεδιάδας των Γιαννιτσών.

Την 5^η Μαΐου, έλαβε χώρα μία μεγάλη μάχη με τουρκικές δυνάμεις του Τάγματος των Αβτζήδων (Κυνηγών) στο χωριό Σουμπανίτσα, ενώ λίγες ημέρες αργότερα ο Γαρέφης διέλυσε μία ομάδα Βουλγάρων υλοτόμων, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν από τους κομιτατζήδες ως κατάσκοποι, οδηγοί αλλά και καταδότες των κινήσεων των Μακεδονομάχων στις οθωμανικές Αρχές. Επρόκειτο για μία κίνηση που υπεχρέωσε περίπου 700 Βουλγάρους συνεργάτες των κομιτατζήδων να εγκαταλείψουν την περιοχή, κατά το επόμενο διάστημα. Επηκολούθησε η μάχη κατά βουλγαρικών ανταρτικών ομάδων στη Γκελεστάνη (νυν Λευκάδια), στα τέλη του μηνός εκείνου. Σε αυτή τη μάχη, τραυματίστηκαν τρεις (3) Έλληνες.

Οι επιτυχίες αυτές καθιέρωσαν τον Γαρέφη ως ικανό οπλαρχηγό και ανεβίβασαν το κύρος του τόσο μεταξύ των άλλων Μακεδονομάχων όσο και στον τοπικό άμαχο πληθυσμό. Ο Γαρέφης δεν περιορίστηκε μόνο στον αγώνα κατά των Βουλγάρων και των Τούρκων αλλά κατεδίωξε και τους ρουμανίζοντες, καθώς και τους πράκτορες του Βουκουρεστίου, οι οποίοι προσπαθούσαν να προσηλυτίσουν τον βλαχόφωνο πληθυσμό. Σημειωτέον ότι η ρουμανική προπαγάνδα είχε αρχίσει να δραστηριοποιείται (με επίκεντρο την Ήπειρο) ήδη από το 1858 αλλά η Αθήνα δεν έδωσε τη δέουσα προσοχή.

Εν τω μεταξύ, ο Γαρέφης ενέτεινε τη δράση του, ενώ πέτυχε τη στρατολόγηση 25 εθελοντών από τα χωριά του Ολύμπου, στα τέλη Αυγούστου. Έλαβε μέρος σε μάχες στα Καλύβια του Γραμματικού, στα Λευκάδια της Νάουσας και αλλού, ενώ εξόντωσε τον αρχικομιτατζή Τράϊκο στο Πευκωτό. Τον Δεκέμβριο του 1905, επέστρεψε στο Πήλιο, όπου έγινε ενθουσιωδώς δεκτός με τιμές τόσο από τους συμπατριώτες του όσο και από τον Διάδοχο Κωνσταντίνο. Την 27^η Μαΐου 1906, ετέθη επικεφαλής 22 Πηλιορειτών και όλοι μαζί έφυγαν για τη Μακεδονία.

Πριν φύγουν, όλοι εκκλησιάστηκαν και κοινώνησαν των Αχράντων Μυστηρίων. Επηκολούθησε μεγάλο γλέντι, στο οποίο ο πατέρας του τού είπε: «Κώστα, αν πρόκειται να σκοτωθείς, εδώ να χτυπήσει η σφαίρα». Έδειξε δε χαρακτηριστικά το στήθος του. Την ίδια στιγμή, η μητέρα του, δίνοντάς του το τουφέκι, τον κοίταξε στα μάτια και τον παρότρυνε: «Πάρε το, Κώστα μου, και ή να το φέρεις πίσω δοξασμένο ή να λιώσεις μ' αυτό στη Μακεδονία μας». Αργότερα,

αυτή προσέθεσε: «Κανένας μην τον φιλήσει. Θα τον φιλήσουμε όταν γυρίσει πίσω δοξασμένος».

Σκοπός του Γαρέφη ήταν η δραστηριοποίηση της ομάδος του στην περιοχή του Μοριχόβου και του Μπάχοβου. Πράγματι, η άφιξή του στα προαναφερθέντα εδάφη άλλαξε τα δεδομένα, καθώς οι κομιτατζήδες άρχισαν να υφίστανται διαδοχικές στρατιωτικές ήττες. Μολαταύτα, αυτοί παρέμειναν επίφοβοι, καθώς συνέχιζαν να διαπράττουν δολοφονίες και να τρομοκρατούν τους κατοίκους των ελληνικών χωριών. Απεφασίσθη, λοιπόν, η εξόντωση των ομάδων του Καρατάσου και του Λούκα Ιβάνωφ Ποπόφ (Ταγματάρχη του Βουλγαρικού Στρατού). Ο Γαρέφης και οι άνδρες του έμαθαν ότι οι προαναφερθέντες Βούλγαροι συμμετείχαν σε εορτή κοντά στο χωριό Τσερνέσοβο, την 6^η Αυγούστου 1906. Ο γενναίος Μακεδονομάχος έσπευσε και περικύκλωσε την καλύβα τους με τους άνδρες του. Εισήλθε πρώτος σε αυτήν, πυροβολώντας και κατάφερε να προκαλέσει μεγάλες απώλειες στον εχθρό.

Ο Καρατάσος σκοτώθηκε επί τόπου, ενώ ο Ιβάνωφ τραυματίστηκε βαριά. Αργότερα, βρέθηκε νεκρός. Οι απώλειες των κομιτατζήδων κυμαίνονταν από 6 έως 17 νεκρούς (αναλόγως της πηγής), ενώ οι Έλληνες είχαν επτά (7) τραυματίες. Δυστυχώς, όμως, και ο Γαρέφης είχε κτυπηθεί πολύ βαριά. Μολαταύτα, λέγεται ότι δεν έφευγε, μέχρι να βεβαιωθεί για την έκβαση της συμπλοκής. Τελικώς, επείσθη να απομακρυνθεί διότι αναμενόταν η άφιξη των Τούρκων, οι οποίοι είχαν μάθει για τη συμπλοκή. Ήταν όρθιος αλλά υποβασταζόταν από τους συναγωνιστές του.

Σταδιακά, οι πόνοι έγιναν αφόρητοι και ήταν αδύνατον να περπατήσει. Τότε, οι συναγωνιστές του έφτιαξαν ένα πρόχειρο φορείο από κλαδιά δένδρων, πάνω στο οποίο τον τοποθέτησαν. Ακολούθως, οι ψυχογιοί του Νάσιος και Γρηγόρης, καθώς και οι Αριστ. Μπασδέκης και Χρ. Μπιρτζίνος το μετέφεραν στα χέρια μέχρι το τσελιγκάτο του Γ. Γιαννακούλα. Εκεί, ο Μακεδονομάχος Γαρέφης άφησε την τελευταία πνοή, μετά από τρεις μέρες.

Πριν ξεψυχήσει, χαμογέλασε στη θέα του απεσταλμένου του ελληνικού προξενείου Θεσσαλονίκης Μήτρου Ζαραλή, ο οποίος του είχε φέρει 800 λίρες, πιστόλια, παπούτσια, ρούχα, ρολόγια, ζώνες και την είδηση της αποφυλάκισης του αδελφού του. Λίγο μετά, διερωτήθη:

— Τι όνειρο θα ιδείς, βρε δόλια μάνα απόψε;

Τέλος, επαναλάμβανε την φράση:

— Ακριβά σε πλήρωσα, κερατά Καρατάσο, ακριβά σε πλήρωσα...

Η λαϊκή μούσα τον θρήνησε με το ακόλουθο τραγούδι:

Βαριά στενάζουν τα βουνά κι ο ήλιος σκοτεινιάζει,

το δόλιο το Μορίχοβο και πάλι ανταριάζει.

*Λαμποκοπούν χρυσά σπαθιά, πέφτουν ντουφέκια αράδα,
Κώστας Γαρέφης πολεμάει, μ' εζήντα παλικάρια.
« Έβγα βρε Λούκωφ άτιμε, Βουλγαρο-Καρατάσωφ,
μερόνυχτα περπάτησα, εδώθε για να φτάσω.
Μέσα στον ήλιο, στη βροχή, στο κρύο και στην πάχνη,
τρέχω βρε Λούκωφ άπιστε, να μετρηθούμε αντάμα.
Δεν έχεις γέρους άρρωστους, σήμερα δω να σφάζεις,
ούτε κορίτσια ντροπαλά, μήτε εκκλησιές να κάψεις,
παπάδες για να τυραννάς, αγνά αθώα βρέφη,
μον' έχεις τώρα σου μπροστά, τον Κώστα το Γαρέφη.*

Ετάφη στο χωριό Γραδέσνιτσα. Ανδριάντες του έχουν τοποθετηθεί στις Μηλιές και σε αρκετά μέρη της Μακεδονίας, ενώ πολλές οδοί φέρουν το όνομα του. Τέλος, ο τόπος του ηρωϊκού θανάτου του, το χωριό Τσερνέσοβο, μετονομάστηκε σε Γαρέφι.

ΓΕΡΜΑΝΟΣ ΚΑΡΑΒΑΓΓΕΛΗΣ - ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ (1866-1935)

Ο Στυλιανός Καραβαγγέλης γεννήθηκε στη Στύψη της Λέσβου, την 16^η Ιουνίου 1866. Ο πατέρας του Χρυσόστομος καταγόταν από τα Ψαρρά, ενώ ο παππούς του είχε υπηρετήσει στα καράβια του Κωνσταντίνου Κανάρη και του Ανδρέα Μιαούλη κατά την Επανάσταση του 1821. Οι γονείς του απέκτησαν άλλα επτά τέκνα, εκ των οποίων τα έξι ήσαν κορίτσια και το ένα αγόρι. Δυστυχώς, δύο εξ αυτών απεβίωσαν νωρίς.

Η οικογένεια μετεκόμισε στο Αδραμύττιο, όπου ο πατέρας του άνοιξε ένα εμπορικό κατάστημα. Μετά την ολοκλήρωση των πρωτοβάθμιων σπουδών του, ο νεαρός Στυλιανός έφυγε για τη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, έχοντας λάβει υποτροφία από τον Μητροπολίτη Εφέσου Αγαθάγγελο. Ο τελευταίος είχε σε μεγάλη εκτίμηση τον νεαρό Λέσβιο τόσο για την ευφυΐα όσο και για την φιλομάθειά του. Το 1888, απεφοίτησε με βαθμό «άριστα». Ανήμερα της αποφοιτήσεώς του, χειροτονήθηκε διάκονος από τον Πατριάρχη Διονύσιο Ε΄ και έλαβε το όνομα «Γερμανός» προς τιμήν του ιδρυτή της Σχολής Πατριάρχη Γερμανού Δ΄. Συνέχισε τις σπουδές του στη Γερμανία επί μία τριετία, με την οικονομική αρωγή του πλούσιου ομογενούς Παύλου Στεφάνοβιτς Στεφάνοβικ.

Τον Ιανουάριο του 1891, αναγορεύθηκε διδάκτωρ Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Λειψίας, έχοντας εκπονήσει τη διατριβή του υπό την εποπτεία του διάσημου καθηγητού Βίλχελμ Μαξιμίλιαν Βουντ (Wilhelm Maximilian Wundt). Συνέχισε τις σπουδές του επί ένα εξάμηνο στην Βόννη κοντά στον γνωστό ιστορικό Langen και μετά επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη. Τον Σεπτέμβριο του 1891, διορίστηκε καθηγητής της εκκλησιαστικής ιστορίας στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Το 1896, χειροτονήθηκε επίσκοπος Χαριουπόλεως και τοποθετήθηκε στη θέση του αρχιερατικού προϊσταμένου στην κοινότητα του Πέραν, όπου δραστηριοποιήθηκε για τον περιορισμό της προπαγάνδας των ετεροδόξων. Ταυτόχρονα, μερίμνησε για τη σωστή μόρφωση των Ελλήνων μαθητών και αντιμετώπισε δυναμικά τη δράση των Ουνιτών «ιερέων», όπως του Ιλαρίωνα Δόντη.

Το 1900, ανέλαβε επικεφαλής της Μητροπόλεως Καστορίας (νυν Καστοριάς). Από την πρώτη ημέρα της ενθρονίσεώς του, ξεκίνησε να εμψυχώνει το ποίμνιό του για να αντιμετωπίσει τους Βουλγάρους Εξαρχικούς, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν κάθε μέσον για να τους προσηλυτίσουν. Δεν εδίστασε να επισκεφθεί προσωπικά σημαίνοντες κομιτατζήδες, όπως ο Βασίλ Τσακαλάρωφ για να τους συνεντεύξει. Περίοδευσε ένοπλος δεκάδες χωριά και κωμοπόλεις, όπου ενθάρρυνε τους Έλληνες, ενώ έστειλε στους πολιτικούς των Αθηνών δεκάδες επιστολές για να τους αφυπνίσει. Συμπαραστάτες του ήταν πολλοί κληρικοί και στρατιωτικοί (όπως ο Γεώργιος Τσόντος ή καπετάν-Βάρδας), ιδίως μετά τη δραστηριοποίηση του επίσημου ελληνικού κράτους, το 1904.

Σύντομα, ο Μητροπολίτης Γερμανός κατέστη ο μεγαλύτερος εχθρός του Βουλγαρικού Κομιτάτου. Ο ίδιος συνειδητοποίησε την κρισιμότητα των περιστάσεων

και ενέκρινε τη χρήση βίας προς σωτηρίαν του Μακεδονικού ελληνισμού, μη διστάζοντας να υιοθετήσει το σύνθημα «Βούλγαρος να μη μείνει». Κάθε πράξη βίας των κομιτατζήδων θα τιμωρείτο παραδειγματικά, ενώ οι καιροί δεν επέτρεπαν αμφιταλαντεύσεις και δειλίες. Σύγχρονοι Βούλγαροι ιστορικοί επικρίνουν σφόδρα τις ενέργειές του, γεγονός που καταδεικνύει την αποτελεσματικότητα του έργου του. Πρόσφατα, κατηγορήθηκε για «εθνικιστική» δράση. Οι κατήγοροί του θεωρούν ότι οι ενέργειές του δεν συνάδουν με το ράσο του κληρικού, αγνοώντας τον ρόλο που έπαιξε η Ορθόδοξη Εκκλησία για τη σωτηρία του ελληνισμού την εποχή της Τουρκοκρατίας, ενώ πολλοί ιεράρχες ανεδείχθησαν σε εθνομάρτυρες στη νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία.

Ο Μητροπολίτης Γερμανός ήταν απολύτως βέβαιος ότι θα ερχόταν η ώρα της τελικής αναμέτρησης με τους Τούρκους αλλά πρώτευσε η καταστολή της προπαγάνδας και των ένοπλων ενεργειών των Εξαρχικών και κομιτατζήδων. Η δράση του προκάλεσε την αντίδραση των Βουλγάρων αλλά και των Τούρκων, οι οποίοι έπεισαν την Υψηλή Πύλη να παρέμβει. Τελικώς, ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' αναγκάστηκε να τον ανακαλέσει στην Κωνσταντινούπολη. Εντούτοις, ο σπόρος που άφησε ο Γερμανός καρποφόρησε και η Μακεδονία είχε πλέον σωθεί από τους Βουλγάρους. Η εν όπλοις απελευθέρωσή της θα γινόταν με το αίμα των ανδρών του Ελληνικού Στρατού, λίγα χρόνια αργότερα.

Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως δεν μπορούσε να αφήσει αναξιοποίητη μία τέτοια προσωπικότητα και ο Γερμανός εξελέγη Μητροπολίτης Αμασειάς (στον πολύπαθο Πόντο), τον Φεβρουάριο του 1908. Εκεί, έγραψε νέες λαμπρές σελίδες της εθνοφελούς δράσεώς του. Είχε ως έδρα τη Σαμψούντα και περιόδευσε σε όλη την επαρχία του. Ο λόγος του ήταν πύρινος και ταυτόχρονα παρηγορητικός. Έδωσε θάρρος στους χριστιανούς και γαλβάνισε την εθνική ταυτότητα των Ποντίων, οι οποίοι παρέμειναν ακοίμητοι φρουροί του ελληνισμού από Ανατολάς, επί αιώνες.

Ο Μητροπολίτης Γερμανός πρωτοστάτησε στην ίδρυση σχολείων αλλά και στη συγκρότηση ενόπλων ομάδων προστασίας των γηγενών από τη δράση Τούρκων ατάκτων, οι οποίοι λυμαίνονταν την περιοχή. Επιπλέον, προέβαλε σθεναρή αντίσταση στις διώξεις των Νεοτούρκων, καταβάλλοντας κάθε δυνατή προσπάθεια για τη σωτηρία όχι μόνον των Ελλήνων αλλά και των Αρμενίων. Σημειωτέον ότι κατά τη γενοκτονία των τελευταίων, χιλιάδες εξ αυτών σώθηκαν, φιλοξενούμενοι στα υπόγεια και σε άλλους χώρους ιερών ναών των Ελληνορθοδόξων. Ο Μητροπολίτης Γερμανός είχε αξιόλογους συνεργάτες, οι οποίοι τον συνέδραμαν στο δύσκολο και επικίνδυνο έργο του, όπως τον Μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρύσανθο, τον συντοπίτη του από τη Λέσβο επίσκοπο Ευθύμιο Ζήλων και τον αρχιμανδρίτη Πλάτωνα Αϊβαζίδη.

Μετά τον θάνατο του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' (την 13^η Νοεμβρίου του 1912) διετέλεσε τοποτηρητής του Θρόνου της Κωνσταντινουπόλεως. Αρχικώς, συμμετείχε ως υποψήφιος και στην ψηφοφορία αναδείξεως νέου Πατριάρχη. Εντούτοις, μετά από παρέμβαση τριμελούς επιτροπής των Ποντίων που τον παρακάλεσε θερμώς να αποσύρει την υποψηφιότητά του, συναίνεσε και διέθεσε τις ψήφους του υπέρ τον Μητροπολίτη Χαλκηδόνος Γερμανού (κατά κόσμον Γεωργίου Καβακόπουλου). Την

28^η Ιανουαρίου 1913, ο τελευταίος εξελέγη νέος Πατριάρχης, με το όνομα Γερμανός Ε΄.

Τον Οκτώβριο του 1917, συνελήφθη και εστάλη σιδηροδέσμιος στην Κωνσταντινούπολη, όπου εφυλακίσθη. Μετά την τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, επανήλθε στον Πόντο. Εργάστηκε άοκνα για τη σωτηρία του Ποντιακού ελληνισμού και ήταν από τους θιασώτες της συνεργασίας μεταξύ Ελλήνων, Αρμενίων και Κούρδων εναντίον του Κεμάλ. Δυστυχώς, οι προτάσεις του εκρίθησαν ανεδαφικές απ' όλες τις κυβερνήσεις των Αθηνών της περιόδου. Σύντομα, κατέστη ο υπ' αριθμ. 1 εχθρός του Κεμάλ στην περιοχή. Ένα στρατοδικείο των κεμαλικών τον κατέδικασε εις θάνατον. Ο Γερμανός, όμως, κατόρθωσε να διαφύγει στην Κωνσταντινούπολη και από εκεί κατέφυγε στην Αθήνα.

Σημειωτέον ότι εθεωρείτο ο πλέον ενδεδειγμένος για να αναλάβει τον Πατριαρχικό Θρόνο της Κωνσταντινούπολεως, μετά την παραίτηση του προαναφερθέντος Γερμανού, την 12^η Οκτωβρίου 1918. Ο Θρόνος παρέμεινε κενός (με τοποτηρητή τον Μητροπολίτη Προύσσης Δωρόθεο) επί μακρόν. Τελικώς, όμως, ο Μητροπολίτης Γερμανός, λόγω και της σεμνότητας του χαρακτήρος του, επέλεξε να στηρίξει τον Μελέτιο Μεταξάκη.

Η Μικρασιατική καταστροφή τον βρήκε στο Βουκουρέστι για τη στέψη του Φερδινάνδου Α΄. Αμέσως, έσπευσε στην Κωσταντζα για να επιβιβαστεί σε πλοίο με προορισμό την Κωνσταντινούπολη. Εντούτοις, οι κεμαλικές Αρχές του απαγόρευσαν την αποβίβαση του από το ατμόπλοιο. Μάλιστα, ο Πατριάρχης Μελέτιος τον ενημέρωσε εγγράφως ότι αν αποβιβαζόταν οι κεμαλικοί θα τον συνελάμβαναν και θα τον εκτελούσαν με βάση την απόφαση του στρατοδικείου τους.

Το 1922, ο Γερμανός εξελέγη Μητροπολίτης Ιωαννίνων, ενώ το όνομά του ακούστηκε και για τον Θρόνο της Μητροπόλεως Αθηνών, το 1923. Τελικώς, όμως, δεν προκρίθηκε. Το 1924, διορίστηκε έξαρχος του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην τότε αρτισύστατη Μητρόπολη Κεντρίας Ευρώπης με έδρα την Βιέννη. Εκεί, απεβίωσε άμφτωχος, την 10^η Φεβρουαρίου 1935. Το 1959, το Ίδρυμα Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου από κοινού με την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών επιχορήγησαν τη μεταφορά των οστών του με τιμητική συνοδεία αρχικώς στη Θεσσαλονίκη και εν συνεχεία στην Καστοριά, όπου και τοποθετήθηκαν σε κρύπτη κάτω από τον ανδριάντα του.

Ο Γερμανός, πέραν της σημαντικής ποιμαντικής και εθνικής δράσεώς του, υπήρξε ιδιαιτέρως παραγωγικός και στον συγγραφικό τομέα. Ως καθηγητής της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης ανέλαβε, κατ' εντολήν του Πατριάρχη Άνθιμου Ζ΄, να απαντήσει στην ενωτική εγκύκλιο του Πάπα Λέοντος ΙΓ΄, με την οποία επεδίωκε να καθυποτάξει τους Ορθοδόξους. Παράλληλα, δημοσίευσε ο ίδιος μία επιστημονική πραγματεία υπό τον τίτλο «Πραγματεία Ιστορική επί της κατά Ιούνιον του παρελθόντος έτους Απολυθείσης Εγκυκλίου του πάπα Λέοντος ΙΓ΄». Συνέγραψε και άλλα έργα, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η «Επιστημονική Ιστορική Διατριβή περί της εορτής του Πάσχα», «Η εκκλησία της Αβησσυνίας» κ.α. Τα

απομνημονεύματά του για τον Μακεδονικό Αγώνα εξεδόθησαν από την «Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών», το 1959.

ΓΙΩΤΑΣ (ΓΚΟΝΟΣ) ΓΕΩΡΓΙΟΣ (1880-1911)

Γεννήθηκε στο Πλουγκάρ ή Πλούγαρ των Γιαντισών, έναν ερειπωμένο σήμερα οικισμό, που βρίσκεται μεταξύ Γαλατάδων, Καρυώτισσας και Αγίου Λουκά. Το 1927, αυτός μετονομάστηκε σε Λουδίας. Ο Γκόνος ήταν σλαβόφωνος στη γλώσσα (αρχικώς) αλλά Έλληνας στο φρόνημα. Μάλιστα, ο πρώτος του ξάδερφος Αποστόλ Πέτκωφ ήταν κομιτατζής βοεβόδας Δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία για την παιδική του ηλικία, πέραν του ότι εργαζόταν στα χωράφια της Μονής Αγίου Λουκά, στο ομώνυμο χωριό, που βρίσκεται δίπλα στον Βάλτο. Βοηθούσε τον πατέρα του Βασίλειο Γιώτα και τον μικρότερο αδελφό του Κωνσταντίνο. Σημειωτέον ότι και οι δύο ανεδείχθησαν σε ικανούς Μακεδονομάχους.

Επίσης, απέκτησε μία εξοικείωση με τα όπλα από νεαρή ηλικία, καθώς εκτελούσε και χρέη ένοπλου φύλακα των κτημάτων στον Άγιο Λουκά. Είναι αξιοσημείωτο ότι διαπνεόταν από μίσος εναντίον των Τούρκων, που τον ώθησε να ενταχθεί στην βουλγαρική «Εσωτερική Μακεδονο-Αδριανουπολιτική Επαναστατική Επιτροπή» από το 1900 έως το 1904. Το γεγονός που άλλαξε τη μοίρα του ήταν ο δημόσιος λιθοβολισμός του Μητροπολίτη Εδέσσης Στέφανου, που οργάνωσε η προαναφερθείσα οργάνωση, στις αρχές του 1904.

Έκτοτε, ο Γκόνος, όχι απλώς αποστασιοποιήθηκε, αλλά άρχισε να οργανώνει τον αγώνα των Ελλήνων στην ευρύτερη περιοχή της λίμνης των Γιαντισών. Ο επόμενος σημαντικός σταθμός στην πορεία του στο ελληνικό αντάρτικο έλαβε χώρα το θέρος του 1904. Τότε, τρεις (3) κομιτατζήδες εισέβαλαν στον Ιερό Ναό της Μονής του Αγίου Λουκά στο ομώνυμο χωριό, κατά τη διάρκεια της Θείας Λειτουργίας, την οποία και διέκοψαν. Απαίτησαν από τον ιερέα να σταματήσει και να τον διαδεχθεί ένας ιερέας της Εξαρχίας. Το εκκλησίασμα άρχισε να διαρρέει τρομοκρατημένο. Τότε, ο Γκόνος έβγαλε το όπλο του και εξανάγκασε τους κομιτατζήδες να αποχωρήσουν άπραγοι.

Έκτοτε, οι Βούλγαροι τον έθεσαν στο στόχαστρό τους και εκείνος βγήκε φανερά στο βουνό. Τον Οκτώβριο του έτους εκείνου (1904), βοήθησε στην επιστροφή έξι (6) χωριών από την Εξαρχία στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ο πρώτος συνεργάτης του ήταν ο οπλαρχηγός Απόστολος Ματόπουλος. Το Μάρτιο του 1905, έφθασε στον Βάλτο το πρώτο αντάρτικο σώμα προερχόμενο από την ελεύθερη Ελλάδα. Ο Γκόνος ήταν από τους πρώτους που συνάντησαν οι Έλληνες Μακεδονομάχοι και αυτός που ανέλαβε να τους ενημερώσει για τα τεκταινόμενα και τις ιδιομορφίες της περιοχής. Λίγους μήνες αργότερα, ήρθε η στιγμή που το πρώτο σώμα Ελλήνων, υπό τον Κωνσταντίνο Μπουκουβάλα (καπετάν-Πετρίλο), εγκαταστάθηκε στη λίμνη των Γιαντισών. Ο Γκόνος συνεννοήθηκε με ορισμένους Τούρκους και διεξήγαγαν συνδυασμένες επιχειρήσεις κατά των Βουλγάρων. Οι τελευταίοι εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την καλύβα του Τσεκρίου (Παραλίμνης), η οποία στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε ως γενικό αρχηγείο των ελληνικών σωμάτων.

Ήταν η πρώτη μεγάλη επιτυχία των Μακεδονομάχων. Σύντομα, επρόκειτο να ακολουθήσουν και άλλες. Ο Γκόνος συνεργάστηκε τον καπετάν Τέλλο Άγρα, ο οποίος τον εκτιμούσε βαθιά. Θαύμαζε τον αυθορμητισμό, την ειλικρίνεια και τη γερή του κράση. Μάλιστα, έλεγε, χαριτολογώντας: ότι «όχι μόνο δεν προσβάλλεται από ελονοσία ο Γκόνος, αλλά και τα κουνούπια, άμα τον τσιμπήσουνε, ψοφάνε». Επίσης, τον συμβουλευόταν συχνά, καθώς εκτιμούσε τις ικανότητές του, ενώ του άρεσε ο τρόπος εκφοράς της ελληνικής γλώσσας εκ μέρους του Γκόνου. Ο τελευταίος είχε μάθει ελληνικά από Κρητικούς συμπολεμιστές του και είχε υιοθετήσει την προφορά τους.

Ο Γκόνος συμβούλευε πάντα τους νεοφερμένους στον βαλτότοπο της λίμνης. Κατέληγε δε με την προτροπή: «Εντώ τέλει υπομονή και μάτια ντέκα τέσσερα». Ο Καπετάν Άγρας, που του άρεσε ιδιαίτερα να πειράζει τον Γκόνο, συμπλήρωνε την προτροπή του, γελώντας: «Τότε να φορέσουμε γυαλιά, Γκόνε». Ο αξιωματικός Δημ. Κάκκαβος, ο οποίος υπηρέτησε στο ελληνικό προξενείο Θεσσαλονίκης από το 1904 έως το 1907, έγραψε ότι ο Γκόνος «ήταν το δεξί μας χέρι και ο Επιτελάρχης μας» και τον αποκάλεσε το «στοιχείο του Βάλτου».

Πράγματι, ο Γκόνος ήταν ο μόνος που άντεξε στις θέρμες και την υγρασία, όταν άλλοι έφευγαν στους 4-6 μήνες. Είχε εισάλθει από τους πρώτους στον αγώνα στη λίμνη και έφυγε τελευταίος. Ήταν επινοητικός, έστηνε παγίδες και κατασκεύαζε καλύβες, όπως αυτή της Πρίσνας (το 1906). Τον επόμενο χρόνο, συνέδραμε τον αγώνα του οπλαρχηγού Παντελή Παπαϊωάννου (καπετάν- Νικοτσάρα) και συνέπραξε με τον Οθωμανικό Στρατό για τον εκτοπισμό των κομιτατζήδων από τη λίμνη των Γιαννιτσών, Το γεγονός αυτό αποτελούσε μεγάλη ήττα των οργάνων της Σόφιας,

Ήταν πιστός Χριστιανός και φορούσε πάντοτε στο στήθος, πάνω από τα ρούχα του, έναν μεγάλο μεταλλικό σταυρό, ο οποίος σώζεται έως σήμερα. Αυτός έγραφε «ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ» οριζοντίως και «ΑΚΡΙΤΑΣ» καθέτως. Μάλιστα, το 1908, χάρισε μια καμπάνα στη Μονή του Αγίου Λουκά.

Ο Γκόνος είχε γίνει αποδεκτός από φίλους και αντιπάλους ως ο σημαντικότερος προασπιστής των συμφερόντων του ελληνισμού στην κεντρική Μακεδονία. Προχώρησε ακόμη και σε διαπραγματεύσεις με κομιτατζήδες για να εγκαταλείψουν την Εξαρχία και να ταχθούν στο πλευρό των Μακεδονομάχων. Οι κινήσεις αυτές δεν τελεσφόρησαν τόσο λόγω της αντιδράσεως άλλων Ελλήνων, που είχαν υπάρξει θύματα των συγκεκριμένων κομιτατζήδων όσο (κυρίως) εξ αιτίας της υποχρεωτικής ανακωχής που επέβαλαν οι Νεότουρκοι, μετά την επιτυχία του κινήματός τους το θέρος του 1908.

Στα τέλη του έτους εκείνου, αποφάσισε να αποχωρίσει για την Αθήνα, επειδή δεν ήθελε να παραδώσει τα όπλα του, αν είχε δημιουργήσει το δικό του ένοπλο σώμα,. Σημειωτέον ότι ορισμένοι άλλοι αγωνιστές (όπως ο πρακτικός «ιατρός» Αντωνάκης Αντωνιάδης και ο προαναφερθείς Ματόπουλος) είχαν ήδη αρχίσει να συνεργάζονται με τους Νεοτούρκους. Σημειωτέον ότι ο τελευταίος παρέδωσε τόσο

τον οπλισμό του όσο και τα όπλα που είχε κρύψει στον βάλτο ο Γκόνος πριν αναχωρήσει για την Αθήνα.

Όλα αυτά έθλιψαν τον αγνό Μακεδονομάχο και τον ώθησαν να επιστρέψει στη Μακεδονία, στις αρχές του 1909. Ήθελε να αντιμετωπίσει εκ νέου τους κομιτατζήδες, που είχαν αρχίσει να «σηκώνουν κεφάλι». Πράγματι, αντιμετώπισε δυναμικά και με απόλυτη επιτυχία την εγκληματική δράση του κομιτατζή Απόστολου Τερζή (Πέτκωφ). Επιπλέον, υπέβαλε στο Υπουργείο Εξωτερικών μία αναλυτική αναφορά, κατηγορώντας τον Ματόπουλο για την παράδοση τους Τούρκους του οπλισμού. Θεώρησε ότι το κίνητρό του ήταν η αποκόμιση χρηματικού οφέλους. Σε άλλη έκθεσή του προς το εν λόγω Υπουργείο (του Νοεμβρίου 1909), ανέγραφε ότι είχε διαπράξει προς χάριν του εθνικού αγώνα 86 «φόνους» (21 σε συμπλοκές και 65 σε ενέδρα).

Επέστρεψε στην ελληνική πρωτεύουσα αλλά η αίσθηση του χρέους, που είχε δεν τον άφηνε να ησυχάσει. Έγραψε χαρακτηριστικά: «Έχοντας προ οφθαλμών το ιερό παράδειγμα των πατέρων μας, έθεσα ως όρο της ζωής μου, να φανώ χρήσιμος στην πατρίδα μου». Προς τούτο, απεφάσισε να φύγει, μαζί με δύο άλλους ομοϊδεάτες του, από το «Άσυλο Μακεδόνων» στην Αθήνα, για να συνεχίσει την προσπάθεια για τη σωτηρία του ελληνισμού στη Μακεδονία, τον Νοέμβριο του 1910.

Η ενέργειά του αυτή ώθησε το Υπουργείο Εξωτερικών να εκδώσει μία διαταγή για τη... σύλληψη των τριών ανδρών και την κατάσχεση των εγγράφων, που έφεραν πάνω τους προκειμένου να μην εκτεθεί η ελληνική κυβέρνηση στις οθωμανικές Αρχές. Μάλιστα, το Υπουργείο Εξωτερικών έφθασε μέχρι του σημείου να συστήσει στο ελληνικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη να τους χαρακτηρίσει ως «κοινούς ληστές».

Την 12^η Φεβρουαρίου 1911, ο Γιώτας έπεσε νεκρός υπό μάλλον αδιευκρίνιστες συνθήκες, καθώς προσπαθούσε να διασπάσει τον κλοιό ενός αποσπάσματος του Οθωμανικού Στρατού υπό τον Χαλήλ μπέη. Πολλοί κατηγορήσαν τους προαναφερθέντες Αντωνάκη και τον Ματόπουλο ότι είχαν προδώσει στους Τούρκους την παρουσία του Γιώτα στο χωριό Νησί του Ρουμλουκίου. Η κατακραυγή ήταν τέτοια ώστε οι ελληνικές Αρχές σκότωσαν τον πρώτο ως «επικίνδυνο για την ελληνική υπόθεση» και φυγάδευσαν τον δεύτερο στην Αμερική.

Μολαταύτα, η μνήμη του Γιώτα παρέμεινε ανεξίτηλη. Είναι χαρακτηριστικός ο παρακάτω στίχος ενός δημοτικού τραγουδιού: «Λεβεντιά καμαρωτή μέσα σε βουνά σε δάση, που προβάλλει με σπαθί την πατρίδα να δοξάσει... Γεια σου Γκόνε ξακουστέ...». Ένα άλλο τραγούδι αναφέρει τα ακόλουθα:

Τρία πουλάκια κάθονταν πέρα στου Σκρα τη ράχη .

Το'να τηράει τα Γιαννιτσία, Γουμένισσα το άλλο ,

το τρίτο το μικρότερο μοιρολογεί και λέει:

- Το Γκόνο Γιώτα σκότωσαν οι Βούλγαροι κι οι Τούρκοι.

Ορισμένα γραπτά του ήρωα βρίσκονται στο Αρχείο Μακεδονικού Αγώνα της Πηνελόπης Δέλτα. Το 1954, τοποθετήθηκαν δύο όμοιες προτομές του, η μία στην πλατεία Βασιλείου Ρομφή στη Θεσσαλονίκη και η δεύτερη στα Γιαννιτσά, όπου βρίσκεται και ο τάφος του.

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΗΛΙΑΣ (1877-1918)

Γεννήθηκε στην Αργυρούπολη Ρεθύμνου, την 30^η Νοεμβρίου 1877. Ο πατέρας του Ιωάννης διατέλεσε γενικός αρχηγός στην περιοχή του Ρεθύμνου κατά τη διάρκεια της επανάστασεως του 1866. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες για τα παιδικά του χρόνια.

Είναι, όμως, βέβαιον ότι συμμετείχε στη νέα επανάσταση που ξέσπασε στη μεγαλόνησο, το 1896. Μάλιστα, έχει γραφεί ότι αυτή επισπεύστηκε μετά από τη δολοφονία του επικεφαλής των Τούρκων του Ρεθύμνου Χαλήλ Αγά από τον Δεληγιαννάκη, στο χωριό Ρούστινα, περί τα τέλη Μαρτίου του έτους εκείνου. Αν και ήταν μόλις 19 ετών, ο Δεληγιαννάκης πολέμησε ως οπλαρχηγός, επιδεικνύοντας χαρακτηριστική γενναιότητα. Μάλιστα, σε σωζόμενο έγγραφο του προεδρείου της επαναστατικής συνελεύσεως (της 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1896) αναγράφεται: «Απονέμεται εις τον Ηλίαν Δεληγιαννάκην ο βαθμός του Σωματάρχου συνεπεία των υπέρ της Πατρίδος εκδηλώσεών του και της γενναιότητος και ανδρείας, τας οποίας επέδειξε εις τα πεδία της τιμής κατά την ένδοξον επανάστασιν του 1896».

Ακολούθως, ανταποκρίθηκε θετικά στο κάλεσμα για τη σωτηρία του Μακεδονικού ελληνισμού. Ετέθη επικεφαλής ενόπλου σώματος συμπατριωτών του και μετέβη στη Μακεδονία. Εκεί, αγωνίστηκε μαζί με τους άντρες του σώματος Μαλλιού (Στέφανου Δούκα) και με αυτούς του Καπετάν-Ζιάκα (Γρηγορίου Φαληρέα). Η δράση του ήταν αξιόλογη και ανεδείχθη σε οπλαρχηγό Α΄ Τάξεως. Ο αγώνας του επικεντρώθηκε στις περιοχές Καστοριάς και Φλωρίνης. Το ένοπλο σώμα του αριθμούσε από 20 έως 135 άνδρες. Ενδεικτικώς αναφέρεται η επίθεση που διεξήγαγε (μαζί με το ένοπλο σώμα του Λάζου Αποστολίδη) σε κομιτατζήδες στο χωριό Χιλιόδεντρο της Καστοριάς, τον Απρίλιο του 1907. Ο Βούλγαροι αμύνθηκαν σκληρά, με αποτέλεσμα οι Έλληνες να θρηνήσουν την απώλεια δύο (2) νεκρών και δύο (2) τραυματιών.

Δυστυχώς, ο Δεληγιαννάκης προσβλήθηκε από πνευμονία, μετά από μία μάχη στην περιοχή του χωριού Πορεία (ή Ποριά) Καστοριάς, τον Φεβρουάριο του 1908. Η κατάστασή του ήταν τόσο σοβαρή ώστε πολλοί φοβήθηκαν ότι θα πέθαινε. Ευτυχώς, τον περιέθαλψε ένας ιατρός ονόματι Καρύδης. Εντούτοις, ο Δεληγιαννάκης αναγκάστηκε να αποσυρθεί. Πριν φύγει, απεφάσισε να πάρει τα όπλα δύο πεσόντων Μακεδονομάχων, του Καπετάν-Λίτσα (Αντωνίου Βλαχάκη) και του Λεωνίδα Πετροπουλάκη, οι οποίοι είχαν πέσει ηρωϊκώς μαχόμενοι στην Οσνίτσανη (Καστανόφυτο) της Καστοριάς την 7^η Μαΐου 1906. Τα όπλα είχαν περιέλθει υπό την κατοχή των Τούρκων, στους οποίους έδωσε (μέσω τρίτου) αρκετά χρήματα. Κατήλθε στην ελεύθερη Ελλάδα, πήγε στη Λακωνία και τα παρέδωσε στους συγγενείς των ηρώων. Ήταν μία απτή απόδειξη του υψηλού ήθους του!

Οι συμπατριώτες του τον ετίμησαν, εκλέγοντάς τον «τιμής ένεκεν» βουλευτή Ρεθύμνης (επί Κρητικής Πολιτείας) για το ελληνικό Κοινοβούλιο. Εντούτοις,

ουδέποτε ορκίστηκε αλλά κρατήθηκε (μαζί με άλλους βουλευτές) σε ένα αγγλικό πολεμικό πλοίο στη Σούδα. Ο ίδιος δεν προήχθη αλλά ήταν έτοιμος να δώσει και πάλι το «παρών», όταν η πατρίδα τον καλούσε. Αυτό δεν άργησε να συμβεί, καθώς ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος ξέσπασε τον Οκτώβριο του 1912. Λίγο πριν, ο Δεληγιαννάκης κλήθηκε στην Αθήνα για να παρουσιαστεί στο Γενικό Επιτελείο. Εκεί, διετάχθη να μεταβεί στη Μακεδονία ως αρχηγός ανεξαρτήτου σώματος με δική του πολεμική σημαία. Πράγματι, ανεχώρησε την 6^η Οκτωβρίου.

Η άφιξή του στη Σαρακήνα έγινε ενθουσιωδώς δεκτή από τους κατοίκους, ενώ οι ιερείς του διηγήθηκαν τα εγκλήματα τα οποία είχαν διαπράξει οι εξισλαμισμένοι Έλληνες της κεντρικής και δυτικής Μακεδονίας. Αυτοί ονομάζονταν Βαλαάδες. Ο αρχηγός τους ονόματι Κρόζος τρομοκρατούσε όλη την περιοχή. Ο Δεληγιαννάκης έσπευσε να τον καταδιώξει αλλά πρόλαβε μόνο την οπισθοφυλακή του, με την οποία αντήλλαξε πυροβολισμούς. Οι Βαλαάδες κατέφυγαν στο χωριό Τόριτσα. Εντούτοις, ο Δεληγιαννάκης και οι άλλοι οπλαρχηγοί απεφάσισαν να μη συνεχίσουν την καταδίωξη, καθώς στην περιοχή υπήρχαν δυνάμεις του Οθωμανικού Στρατού. Απλώς, έστειλαν στους μπέηδες της Τόριτσας μία επιστολή, με την οποία τους καθιστούσαν υπεύθυνους για τη ζωή και την ασφάλεια των χριστιανών. Οι μπέηδες έσπευσαν να εγγυηθούν την ασφάλεια των χριστιανών και τήρησαν την υπόσχεσή τους.

Ακολούθως, ο Κρητικός οπλαρχηγός κατέλυσε στο χωριό Παλαιόκαστρο. Αμέσως, επικοινωνήσε με άλλους οπλαρχηγούς, ζητώντας τους να σπεύσουν προς απελευθέρωση της Σιάτιστας. Οι κάτοικοι της τελευταίας του είχαν στείλει μία επιστολή, με την οποία τον παρακαλούσαν να πάει το ταχύτερο πριν η πόλη τους καταστραφεί από τους Τούρκους. Πιο συγκεκριμένα, ο δήμαρχος της προαναφερθείσης πόλεως ανέφερε emphaticά: «Κύριε αρχηγέ! Επειδή πολλά περί εισβολής Τούρκων κατά της ημετέρας πόλεως διαδίδονται και οι κάτοικοι της, άοπλοι όντες, αδυνατούν να αποκρούσωσιν τούτους, εξορκίζομεν Υμάς εν ονόματι της Πατρίδος, όπως παραμείνετε προς αναχαίτισιν του εχθρού, αν τυχόν επαναληφθώσιν αι φήμαι αύται».

Πράγματι, πολύ πριν χαράξει, οι Κρητικοί του Δεληγιαννάκη κίνησαν για τη Σιάτιστα, στην οποία εισήλθαν πριν από τον Ελληνικό Στρατό. Κατόπιν, απελευθέρωσαν τα γύρω χωριά. Δυστυχώς, δεν πρόλαβαν να σώσουν το Βογατσικό από την πυρπόληση. Σημειωτέον ότι αυτό είχε ουσιαστικώς απελευθερωθεί με την είσοδο Μακεδονομάχων και μερικών ανδρών του Γεωργίου Κατεχάκη, το μεσημέρι της 22^{ης} Οκτωβρίου. Εντούτοις, λίγο μετά, τα ελληνικά ένοπλα τμήματα το εγκατέλειψαν για να σπεύσουν προς σωτηρία της Σιατίστης, προς την οποία εκινείτο ένα πολυπληθές σώμα Τουρκαλβανών υπό τον Μπεκλήρ Αγά.

Οι Τούρκοι εκμεταλλεύτηκαν την περίσταση και κατέβαλαν την αντίσταση μίας ολιγάριθμης δύναμης Ελλήνων, που είχε απομείνει στο γεφύρι της Σμίξης. Την 2^η Νοεμβρίου, οι Τούρκοι το εγκατέλειψαν, αφού πυρπόλησαν το 70% των

οικημάτων του. Δέκα ημέρες αργότερα, η πόλη απελευθερώθηκε οριστικά. Οι άνδρες του Δεληγιαννάκη ευρέθησαν προ φρικιαστικού θεάματος, καθώς υπήρχαν ακόμη και άταφοι νεκροί πεταμένοι στους δρόμους, όπως και αρκετοί τραυματίες. Πολλοί κάτοικοι που είχαν εγκαταλείψει τις εστίες τους επέστρεψαν, νιώθοντας ασφάλεια υπό την προστασία των Κρητικών του Δεληγιαννάκη.

Οι άνδρες του τελευταίου και άλλων οπλαρχηγών προστάτευσαν τους κατοίκους πολλών ελληνικών χωριών της ευρύτερης περιοχής, αποπλίζοντας ή εξοντώνοντας διάφορα εχθρικά σώματα. Ο προαναφερθείς Κατεχάκης έστειλε στον Δεληγιαννάκη και στον συμπατριώτη του Γεώργιο Δικόνυμο (Μακρύ ή Μακρή) την ακόλουθη επιστολή: «Σας καθιστώ γνωστόν ότι η κατάσταση είναι αρκετά σοβαρά. Πιστεύω όμως ότι εντός 2-3 ημερών θα μεταβληθεί εντελώς. Είναι ανάγκη, ο μεν Δεληγιαννάκης να μεταβή αμέσως εις το Μπλάτσι ίνα μετά του Μάντακα και Ανδρέα (σ.σ. Παναγιωτόπουλου) υπερασπισθούν τα γύρω χωριά, ενώ ο Μακρής να σπεύση μετ' εμού και του στρατού, διά να βαδίσωμεν προς καταδίωξιν του εχθρού. Σας πέμπω 4 κάσσες φυσίγγια, ίνα διά των δύο εφοδιασθή ο Δεληγιαννάκης και τας άλλας δύο δια τον Μάντακαν και Ανδρέαν. Είναι ανάγκη να σπεύσητε αμέσως».

Η προαναφερθείσα επιστολή καταδεικνύει τη σπουδαιότητα του σώματος του Δεληγιαννάκη. Ο Κρητικός οπλαρχηγός είχε ανεπτυγμένο το αίσθημα του δικαίου. Τιμώρησε, λοιπόν, όσους Τούρκους είχαν προξενήσει αναίτια δεινά σε Έλληνες, ιδίως μετά το «ατύχημα» της V Μεραρχίας στο Σόροβιτς (Αμύνταιο). Επίσης, επέστρεψε στους Έλληνες πολλά από τα αντικείμενα που τους είχαν κλέψει. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Βλάστης, οι προύχοντες της οποίας του έστειλαν ευχαριστήρια επιστολή μεταπολεμικά.

Η δράση του Δεληγιαννάκη συνεχίστηκε τον τελευταίο μήνα του 1912 και τον πρώτο του 1913 έως ότου διετάχθη να αναχωρήσει για την Ήπειρο. Εκεί, συνάντησε τους μεγαλύτερους αδελφούς του Κανάκη και Μάρκο. Αυτοί ήσαν επικεφαλής ενόπλων σωμάτων, που δρούσαν του μεν πρώτου στην περιοχή Μετσόβου-Δρίσκου, του δε δεύτερου στην περιοχή Παραμυθιάς-Τσαμουριάς-Σουλίου. Όλα τα αδέρφια έλαβαν μέρος στη νικηφόρα μάχη του Δρίσκου.

Ο Ηλίας Δεληγιαννάκης έδωσε το «παρών» και στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Δυστυχώς, σκοτώθηκε στη μάχη του Σκρα κατά των Βουλγάρων, τον Μάιο του 1918, Εδέχθη τρία (3) βλήματα πολυβόλου στην κοιλιακή χώρα, από τα οποία το ένα τρύπησε τη λαβή του σπαθιού του και τα άλλα δύο την κοιλιά του. Δεν ήθελε να αφήσει τους τραυματιοφορείς να τον μεταφέρουν σε φορείο «για να μην κουρασθούν» επειδή ήταν βαρύς και ψηλός. Προτίμησε να βαδίσει, στηριζόμενος στους ώμους τους, μέχρι τον υγειονομικό σταθμό. Την 19^η Μαΐου 1918, απεβίωσε.

Το 1924, ο αδελφός του Μάρκος παρέλαβε τα οστά του και τα μετέφερε στην ιδιαίτερα του πατρίδα, όπου τα έθαψε στον οικογενειακό τάφο. Τα κυάλια και την πολεμική του σημαία βρίσκονται στο Εθνολογικό Μουσείο, μαζί με τα όπλα του πατέρα του Ιωάννη Δεληγιαννάκη. Τέλος, μαρμάρινες προτομές του έχουν

τοποθετηθεί στην πλατεία της εκκλησίας της Αχειροποιήτου, στη Θεσσαλονίκη, στον δημοτικό κήπο Ρεθύμνης, στο χωριό του την Αργυρούπολη Ρεθύμνης και σε χωριό της δυτικής Μακεδονίας.

ΔΕΜΕΣΤΙΧΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (1882-1960)

Γεννήθηκε στην Αθήνα, την 30^η Νοεμβρίου 1882. Ήταν υιός του Νικόλαου και της Αικατερίνης. Αντλούσε την καταγωγή του από τον Κότρωνα της Λακωνικής Μάνης, Τον Σεπτέμβριο του 1896, εισήλθε στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων. Τον Ιούλιο του 1900, απεφοίτησε με τον βαθμό του σημαιοφόρου. Την 6^η Μαΐου 1905, προήχθη σε Ανθυποπλοίαρχο. Συμμετείχε στους Μεσοολυμπιακούς Αγώνες του 1906 στα 400 μέτρα στον στίβο.

Εν τω μεταξύ, όμως, είχε ξεκινήσει ο Μακεδονικός Αγώνας. Ο θάνατος του Παύλου Μελά τον συνεκλόνησε. Έγραψε χαρακτηριστικά τα εξής: «Η αγγελία του θανάτου του Παύλου Μελά υπήρξε το σύνθημα συσσώμου λαϊκής εξεγέρσεως, έδωσε δε αφορμήν να γνωσθή ευρύτερον ο αρχίσας Μακεδονικός αγών δι' ημετέρων Σωμάτων. Προσωπικώς εγώ από της εποχής εκείνης έλαβον την προς συμμετοχήν μου απόφασιν. Έκρινα ότι ήτο επιβεβλημένον καθήκον να μετάσχω ενεργώς του εν Μακεδονία αγώνος. Αι ευκαιρίαί όπως υπηρετήση τις την Πατρίδα του δια μεγαλυτέρων θυσιών και έργων δεν παρουσιάζονται συνήθως. Τούτου ένεκα, αν και αξιωματικός του ναυτικού, απεφάσισα να μετάσχω του Αγώνος».

Ο Δεμέστιχας απεφάσισε να φύγει εθελοντικά για τη Μακεδονία. Την περίοδο 1906-1907, έλαβε μέρος στον Μακεδονικό Αγώνα με το ψευδώνυμο καπετάν-Νικηφόρος, ηγούμενος ένοπλης αντάρτικης ομάδας στην περιοχή της λίμνης των Γιαννιτσών. Σε αυτήν, συμμετείχαν αγωνιστές κυρίως από τη Μάνη αλλά και από άλλα μέρη της Ελλάδος. Η δράση του αποθανάτιστηκε από την Πηνελόπη Δέλτα στο γνωστό βιβλίο της υπό τον τίτλο «Τα μυστικά τα βάλτου». Η περιγραφή της Δέλτα βασίστηκε στις προσωπικές αφηγήσεις και σημειώσεις του Δεμέστιχα.

Ο τελευταίος επέστρεψε στην Αθήνα, γεμάτος εμπειρίες. Τον Αύγουστο του 1909, συμμετείχε στο κίνημα στο Γουδί. Αργότερα, ήταν από τους πρωταγωνιστές ενός δευτέρου κινήματος νεαρών αξιωματικών, προερχόμενων από τις τάξεις του τότε Βασιλικού Ναυτικού, με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Αλφονσάτο-Τυπάλδο. Επρόκειτο για μία ομάδα νεαρών Ανθυποπλοίαρχων, στην οποία συμμετείχαν οι Περ. Δημούλης, Αριστ. Κανάρης, Περ. Ρεδιάδης, καθώς και οι Σημαιοφόροι Δημ. Ζαλοκώστας, Βασ. Ζωϊόπουλος, Δημ. Κολιαλέξης, Δημ. Λούνδρας, Δημ. Μελετόπουλος, Γεωργ. Μπούμπουλης και Δημ. Οικονόμου. Ο Δεμέστιχας εθεωρείτο ο πλέον δυναμικός και ανέλαβε Έπαρχος στο αντιτορπιλικό «Σφενδόνη».

Το κίνημα, όμως, απέτυχε και οι επικεφαλής του (κατ' αλφαβητική σειρά Δεμέστιχας, Δημούλης, Ζαλοκώστας, Ζουμής, Ζωϊόπουλος, Καζάκος, Κολιαλέξης, Οικονόμου και Τυπάλδος), φορώντας πολιτικά ρούχα, κατέφυγαν σε μία παραλία και από εκεί κατευθύνθησαν προς το όρος Πατέρας. Επί τρεις ημέρες, περιπλανήθηκαν στην περιοχή, καταφέροντας με δυσκολία να βρουν ελάχιστα τρόφιμα. Την τρίτη ημέρα, η κατάσταση τους είχε φθάσει σε οριακό σημείο και απεφασίσθη η μετάβαση των Δεμέστιχα, Ζαλοκώστα και Κολιαλέξη στην πρωτεύουσα για τη συλλογή

πληροφοριών. Οι εναπομείναντες χωρίστηκαν σε δύο ομάδες: η πρώτη αποτελείτο από τους Ζουμή, Ζωϊόπουλο, Καζάκο και Οικονόμου· αυτοί κατευθύνθηκαν προς το Σάλεσι (ή Κακοσάλεσι),¹ ενώ ο Δημούλης και ο Τυπάλδος έφυγαν για την Αθήνα. Στην οδό Κηφισιάς, όμως, οι δύο τελευταίοι συνελήφθησαν από στρατιωτική περίπολο. Ο Δεμέστιχας, όπως και πολλοί ομοϊδέατες του, παρεπέμφθη να δικασθεί στο Κακουργιοδικείο

Μετά, όμως, την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Στεφ. Δραγούμη χορηγήθηκε αμνηστία προς όλους όσους συμμετείχαν στο κίνημα της 16^{ης} Οκτωβρίου 1909, όπως αναγραφόταν χαρακτηριστικά στο Βασιλικό Διάταγμα της 25^{ης} Ιανουαρίου 1910. Λίγο μετά, ο Δεμέστιχας προήχθη σε Υποπλοίαρχο Β΄ Τάξεως, περνώντας τα έτη 1910-1912 σε εκπαίδευση στο εξωτερικό. Μετά την έναρξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, του ανατέθηκε η διοίκηση μιας κανονιοφόρου, με την οποία συμμετείχε στις επιχειρήσεις στον Αμβρακικό Κόλπο. Εντούτοις, στις αρχές Νοεμβρίου του ίδιου έτους, ο Δεμέστιχας αποσπάστηκε στον Στόλο του Αιγαίου ως διοικητής ενός αποβατικού αποσπάσματος, με το οποίο πολέμησε στις μάχες για την απελευθέρωση αρκετών νήσων.

Την 11^η Νοεμβρίου, τραυματίστηκε στη Χίο, αργότερα δε διορίστηκε στρατιωτικός κυβερνήτης της Τενέδου. Την 1^η Ιανουαρίου 1913, προήχθη σε Υποπλοίαρχο Α΄ Τάξεως. Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, υπηρέτησε ως κυβερνήτης του τορπιλοβόλου «Αίγλη» (1914–15), έχοντας προαχθεί στον βαθμό του πλωτάρχη από την 20^η Οκτωβρίου 1914. Κατόπιν, έγινε κυβερνήτης του αντιτορπιλικού «Ασπίς» (1915–17), καθώς και εκπαιδευτής στο μάθημα της ναυτικής μαθηματικής ανάλυσης στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων (1916–17).

Ο Δεμέστιχας ήταν ριψοκίνδυνος και είχε πάντα τη ροπή της συμμετοχής σε κινήματα, όπως ελέγετο δηκτικά στους κόλπους του Πολεμικού Ναυτικού. Συνέπραξε, λοιπόν, με τους κινήματιες της αυτοαποκαλούμενης «Εθνικής Αμύνης» της Θεσσαλονίκης, τον Μάιο του 1917. Σημειωτέον ότι στον χώρο του Στρατού Ξηράς, προσεχώρησαν στο εν λόγω κίνημα μόλις 280 αξιωματικοί επί συνόλου 4.000. Στον δε Κλάδο του Ναυτικού, προσεχώρησαν στους κινήματιες 32 αξιωματικοί, ήτοι το 18,2% των εν ενεργεία μονίμων μαχίμων αξιωματικών. Μετά την εγκατάσταση του Βενιζέλου στην Αθήνα, ύστερα από το τελεσίγραφο των Γάλλων προς τον Βασιλέα Κωνσταντίνο Α΄, ο Δεμέστιχας έγινε κυβερνήτης κατά σειρά των αντιτορπιλικών «Νίκη» (1917–18) και «Νέα Γενεά» (1918–19).

Την 26^η Δεκεμβρίου 1917, προήχθη στον βαθμό του αντιπλοίαρχου. Την περίοδο 1919-20, συμμετείχε στα πρώτα στάδια της Μικρασιατικής εκστρατείας ως διοικητής του αντιτορπιλικού «Λέων». Μετά τη νίκη των αντιβενιζελικών στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920, ετέθη σε διαθεσιμότητα. Συμμετείχε ενεργά στο στασιαστικό κίνημα του Σεπτεμβρίου 1922, ανεκλήθη στην ενεργό υπηρεσία και τοποθετήθηκε στη θέση του κυβερνήτη του θωρηκτού «Κιλκίς». Αργότερα (1922-

---

¹ Από το 1927 έως και σήμερα, ο οικισμός ονομάζεται Αυλώνας.

23), ανέλαβε στρατιωτικός διοικητής της Σάμου. Την 20^η Δεκεμβρίου 1923, προήχθη σε Πλοίαρχο. Το 1923-24, ανέλαβε τη διοίκηση της Μοίρας Γυμνασίων του Πολεμικού Ναυτικού. Το, 1924 τοποθετήθηκε διοικητής της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων. Κατά την αποκαλούμενη «απεργία του Ναυτικού» του Ιουνίου 1924, απεσύρθη αυτοβούλως από το Ναυτικό. Την 21^η Αυγούστου του ίδιου έτους, όμως, η απόφασή του αυτή ανεκλήθη.

Το 1926, ήταν κυβερνήτης του θωρηκτού «Λήμνος» και μετά Γενικός Δ/ντης του Υπουργείου Ναυτικών. Κατόπιν, κατέλαβε τις ακόλουθες θέσεις: Αρχηγός του ΓΕΝ το 1926-27 (περίοδοι 07/07/1926-03/10/1926 και 01/12/1926-17/02/1927), διοικητής της Ανωτέρας Διοικήσεως Υποβρυχίων (1927-28), εκ νέου Γενικός Δ/ντης του Υπουργείου Ναυτικών (1928-29), Διοικητής Στόλου (1929-31), Γενικός Διοικητής του Ναυστάθμου Σαλαμίνας (1931-32), και πάλι Αρχηγός ΓΕΝ το 1932-33 (10/12/1932-06/03/1933).

Την 6^η Μαρτίου 1933, έγινε μέλος της μεταβατικής στρατιωτικής κυβερνήσεως υπό τον Αντιστράτηγο Αλέξανδρο Οθωναίο, που ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας, μετά το κίνημα του Νικ. Πλαστήρα, το βράδυ των βουλευτικών εκλογών. Τις επόμενες ημέρες, ο Δεμέστιχας ανέλαβε καθήκοντα υπουργού Ναυτικών και υπουργού Αεροπορίας. Την 11^η Μαρτίου, η νέα κυβέρνηση του Παν. Τσαλδάρη, τον έθεσε σε διαθεσιμότητα λόγω της συμμετοχής του στο προαναφερθέν κίνημα.

Μάλιστα, λέγεται ότι είχε προφυλακισθεί, ενώ είναι βέβαιον ότι ετέθη σε άδεια επ' αόριστον. Την 5^η Φεβρουαρίου 1934, απεστρατεύθη και λίγο αργότερα συμμετείχε στην ίδρυση του Ναυτικού Ομίλου Ελλάδος. Έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στο κίνημα των βενιζελικών της 1^{ης} Μαρτίου 1935. Μάλιστα, έλαβε μέρος στην κατάληψη του Στόλου. Μετά την αποτυχία του κινήματος, διέφυγε στη Νεάπολη της φασιστικής Ιταλίας. Στην Αθήνα, ο Δεμέστιχας δικάστηκε ερήμην και καταδικάστηκε σε θάνατο και στέρηση του βαθμού του. Τον Ιούνιο του 1936, τού εδόθη χάρη και αποκαταστάθηκε στον βαθμό του.

Δεν συμμετείχε ούτε στον ελληνοϊταλικό ούτε στον ελληνογερμανικό πόλεμο των ετών 1940-41. Τον Απρίλιο 1943, διέφυγε στη Μέση Ανατολή και ετέθη στη διάθεση της εξόριστης ελληνικής κυβερνήσεως. Ανεκλήθη στην ενεργό υπηρεσία, υπηρέτησε ως Γενικός Επιθεωρητής του Πολεμικού Ναυτικού (1943-45), προαχθείς σε Υποναύαρχο την 17^η Σεπτεμβρίου 1943 και Αντιναύαρχο την 2^η Νοεμβρίου 1943. Τον Απρίλιο του 1944, ανέλαβε καθήκοντα υπουργού Εσωτερικών, Παιδείας, και υφυπουργού Εμπορικής Ναυτιλίας στην βραχύβια κυβέρνηση του Σοφοκλή Βενιζέλου με στόχο την καταστολή στασιαστικού κινήματος.

Τον Αύγουστο του 1945, απεστρατεύθη αλλά ανεκλήθη εκ νέου στην ενεργό υπηρεσία την περίοδο από 30/10/1946 έως 1/7/1947. Τότε, διετέλεσε μέλος της επιτροπής επιλογής του προσωπικού για το μειωμένης συνθέσεως Πολεμικό Ναυτικό της ειρηνικής περιόδου. Τον Ιανουάριο του 1948, τού απονεμήθηκε ο Πολεμικός

Σταυρός για τη δράση του στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η οποία απετέλεσε αντικείμενο του κάτωθι ποιήματος:

*«... και ο Νικηφόρος στ' ανοιχτά, στα Γιαννισά βαδίζει
με το σπαθί του όπου περνά τον Τόπο καθαρίζει
... Ήσουν Μανιάτης γιαλεχτός – περήφανος και τολμηρός
γιομάτος δόξα και τιμή και λεβεντιά ξεχωριστή
... Στη χώρα που εβάφτηκαν, στο αίμα μας, οι βράχοι
θα φέρουν τη σημαία μας νέοι Μακεδονομάχοι».*

Είχε νυμφευθεί τη Μαρία Μωραΐτου. Απεβίωσε στο Μαρούσι, την 7^η Δεκεμβρίου 1960.

ΛΟΓΙΑΜΑΣ ΛΑΖΑΡΟΣ (1878-1912)

Γεννήθηκε στην Μπαροβίτσα (Καστανερή), Παιονίας, το 1878. Κατάγονταν από παλιά και επιφανή οικογένεια Βλάχων της Μπαροβίτσας (Καστανερής). Οι πρόγονοί του ασχολούνταν με τη γεωργία και κτηνοτροφία. Ήταν ο δεύτερος υιός του Χρήστου και της Αγγελικής. Είχε και έναν μεγαλύτερο αδερφό (Τραϊάνος) και τρία μικρότερα αδέρφια (Δημήτριος, Γεώργιος και Μαρία).

Ο Λάζαρος (Λάζος) διαπνεόταν από μίσος κατά των Τούρκων. Προς τούτο, το 1903, ακολούθησε τον μεγαλύτερο αδερφό του (Τραΐο), ο οποίος είχε ήδη βγει στο αντάρτικο. Αρχικώς, τα δύο αδέρφια είχαν συμπράξει με τους Βουλγάρους, πιστεύοντας στις διαδόσεις των τελευταίων ότι όλοι οι χριστιανοί του Αίμου έπρεπε να πολεμήσουν από κοινού τους αλλοπίστους. Λίγο αργότερα, όμως, αποστασιοποιήθηκαν, λόγω της δολοφονίας αρκετών Πατριαρχικών. Σταδιακά, πέρασαν στο ελληνικό στρατόπεδο. Μάλιστα, ο Λάζος εκκαθάρισε τρεις (3) κοιμητήρια και δύο (2) συνεργάτες τους στην Καστανερή.

Οι Βούλγαροι τον εκδικήθηκαν, σκοτώνοντας συγγενείς και συγχωριανούς του, ενώ κατέδωσαν στις αρχές τους δύο μικρότερους αδερφούς του. Οι Τούρκοι τους μετέφεραν στη Γουμένισσα και από κει στα Γιαννιτσά. Ύστερα, τους πήγαν πίσω στη Γουμένισσα με σκοπό να τους μεταφέρουν στις φυλακές της Θεσσαλονίκης. Τελικώς, όμως, ο Δημήτριος (Μήτρος) και ο Γεώργιος (Γκόνος) δραπέτευσαν και συνέπραξαν με την ένοπλη ομάδα των δύο μεγαλύτερων αδερφών τους. Την επόμενη χρονιά, ο Λάζος και οι δύο μικρότεροι αδερφοί του προσεχώρησαν στο μεγαλύτερο και ισχυρότερο ένοπλο σώμα του αξιωματικού Μιχ. Μωραΐτη (καπετάν-Κόδρου), το οποίο δραστηριοποιείτο στην ίδια περιοχή. Αργότερα, το σώμα του Μωραΐτη πρακτικά διαλύθηκε αλλά ανασυγκροτήθηκε από το Λάζο, ο οποίος έλαβε το ψευδώνυμο καπετάν-Μπαροβίτσαλης.

Τον Φεβρουάριο 1905, εξόνησε τον κοιμητήρι Ιβάν Καρασούλη με την 30μελή συμμορία του, κοντά στο Σμόλ της Γευγελής. Την 19^η Μαΐου 1905, ο Λάζος και τα αδέρφια του συμμετείχαν στην πολύνεκρη μάχη του Καντασίου κατά των κοιμητήριων και των Τούρκων. Έκτοτε, ο Λάζος αφοσιώθηκε στην εξόντωση της ομάδος του κοιμητήρι Αποστόλ Πέτκωφ, ο οποίος ευθυνόταν για τη διάλυση του σώματος Μωραΐτη. Κατεδίωξε («σαν λαγούς», όπως εγράφη χαρακτηριστικά) τους συγκεκριμένους Βουλγάρους και συγκρούστηκε επανειλημμένως μαζί τους, σε όλη την κεντρική Μακεδονία.

Τον Ιούλιο του 1906, συνεργάστηκε με την ένοπλη ομάδα του Χρήστου Δέλλιου για να εξοντώσουν τους εναπομείναντες άνδρες του Πέτκωφ. Ο Λάζος φρόντισε για την εξουδετέρωση των συνεργατών του Βούλγαρου κοιμητήρι, όπως ο Τούρκος αγάς Κιοσέ Εμίν. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη σύλληψη του Τραΐου από τις οθωμανικές Αρχές, που τον παρέδωσαν στους Βουλγάρους. Ο Λάζος προσπάθησε

να τον απελευθερώσει. Έφθασε μέχρι τη Σόφια αλλά το εγχείρημα απέτυχε και ο Τράϊος σκοτώθηκε.

Το θλιβερό αυτό γεγονός δεν έκαμψε τον Λάζο, που συγκρότησε νέα ομάδα στη γενέτειρά του και συνέχισε την καταδίωξη του Πέτκωφ μέχρι την τελική εξόντωσή του. Στις αρχές Ιανουαρίου του 1907, έλαβε μέρος σε σύσκεψη με πρόκριτους της Γοργόπης, οι οποίοι είχαν αναγκαστεί να προσχωρήσουν στην Εξαρχία και μετέστρεψε πολλούς εξ αυτών στο Πατριαρχείο. Τον Μάρτιο, νίκησε τις δυνάμεις του αρχικομιτατζή Μπόρις Σαρακίνωφ στο Πάϊκο. Δύο μήνες αργότερα, συναντήθηκε με τον Γκόνο Γιώτα και τους συνεργάτες του, παρουσία του Αλέξανδρου Μαζαράκη-Αινιάν. Έκτοτε, στην ομάδα του Λάζου προσεχώρησαν και αντάρτες από την ελεύθερη Ελλάδα.

Στα μέσα Ιουλίου, η ομάδα του εδέχθη επίθεση από τον γιο του εξαρχικού Χρήστου Τάντση Κεχαγιά, μέλους της ομάδας του Πέτκωφ στη γενέτειρά του Καστανερή. Αν και είχε αιφνιδιαστεί, κατόρθωσε να αποκρούσει την επίθεση. Τον Νοέμβριο, πραγματοποίησε μία νέα επιχείρηση προς εξόντωση του Πέτκωφ (του αποκαλούμενου και «ήλιου των Γιαννιτών») από τους κομιτατζήδες) στη Γρίβα. Ο τελευταίος, όμως, διέφυγε εκ νέου, αν και η ομάδα του υπέστη απώλειες. Αλλά και ο αδερφός του Λάζου, Μήτρος τραυματίστηκε στην ωμοπλάτη. Πάντως, η δράση του Πέτκωφ περιορίστηκε σε μεγάλο βαθμό.

Την επόμενη χρονιά, ο ένοπλος αγώνας της ομάδας του Λάζου εντατικοποιήθηκε, καθώς επιλύθηκε το πρόβλημα του ανεφοδιασμού της σε όπλα και πυρομαχικά. Έθεσε πλέον στο στόχαστρό της και τους ρουμανίζοντες, που είχαν αναπτύξει έντονη δραστηριότητα στην περιοχή του Πάϊκου. Στα μέσα Μαΐου, κατόρθωσε να εξοντώσει ένα μεγάλο μέρος των ανδρών του κομιτατζή Τοντόρ Γκρούγεφ και να τραυματίσει τον ίδιο. Επηκολούθησε νέα νικηφόρα μάχη με τους κομιτατζήδες του Ίτσιο Βασιλέφσκυ, στα μέσα Ιουνίου. Λίγο μετά, ο Λάζος νίκησε και τους Βουλγάρους του κομιτατζή Ιβάν Γκέλεφ.

Μετά την επικράτηση του κινήματος των Νεοτούρκων, πολλοί οπλαρχηγοί διετάχθησαν να μεταβούν στην Αθήνα εν αναμονή των νέων εξελίξεων. Το ίδιο αναγκάστηκε να πράξει και ο Λάζος, που έμεινε στο Άσυλο των Μακεδόνων. Εντούτοις, η δράση των Νεοτούρκων και των κομιτατζήδων τον ώθησε να επιστρέψει στη Μακεδονία, στα μέσα του θέρους του 1910. Η εξέλιξη αυτή προβληματίσε την ελληνική κυβέρνηση. Αυτή τηλεγράφησε αρνητικά στο προξενείο της Θεσσαλονίκης για όλους τους Μακεδονομάχους, που επέστρεφαν για να συνεχίσουν τον αγώνα.

Μολαταύτα, ο Λάζος οργάνωσε νέο ένοπλο σώμα και ενημέρωσε το προξενείο, ζητώντας τη συνεργασία του, στο τέλος Σεπτεμβρίου του 1910. Το σώμα αυτό δραστηριοποιήθηκε στην περιοχή Ρουμλουκίου, προστατεύοντας τους Έλληνες της περιοχής από τους Βουλγάρους και τους Τούρκους. Προς τούτο, συνεργάστηκε με άλλους οπλαρχηγούς. Μετά τον ηρωικό θάνατο του Γιώτα, ο Λάζος ανέλαβε επικεφαλής του αγώνα στην περιοχή. Εντούτοις, οι Τούρκοι τον είχαν εντοπίσει και

απέστειλαν ισχυρές δυνάμεις προς εξόντωσή του. Ο Λάζος πέρασε εκ νέου τα σύνορα και κατέφυγε στην Αθήνα.

Παρέμεινε στην ελληνική πρωτεύουσα επί δίμηνο και έφυγε εκ νέου για την κεντρική Μακεδονία, όπου ο αγώνας μαινόταν. Είχε μαζί του έξι (6) συναγωνιστές από το Άσυλο των Μακεδόνων. Έφθασε στη λίμνη των Γιαννιτσών, όπου δημιούργησε μία νέα ένοπλη ομάδα, με την βοήθεια του Χρ. Καραπάνου. Η δράση του τον είχε καταστήσει φόβο και τρόμο του εχθρού. Ακόμη και ο τουρκικός Τύπος ασχολήθηκε μαζί του. Δυστυχώς, όμως, ουδεμία βοήθεια είχε από το προξενείο της Θεσσαλονίκης.

Η κατάσταση γινόταν ολοένα και πιο δύσκολη για τον Λάζο, ο οποίος χρειαζόταν επειγόντως χρήματα για να συντηρήσει και να εξοπλίσει τους άνδρες του. Το θέρος του 1912, προχώρησε στην απαγωγή του υιού του πλούσιου Βούλγαρου Γκότσου, που διέμενε στη Γουμένισσα. Σκοπός του ήταν να αποσπάσει λύτρα. Μολαταύτα, όταν ήρθε σε διαπραγμάτευση με τον Βούλγαρο κομιτατζή και συγχωριανό του Χρήστο Γκιούπτσετο απελευθέρωσε τον όμηρο δίχως λύτρα. Ήταν μία απτή απόδειξη του υψηλού ήθους του.

Στα τέλη Αυγούστου του 1912 (ή κατ' άλλους του 1911), ο Λάζος απεδέχθη την πρόσκληση από τον προαναφερθέντα κομιτατζή συγχωριανό του για συνάντηση στο Καντάσι (ή Γκαντάτσκι) του Παΐκου προκειμένου να συνεννοηθούν για συνεργασία κατά τον Τούρκων. Σε αυτήν, ήσαν παρόντες (εκτός των δύο) ο κομιτατζής Βίτσωφ, το πρωτοπαλίκαιο του Λάζου Αθανάσιος Μπέτσης, ένας Δάγκος (άτομο αμφιβόλου αξιοπιστίας) και κάποιος Βαλκάνης από τη Γουμένισσα. Λέγεται ότι το κλίμα ήταν πολύ θερμό, αρχικώς. Οι παριστάμενοι έφαγαν και ξεκίνησαν τη συζήτηση για τον κοινό αγώνα. Κατέληξε, όμως, σε αψιμαχία και ο Δάγκος έγενεψε σε έναν από τους συνεργάτες του Γκιούπτσετο να πυροβολήσει τον Λάζο στο πίσω μέρος της κεφαλής.

Ο Γεωργ. Μόδης ανέφερε ότι ένας απεσταλμένος από τη Θεσσαλονίκη ενημέρωσε τον Λάζο να ετοιμαστεί το ταχύτερο διότι είχε συμφωνηθεί συμμαχία μεταξύ των χριστιανικών κρατών των Βαλκανίων. Έπρεπε να βρει οπλισμό, καθώς ο πόλεμος κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν επικείμενος. Η προαναφερθείσα συνάντηση με τους Βουλγάρους πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο αυτό. Οι τελευταίοι, όμως, πυροβόλησαν εκ των νότων και σκότωσαν τους ανυποψίαστους Έλληνες.

Ο Μακεδονομάχος Δημ. Κάκκαβος, όμως, έγραψε για τον Λάζο τα εξής: «Γενναίος και σοβαρός οπλαρχηγός με κύρος και επιβλητικότητα μεγάλη. Η βουλγαρική οργάνωσις διαβλέπουσα εις αυτόν ένα των επικινδυνεστέρων αντιπάλων της επεδίωκε παντί σθένει την εξόντωσίν του, ην επέτυχε την 23^η Αυγούστου 1911, ότε μετέβη ανύποπτος μεθ' ενός των οπαδών του προς συνεννόησιν περί από κοινού δράσεως μετά του συγχωριού του Βουλγάρου οπλαρχηγού Χρήστου Γιούπτσε οπαδοί του οποίου τον εφόνευσαν κρυφά δια πελέκεως καθ' ην ώραν συνέτρωγε μετ' αυτών.

έκανε λόγο για προμελετημένη δολοφονία, που πραγματοποιήθηκε με πελέκεις και τσεκούρια».

Ο Λάζος ετάφη στο νεκροταφείο της γενέτειράς του. Αργότερα, η σύζυγός του Αικατερίνη έλαβε σύνταξη χηρείας στρατιωτικού. Το 1967, μία προτομή του Λάζου (και του αδερφού του Γκόνου) τοποθετήθηκε στη Γουμένισσα, στα αποκαλυπτήρια της οποίας παρέστη και η χήρα του Λάζου,

ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ ΒΑΣΜΑΤΖΙΔΗΣ – ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΝΕΥΡΟΚΟΠΙΟΥ & ΡΑΖΛΟΚΙΟΥ (1867-1907)

Γεννήθηκε στις Σέρρες, περί τα τέλη Ιουνίου του έτους 1867. Οι γονείς του Δημήτριος και Βασιλική, ήσαν φτωχοί. Η μητέρα του απεβίωσε όταν ο ίδιος ήταν νήπιο και ο πατέρας του (που είχε ήδη δύο μεγαλύτερους υιούς, τον Απόστολο και τον Κωνσταντίνο) τον έδωσε για υιοθεσία. Άλλες μαρτυρίες, όμως, αναφέρουν ότι η μητέρα του τον άφησε μέσα σε ένα καλάθι (όταν ήταν λίγων ημερών) έξω από την κατοικία της εύπορης οικογένειας Βασματζή ή Βασματζίδα των Σερρών.

Οι νέοι του θεοί γονείς τον υιοθέτησαν και τον έστειλαν στο Σχολαρχείο Σερρών. Το 1882, συνέχισε τις σπουδές του στο Διδασκαλείο Σερρών. Το 1885, απεφοίτησε με τον βαθμό του Πρωτοβάθμιου Δημοδιδασκάλου. Κατόπιν, εργάστηκε ως δάσκαλος στο Μελένικο για βραχύ χρονικό διάστημα. Επέστρεψε στις Σέρρες και μετά δίδαξε στο σχολείο του χωριού Στανός της Χαλκιδικής. Δυστυχώς, και αυτή την φορά δεν παρέμεινε επί μακρόν λόγω της αντιδράσεως του οικείου Μητροπολίτη. Εν συνεχεία, εργάστηκε διαδοχικά στην Αρναία, την Ιερισσό και τη Θάσο.

Το 1890, εισήχθη στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης με τις συστάσεις του επισκόπου Μαρωνείας, μετέπειτα Σερρών, Κωνσταντίνου (Βαφείδη). Στις αρχές Οκτωβρίου του 1894, και πριν την αποφοίτησή του, χειροτονήθηκε διάκονος στην Πρέβεζα από τον προαναφερθέντα Μητροπολίτη Κωνσταντίνο. Εκεί, είχε καταφύγει ο ίδιος λόγω των σεισμών στην Κωνσταντινούπολη, ενώ και ο Κωνσταντίνος είχε αναλάβει τα ηνία της Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης. Τον Αύγουστο του 1895, απεφοίτησε με «άριστα» από τη Θεολογική σχολή της Χάλκης. Αμέσως μετά, χειροτονήθηκε ιερέας και επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη.

Την 14^η Ιουλίου 1897 χειροτονήθηκε πρεσβύτερος από τον Μητροπολίτη Εφέσου Ιωακείμ. Η χειροτονία έγινε στις Κυδωνίες, Αμέσως μετά, χειροθετήθηκε αρχιμανδρίτης και διορίστηκε Αρχιερατικός Επίτροπος του τμήματος Βριούλων της Μητροπόλεως Εφέσου. Τον Νοέμβριο του 1899, επέστρεψε στις Σέρρες και ιδιώτευσε επειδή δεν είχε αποδεχθεί τη θέση του Αρχιερατικού Επιτρόπου Καβάλας της Μητροπόλεως Ξάνθης, όπως του προτάθηκε. Το 1900, γύρισε στην Πόλη, όπου τοποθετήθηκε Αρχιερατικός Επίτροπος στην Πέραμο της Κυζίκου.

Δυστυχώς, ο οικείος Μητροπολίτης (Κυζίκου) ήρθε σε προστριβή με την κοινότητα της Περάμου με αποτέλεσμα ο Θεοδώρητος να επιστρέψει και πάλι στο Φανάρι. Κατόπιν, τοποθετήθηκε εφημέριος στη νοσοκομειακή εκκλησία του Αγίου Νικολάου του Γαλατά. Επίσης, άρχισε να διδάσκει Θρησκευτικά στα σχολεία της εν λόγω συνοικίας. Αργότερα, διετέλεσε καθηγητής και ιεροκήρυκας στις Σέρρες, Την 23^η Οκτωβρίου του 1903, ο Θεοδώρητος εξελέγη Μητροπολίτης Νευροκοπίου & Ραζλοκίου, μετά από πρόταση του τότε Μητροπολίτη Δράμας (μετέπειτα Σμύρνης) Χρυσόστομου (Καλαφάτη).

Η χειροτονία του πραγματοποιήθηκε στις Σέρρες και όχι στην Κωνσταντινούπολη, ύστερα από απαίτηση των συμπολιτών του. Εξ αρχής, αντελήφθη την ανάγκη ενισχύσεως της εκπαίδευσως των ελληνοπαίδων. Αρχικώς, κατόρθωσε να απομακρυνθεί ο φιλοβούλγαρος διευθυντής της αστικής σχολής Γ. Κύρου. Ο Θεοδώρητος ήθελε πρωτίστως να ενισχυθεί το ελληνικό φρόνημα των μαθητών. Μάλιστα, δήλωσε χαρακτηριστικά: «...Πρωτίστη αναντιρρήτως και σπουδαιότατη αποστολή των ημετέρων εκπαιδευτηρίων και πανταχού μεν, ιδία δε εν ταις εμπεριστάταις επαρχίαις, είναι όπως, προς τω θρησκευτικώ αισθήματι και μάλιστα και πλέον ίσως τούτου ενταύθα, διεγείρωσιν εν τη καρδιά της μαθητιώσης νεολαίας το εθνικόν φρόνημα».

Κατόπιν, μερίμνησε για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα σχολεία, ενώ επέβαλε τη χρήση της από όλους τους κατοίκους της περιοχής. Επισκεπτόταν συχνά τα σχολεία, ενώ από καιρού εις καιρόν δίδασκε και ο ίδιος, αποδεικνύοντας έμπρακτα το ενδιαφέρον του. Σημειωτέον ότι πρότεινε (σε συνεργασία με τον πρόξενο Σερρών) την έκδοση βιβλίων για τους ελληνόφρονες βουλγαροφώνους. Αυτά θα ήσαν γραμμένα στα βουλγαρικά, αλλά με ελληνικούς χαρακτήρες. Δυστυχώς, η πρότασή του δεν υιοθετήθηκε από την ελληνική πολιτεία.

Το φθινόπωρο του 1904, μετέβη προς συνάντηση του Τούρκου βαλή στη Θεσσαλονίκη. Σκοπός του ήταν να διαμαρτυρηθεί για τη δολοφονία του Έλληνα Αθανάσιου Θεοδώρου. Την 25^η Μαΐου 1905, συνέταξε μία έκθεση για τα σχολεία που λειτουργούσαν στον καζά του Νευροκοπίου. Τον Σεπτέμβριο του 1906, αρνήθηκε τη μετάθεσή του στη Μητρόπολη Μελενίκου στην οποία είχε εκλεγεί. Παρακάλεσε γραπτώς να παραμείνει στο Νευροκόπι, οι κάτοικοι του οποίου ζήτησαν το ίδιο από το Πατριαρχείο. Το τελευταίο ανταποκρίθηκε θετικά στο κοινό αίτημα.

Ο Μητροπολίτης Θεοδώρητος είχε αγαπήσει την περιοχή του Νευροκοπίου και είχε αγαπηθεί από το ποίμνιό του. Ήταν ο πρώτος ιεράρχης ο οποίος εντρυφήσε στην ιστορία και την αρχαιολογία της περιοχής. Μάλιστα, συνεργάστηκε στενά με τον φιλόλογο Πέτρο Παπαγεωργίου. Η γόνιμη αυτή συνεργασία είχε ως αποτέλεσμα τη δημοσίευση διαφόρων κειμένων και επιγραφών στην εφημερίδα *Αλήθεια*, η οποία κυκλοφορούσε στην πρωτεύουσα της Μακεδονίας. Επίσης, υπήρξε στενός φίλος με τον καθηγητή των «Αρσάκειων» Εκπαιδευτηρίων Αθανάσιο Γεωργιάδη.

Ο Γεώργιος Χατζηκυριακού διετέλεσε επιθεωρητής των ελληνικών σχολείων της Μακεδονίας. Κατά τα έτη 1905-06, περιόδευσε, υπό την προαναφερθείσα ιδιότητά του, σε όλη την περιοχή του καζά του Νευροκοπίου. Ανεφέρθη δε με θαυμασμό στο έργο του Μητροπολίτη Θεοδώρητου, γράφοντας: «...Παρά τη Μητροπόλει κείται ο μητροπολιτικός ναός, ο μόνος της κοινότητος ημών ναός. Εν τω αυτώ του ναού περιβόλω το σχολικόν κτίριον, ευρύχωρον, εκτενές, καθάριον, βεβαμμένον. Μεγάλη αίθουσα διήκει εις μήκος· εις το εν άκρον αυτής το αρρεναγωγείον μετά των μικροτέρων των παραδόσεων αιθουσών περιλαμβάνον 5 τάξεις και εις το έτερον το παρθηναγωγείον μετά 4 τάξεων και της νηπιαγωγικής...».

Τον Δεκέμβριο του 1905, ο Μητροπολίτης Θεοδώρητος ζήτησε την οικονομική ενίσχυση του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Φωτίου για την ανέγερση ενός νέου μητροπολιτικού μεγάρου, καθώς το τότε υπάρχον αντιμετώπιζε πολλά λειτουργικά προβλήματα λόγω παλαιότητας. Πράγματι, ο Πατριάρχης Φώτιος βοήθησε αποτελεσματικά. Το γεγονός αυτό ενίσχυσε το ηθικό των Ελληνορθόδοξων έναντι των Εξαρχικών. Οι τελευταίοι είχαν ήδη αναγείρει ένα μεγαλόπρεπο δικό τους μέγαρο και κατέβαλαν κάθε δυνατή προσπάθεια για να προσεταιριστούν τους προκρίτους της περιοχής.

Παράλληλα, οι κομιτατζήδες ασκούσαν απροκάλυπτη βία εις βάρος των Ελλήνων. Είχαν ήδη δολοφονήσει δύο (2) προκρίτους και αρκετούς απλούς Έλληνες των Σερρών. Πολλαπλάσιες υπήρξαν οι απόπειρες δολοφονίας, οι τραυματισμοί και οι βιαιοπραγίες κατά Ελλήνων, καθώς και οι κλοπές και οι λεηλασίες εις βάρος της περιουσίας τους. Ο Μητροπολίτης, αν και ασθενικής κράσης, προσέτρεχε, ενθάρρυνε, παρηγορούσε τα θύματα και διαμαρτυρόταν στις οθωμανικές Αρχές. Πολύτιμος αρωγός του ήταν ο προαναφερθείς Μητροπολίτης Δράμας Χρυσόστομος.

Οι δύο ιεράρχες στάθηκαν ανάχωμα στην βουλγαρική προπαγάνδα και ενίσχυσαν σε μεγάλο βαθμό τον ελληνισμό της Δράμας και του Νευροκοπίου. Το υψηλό επίπεδο των γνώσεων του Θεοδώρητου, το ανεπίληπτο ήθος, η σεμνότητα αλλά και η αυστηρότητα, με την οποία αντιμετώπιζε πρωτίστως τον εαυτό του τον κατέστησαν πολύ αγαπητό στο ποίμνιό του. Ο προαναφερθείς Χατζηκυριακού σημείωσε, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα: «...Ο Έλλην Μητροπολίτης Θεοδώρητος διαπρέπων επί παιδεία και αρετή, σεμνός το ήθος και απέριττος τους τρόπους, αγαπάται ή μάλλον λατρεύεται υπό του ποιμνίου του...». Αυτό ανταποκρινόταν πλήρως στην πραγματικότητα.

Ταυτόχρονα, ανέπτυξε στενή συνεργασία με τους Έλληνες προξένους των Σερρών, ενώ απελάμβανε του σεβασμού των οθωμανικών Αρχών. Υπήρξε δεινός ρήτορας και ο λόγος του καθήλωνε φίλους και αντιπάλους, ενώ η στέρεα δομημένη επιχειρηματολογία του, η υψηλή θεολογική του κατάρτιση και ο φλογερός πατριωτισμός του μείωσαν σημαντικά την επιρροή του Βουλγαρικού Κομιτάτου.

Κατά τους μήνες Απρίλιο-Ιούνιο του 1907, μετέβη στην Κωνσταντινούπολη προς αποκατάσταση της κλονισμένης υγείας του. Είχε διατηρήσει στενούς δεσμούς με τον ελληνισμό της και ήταν συνδρομητής διαφόρων εφημερίδων της, τις οποίες ελάμβανε τόσο στις Σέρρες όσο και στο Νευροκόπι. Αν και δεν είχε γίνει πλήρως καλά, επέμενε να επιστρέψει στη Μητρόπολη και το ποίμνιό του. Λίγες εβδομάδες μετά την επιστροφή του (την 3^η Αυγούστου), απεβίωσε.

Η κηδεία του ετελέσθη στον Ιερό Ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου Νευροκοπίου. Αρχικώς, ενταφιάστηκε στον νάρθηκα του Ναού. Μετά την προσωρινή εγκατάσταση των Βουλγάρων στις Σέρρες, ένας ιερέας (ο πατήρ Ηλίας Οικονομίδης) ξέθαψε τα οστά του και τα πήρε μαζί με κώδικα της Μητροπόλεως, τον οποίο είχε συντάξει σε μεγάλο βαθμό ο Θεοδώρητος, αλλά και τα αρχεία της Μητροπόλεως. Τα

μετέφερε στην ιδιαίτερη πατρίδα του, το Περιθώρι. Έθαψε τα οστά του στον νάρθηκα του Ιερού Ναού της Ζωοδόχου Πηγής. Τον Αύγουστο του 1916, μετά την είσοδο των βουλγαρικών στρατευμάτων στην περιοχή, ο προαναφερθείς ιερέας έφυγε για την Αττική, παίρνοντας μαζί του το αρχείο, που κατέληξε, αργότερα, στην Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.

Τέλος, ο Μητροπολίτης Θεοδώρητος υπήρξε αντεπιστέλλον μέλος της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας των Αθηνών

ΚΑΟΥΔΗΣ ΕΥΘΥΜΙΟΣ (1866 ή 1872-1956)

Γεννήθηκε στο χωριό Καλλικράτης των Σφακίων της Κρήτης, το 1866 (κατ' άλλους στα 1872). Δεν υπάρχουν στοιχεία για τα παιδικά του χρόνια. Είναι, όμως, βέβαιον ότι συμμετείχε στο επαναστατικό κίνημα, που είχε ξεσπάσει το 1895. Οι Τούρκοι αδυνατούσαν να το καταστείλουν, ενώ έδιναν υποσχέσεις στις Μεγάλες Δυνάμεις, τις οποίες σπανίως τηρούσαν. Αντιθέτως, προέβαιναν συχνά σε σφαγές χριστιανών, που προκαλούσαν το κοινό αίσθημα. Στα τέλη Ιανουαρίου του 1897, οι χριστιανοί της μεγαλονήσου κήρυξαν την ένωσή της με την Ελλάδα. Το σχετικό ψήφισμα είχε ως ακολούθως:

*Ψήφισμα της Προσωρινής Κυβερνήσεως
Ενώσεως της Κρήτης με την Ελευθέρα Ελλάδα*

Εν ονόματι του Θεού και της Πατρίδος ψηφίζομεν το ψήφισμα τόδε :

Αφού απεδείχθη ενεργώς ότι το πέρυσιν δοθέν υπό Ευρώπης πολίτευμα είναι ανεφάρμοστον, αποδεικνυομένου τούτου εκ των διαδραματιζομένων βανδαλισμών και ωμοτήτων, τη ενεργεία της κεντρικής κυβερνήσεως του Σουλτάνου δια του οθωμανικού όχλου και του τακτικού αυτοκρατορικού στρατού.

Επειδή νέα απόπειρα προς εφαρμογήν του πολιτεύματος τούτου αποτέλεσμα θα έχη την εντελή καταστροφήν των χριστιανών κατοίκων.

Δια ταύτα Κηρύσσομεν την ένωσιν της Κρήτης,

μετά του Βασιλείου της ελευθέρας Ελλάδος, ως τον μόνον διακαή και αμετάβλητον πόθον μας και επικαλούμεθα την αρωγήν παντός του πεπολιτισμένου κόσμου, θεωρούντες ως καταργημένην την σύμπραξιν ημών μετά του Αυτοκράτορος των Οθωμανών Χαμίτ του Β'.

Προσκαλούμεν δε την Α.Μ. τον Βασιλέα της Ελλάδος ΓΕΩΡΓΙΟΝ Α' να παραλάβη την νήσον Κρήτην ως μέρος αναπόσπαστον του Ελευθέρου Ελληνικού Κράτους.

Εγένετο εν ΧΑΛΕΠΑ της Κρήτης, τη 25^η Ιανουαρίου του έτους 1897, έτους Α', της απελευθερώσεως.

Μετά τον τερματισμό του κινήματος, ο Καούδης σκότωσε έναν Τούρκο αρχηγό ληστρικής συμμορίας της περιοχής των Σφακίων. Το γεγονός αυτό τον υπεχρέωσε να φύγει από το χωριό του, για την Αθήνα. Βρήκε δουλειά ως οικοδόμος και σύχναζε στο καφενείο του Μαραβελάκη, όπου συναναστρεφόταν με άλλους συντοπίτες του. Εκεί, τον πλησίασαν δύο νεαροί αξιωματικοί, ο Κρητικής καταγωγής

Γεώργιος Τσόντος και ο Παύλος Μελάς προκειμένου να τον στρατολογήσουν στον αγώνα για την υπεράσπιση του ελληνισμού της Μακεδονίας.

Ο Καούδης απεδέχθη πρόθυμα την πρόταση, η οποία του υπεβλήθη στις αρχές του 1903. Λίγους μήνες αργότερα, την 6^η Μαΐου, επιβιβάστηκε σε πλοίο με προορισμό τη Θεσσαλονίκη. Ο τελικός προορισμός του ήταν η δυτική Μακεδονία προκειμένου να εξεταστούν οι δυνατότητες αναπτύξεως ενός ενόπλου αντιστασιακού κινήματος, ικανού να ανταπεξέλθει στις δυσκολίες ενός διμέτρου αγώνα, τόσο κατά των Βουλγάρων κομιτατζήδων όσο και εναντίον των αποσπασμάτων του Οθωμανικού Στρατού. Οι πρώτες εντυπώσεις ήσαν θετικές, ενώ οι Έλληνες της περιοχής επιζητούσαν διακαώς την ένοπλη προστασία των συμπατριωτών τους. Ως εκ τούτου, απεφασίσθη να επιχειρηθεί η οργάνωση των πρώτων ενόπλων σωμάτων.

Ο Καούδης επέστρεψε στην Αθήνα και ξεκίνησε τη στρατολόγηση. Στις αρχές Ιουνίου 1903, διέβη τη μεθόριο και εισήλθε για δεύτερη φορά στα εδάφη της Μακεδονίας. Τότε, όμως, δεν ήταν μόνος αλλά είχε τεθεί επικεφαλής δέκα (10) ανδρών, με τους οποίους έφθασε κρυφά στην περιοχή της Φλώρινας και της Καστοριάς. Αμέσως, ήρθε σε επαφή με τον Μητροπολίτη Καστοριάς Γερμανό Καραβαγγέλη. Παρέμεινε επί δίμηνο, ερχόμενος σε επαφή με πολλούς αξιωματούχους αλλά και απλούς Έλληνες της περιοχής, τους οποίους εμπύχωσε.

Τον Αύγουστο, αυτός και η ομάδα του μετέβησαν αρχικώς στον Βόλο και εν συνεχεία στην Αθήνα. Το διάστημα Φεβρουαρίου-Ιουνίου 1904, ο Κρητικός οπλαρχηγός επέστρεψε στη Μακεδονία, συνοδεύοντας τον Αλέξανδρο Κοντούλη. Είναι η περίοδος κατά την οποία συμμετείχε πλέον ενεργά στον ένοπλο αγώνα, συνεργαζόμενος στενά και με τον Καπετάν-Κώττα. Η δράση του απέδωσε απτά αποτελέσματα και δημιούργησε σοβαρά προβλήματα στους κομιτατζήδες. Οι συναγωνιστές του τον αποκαλούσαν «Γερο-Καούδη». Αργότερα, ξαναγύρισε στην Αθήνα για να λάβει οδηγίες, όπλα και πολεμοφόδια.

Τον Αύγουστο του 1904, του επροτάθη να οργανώσει μία νέα ένοπλη ομάδα. Ο Καούδης ανταποκρίθηκε θετικά και συγκέντρωσε 15 άνδρες. Την 11^η/24^η Αυγούστου, όλοι τους επιβιβάστηκαν σε πλοίο με προορισμό τον Βόλο, όπου έφθασαν μετά από πενήνήμερο ταξίδι. Εκεί, ο Καούδης συνάντησε τον εκπρόσωπο του Μακεδονικού Κομιτάτου στη Θεσσαλία Νικόστρατο Καλομενόπουλο. Ο τελευταίος τον βοήθησε να διαβεί τη μεθόριο. Από εκεί, η ομάδα του Καούδη κινήθηκε προς το Λέχοβο, όπου έφθασε με ενδιάμεσους σταθμούς το Ελευθεροχώρι, το Κωσταράζι και τη Μονή Τσιριλόβου. Οι Μακεδονομάχοι κατέλυσαν στην οικία του Ζήση Δημουλιού.

Την 18^η Σεπτεμβρίου, ο Καούδης πέτυχε σημαντική νίκη επί των κομιτατζήδων στη μάχη του Όστιμου (νυν Τριγώνου), αφού είχε αντιμετωπίσει πολλές δυσκολίες, όπως και τη δυσπιστία πολλών κατοίκων της περιοχής. Μάλιστα, απαιτήθηκε η μετάβαση του προύχοντα του Ζελόβου (νυν Ανταρτικού) Τραϊανού Λιαντζάκη στο ελληνικό προξενείο στο Μοναστήρι προκειμένου να βεβαιωθεί ότι ο Κρητικός οπλαρχηγός δρούσε κατόπιν εντολών από την Ελλάδα. Μετά τον ηρωϊκό θάνατο του Μελά, ο Καούδης ανέλαβε την προσωρινή διοίκηση των ανταρτικών σωμάτων στη δυτική Μακεδονία.

Την 7^η/20^η Νοεμβρίου, υπεδέχθη το ένοπλο σώμα των συμπατριωτών του που τελούσε υπό τις διαταγές του Γεωργίου Κατεχάκη στο Κωσταράζι της Καστοριάς, Τις επόμενες ημέρες, τα δύο ένοπλα σώματα (αποτελούμενα από 35 άνδρες) εισέβαλαν στο χωριό Ζέλενιτς (νυν Σκλήθρο) και επετέθησαν σε οίκημα, όπου ελάμβανε χώρα ένας γάμος επιφανούς στελέχους του Βουλγαρικού Κομιτάτου της περιοχής, παρουσία του αρχικομιτατζή Κόλε Αντρέεφ. Επηκολούθησε μάχη, στην οποία σκοτώθηκαν 47 αντάρτες και δύο (2) αξιωματικοί του Βουλγαρικού Στρατού. Το γεγονός αυτό προκάλεσε μεγάλη ανακούφιση στους Έλληνες κατοίκους της περιοχής.

Μετά τη μάχη, η ομάδα του Καούδη κατευθύνθηκε προς τη Μονή Τσιριλόβου με τελικό προορισμό το Ζέλοβο. Τον χειμώνα του 1904-05, ο Κρητικός οπλαρχηγός έδρασε σε χωριά της περιοχής των Κορεστίων. Την 25^η Μαρτίου 1905, έλαβε μέρος στην επίθεση που οργάνωσε ο Τσόντος κατά της Βασιλειάδας. Κατόπιν, ο Καούδης γύρισε για λίγο στην Αθήνα. Στα τέλη Αυγούστου, πήγε για πέμπτη φορά στη Μακεδονία. Εγκατεστάθη εκ νέου στην περιοχή των Κορεστίων. Δυστυχώς, όμως, ήρθε σε ρήξη με τον Βάρδα, στα τέλη Οκτωβρίου.

Έκτοτε, μετακινήθηκε στα χωριά του όρους Περιστερίου, όπου κυρίως έδρασε, έως τα τέλη Μαρτίου του 1906. Την 23^η Απριλίου, η ομάδα του συγκρούστηκε με τον Οθωμανικό Στρατό στο Κρατερό. Αυτή ήταν η τελευταία μάχη στην οποία συμμετείχε στη Μακεδονία. Η υγεία του είχε κλονιστεί και επέστρεψε στην πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους τον Μάιο του 1906. Εκεί, παρέμεινε (συχνά νοσηλευόμενος) για τα επόμενα χρόνια.

Την 7^η Σεπτεμβρίου 1912, μετέβη (επικεφαλής πολλών συμπατριωτών του) στη Σάμο, όπου ετέθη υπό τις διαταγές του Θεμιστοκλή Σοφούλη. Εκεί, έλαβε μέρος σε πολλές μάχες εναντίον των Τούρκων, συνεργαζόμενος με γηγενείς και αντάρτες από την Ικαρία. Παρέμεινε στη νήσο έως την απελευθέρωσή της. Συμμετείχε και στην εθνική εξόρμηση του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου. Ανήκε στα «Σώματα Ελλήνων Προσκόπων», τα οποία τελούσαν υπό τις διαταγές του Κωνσταντίνου Μαζαράκη-Αινιάν. Την 11^η Οκτωβρίου, επικεφαλής 80 ανδρών, πήρε μέρος στην απελευθέρωση της Σιάτιστας. Την επόμενη μέρα, αντιμετώπισε εκ νέου τους αλλοπίστους, αλλά τραυματίστηκε στη γέφυρα της Σμίξης. Το θλιβερό αυτό γεγονός δεν του επέτρεψε να συμμετάσχει σε άλλες στρατιωτικές επιχειρήσεις έως το τέλος του πολέμου.

Το 1915, συμμετείχε στο κίνημα της αυτοαποκαλούμενης «Εθνικής Αμύνης». «Εκμεταλλεύτηκε» το διάταγμα «Περί παραχωρήσεως κτημάτων εν Μακεδονία εις τους μετασχόντας του Εθνικού Αγώνος» και εντάχθηκε στις τάξεις του στρατού της με τον βαθμό του ανθυπολοχαγού, όπως και άλλοι συμπατριώτες του (Γεώργιος Βολάνης, Παύλος Γύπαρης κ.α.). Σημειωτέον ότι διετέλεσε Φρούραρχος στο Φανάρι, υπηρετώντας στο Τάγμα του Βλαχόπουλου, που είχε στρατοπευδευτεί στα ανάκτορα του Ντολμά Μπαζέ στην Κωνσταντινούπολη, το 1919. Λίγο μετά, η κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου του απένειμε (με ειδικό νόμο) τον βαθμό του λοχαγού.

Κατόπιν, εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου συμμετείχε στην οργάνωση «Ο Παύλος Μελάς», συμβάλλοντας στη σύνταξη της επετηρίδας των Μακεδονομάχων. Το 1941, μετά την κατάρρευση του μετώπου και την κατάληψη της βορείου Ελλάδος από στρατεύματα των δυνάμεων του Άξονα, έφυγε για την Αθήνα,

φοβούμενος πράξεις αντεκδικήσεως εκ μέρους των Βουλγάρων. Μετά, πήγε στην Κρήτη, απ' όπου γύρισε στη συμπρωτεύουσα, μετά την απελευθέρωσή της.

Απεβίωσε στη Θεσσαλονίκη, την 17^η Δεκεμβρίου 1956.

Η κηδεία του έγινε δημοσία δαπάνη, ο Δήμος Θεσσαλονίκης του παρεχώρησε δωρεάν τάφο και το Γ' Σώμα Στρατό του απέμεινε τιμές στρατηγού εν ενεργεία. Το όνομά του έχει δοθεί στην πλατεία Στρεμπενιώτη ή πλατεία Καούδη στην περιοχή του Ντελώ, στη συμπρωτεύουσα.

ΚΑΠΕΤΑΝ ΤΕΛΛΟΣ ΑΓΡΑΣ (1880-1907)

Ψευδώνυμο του Σαράντου Αγαπηνού ή Σαραντέλου. Γεννήθηκε στο Ναύπλιο, την 17^η Φεβρουαρίου 1880. Ο πατέρας του Ανδρέας Αντωνίου Αγαπηνός δήλωσε ως τόπο γεννήσεώς του τους Γαργαλιάνους, απ' όπου ο ίδιος καταγόταν. Εν τούτοις, το παιδί γεννήθηκε στο Ναύπλιο, όπου ο πατέρας του υπηρετούσε ως εφέτης. Καταγόταν από οικογένεια αγωνιστών της Επανάστασεως του 1821. Έχασε τον πατέρα του, ευρισκόμενος στην ηλικία των 10 ετών και οι συγγενείς τον έφεραν (μαζί με τη μητέρα και τα δύο αδέρφια του) στην Αθήνα, όπου τελείωσε το Γυμνάσιο.

Το 1901, απεφοίτησε από τη Σχολή Ευελπίδων και τοποθετήθηκε στην φρουρά Αθηνών. Ήθελε, όμως, να προσφέρει ουσιαστικές υπηρεσίες στην πατρίδα του και ζήτησε από τον Διάδοχο Κωνσταντίνο να μετατεθεί σε μονάδα των συνόρων. Έκτοτε, υπηρέτησε με ενθουσιασμό στο 2ο Σύνταγμα Ευζώνων, που είχε την έδρα του στον Τύρναβο. Το 1904, ο Μακεδονικός Αγώνας έλαβε πλέον την τελική μορφή του. Ο Άγρας δεν μπορούσε να μείνει αδρανής. Αν και ήταν πολύ νέος, πέτυχε να διοριστεί αρχηγός ενός ανταρτικού σώματος που προετοίμαζε ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης στον Βόλο.

Τον Σεπτέμβριο του 1906, το ελληνικό Γενικό Προξενείο στη Θεσσαλονίκη απεφάσισε την αποστολή τριών ανταρτικών σωμάτων στην περιοχή της λίμνης Γιαννιτσών. Πρώτο έφθασε το σώμα του Άγρα. Αποτελείτο από 12 ευζώνους, δύο γηγενείς ως οδηγούς και τον λοχία Τυλιγάδη, που ήταν υπαρχηγός του Άγρα. Αυτοί είχαν ξεκινήσει από τον Βόλο, επιβιβάστηκαν σε τρένο για τη Λάρισα και από εκεί κίνησαν με ιππλάτη άμαξα για το Τσάγεζι (νυν Στόμιο), όπου τους ανέμενε ένα μικρό πλοiάριο. Αυτό τους μετέφερε στις εκβολές του ποταμού Λουδία. Στο σημείο εκείνο, κατέφθασαν πράκτορες του ελληνικού προξενείου Θεσσαλονίκης και, με την βοήθεια γηγενών ψαράδων, οδήγησαν το προαναφερθέν ανταρτικό σώμα στη λίμνη των Γιαννιτσών. Αργότερα, έφθασαν εκεί και άλλες ανταρτικές ομάδες υπό τους Κωνσταντίνο Σάρρο και Ιωάννη Δεμέστιχα.

Η περιοχή εκείνη ήταν βαλτώδης, με στάσιμα ύδατα και οι ντόπιοι την ονόμαζαν «Βάλτο». Ευρίσκετο νοτίως των Γιαννιτσών, είχε έκταση 100 τετραγωνικά χιλιόμετρα και ήταν γεμάτη λάσπη, καλαμιώνες, βούρλα, το τοπικό χόρτο ραγάζι, κουνούπια, χέλια και βδέλλες. Οι συνθήκες διαβιώσεως ήταν πολύ σκληρές. Αν και ο αρχικός προορισμός του Άγρα φαίνεται πως ήταν η Νάουσα, επέλεξε τελικά να εγκατασταθεί στη δυτική πλευρά της προαναφερθείσης λίμνης, απ' όπου άρχισε να αντιμάχεται τους Βουλγάρους κομιτατζήδες. Προχώρησε στην επιλογή αυτή διότι οι τελευταίοι είχαν θέσει υπό τον έλεγχό τους ορισμένες καλύβες ψαράδων, όπου εγκατεστάθησαν, ενώ σταδιακά δημιούργησαν και νέες.

Από εκεί, καταπίεζαν τους Έλληνες της περιοχής, καταφεύγοντας σε πάσης φύσεως βιαιοπραγίες, ξυλοδαρμούς ακόμη και φόνους. Ο Άγρας απεφάσισε να προστατεύσει τους γηγενείς, έστω και αν δεν διέθετε ούτε ισχυρές δυνάμεις ούτε την απαραίτητη πείρα. Διεκρίνετο, όμως, για το θάρρος, την αποφασιστικότητα και την επινοητικότητά του. Άνοιξε, λοιπόν, έναν δρόμο ανάμεσα στις καλαμιές προκειμένου

να περνούν τα μονόξυλα (πλάβες), που οδηγούσαν άντρες του ένοπλου σώματός του. Αυτοί πλησίαζαν στις εχθρικές καλύβες και παρατηρούσαν τις κινήσεις των κομιτατζήδων. Αργότερα, έφτιαξε σταθερές θέσεις προκειμένου να γίνει ευκολότερη η παρατήρηση. Οχύρωσε τις θέσεις αυτές (πατώματα), προσεγγίζοντας όλο και περισσότερο των εχθρό, ενώ οργάνωνε καταδρομικές επιχειρήσεις. Οι ενέργειές του ενθάρρυναν τους γηγενείς. Αυτοί του παρείχαν τις απαραίτητες πληροφορίες, τις οποίες ο Άγρας αξιοποίησε κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Κατέλαβε ένα παλαιό πλάτωμα, την Κούγκα, το οχύρωσε και άρχισε να το χρησιμοποιεί ως ορμητήριό του.

Δυστυχώς, όμως, προσεβλήθη από ελονοσία. Η ασθένεια δεν τον κατέστησε προσεκτικότερο. Αντιθέτως, επιχειρούσε όλο και πιο παράτολμες ενέργειες. Την 14^η Νοεμβρίου του 1906, προσπάθησε να αιφνιδιάσει τους Βουλγάρους και να καταλάβει την κεντρική καλύβα τους. Υστερούσε, όμως, αριθμητικά και η επιχείρηση απέτυχε. Τέσσερις από τους άνδρες του έχασαν τη ζωή τους, ενώ ο ίδιος τραυματίστηκε σοβαρά στον δεξιό ώμο και το δεξί χέρι. Υποχρεώθηκε, λοιπόν, να επιστρέψει στην Κούγκα. Εν τούτοις, δεν ήθελε να αποσυρθεί και επέμενε να συνεχίσει τον αγώνα. Τότε, παρενέβη ο Δεμέστιχας και τον έπεισε να αποσυρθεί στις Κάτω Καλύβες, απ' όπου εστάλη για περαιτέρω νοσηλεία στη Θεσσαλονίκη. Ο Άγρας αδημονούσε να επιστρέψει στα λημέρια του και με την πρώτη ευκαιρία έφυγε για τη λίμνη Γιαννιτσών (τον «Βάλτο») προκειμένου να βοηθήσει τον Τυλιγάδη, ο οποίος υπερασπιζόταν την Κούγκα.

Αν και η υγεία του επιδεινώθηκε εκ νέου, αρνείτο πεισματικά να εγκαταλείψει τον αγώνα. Τελικώς, όμως, τον Φεβρουάριο του 1907, επείσθη να μεταβεί στην Νάουσα για να αποθεραπευτεί, αλλά και για να διευθύνει τον αγώνα των Ελλήνων της περιοχής. Πολλοί κομιτατζήδες είχαν χάσει το ηθικό τους και αρκετοί οπαδοί τους άρχισαν να τους εγκαταλείπουν. Ορισμένοι εξ αυτών προσήγγισαν μέσω τρίτων τον Άγρα, εκφράζοντας την πρόθεση να προσχωρήσουν στις ελληνικές ομάδες. Αν και οι πρόκριτοι της πόλεως εξέφρασαν τις αντιρρήσεις τους, ο Άγρας πείστηκε να συνεννοηθεί μαζί τους. Κανονίστηκε, λοιπόν, μία συνάντηση σε ουδέτερο έδαφος, στη θέση Γκαβράν Κόμεν με τους βοεβόδες Βάννι Ζλατάν και Γκεόργκι Κασάπτσε. Οι τελευταίοι, αντικρύζοντας τον Άγρα, προσποιήθηκαν ότι χάρηκαν και πέταξαν επιδεικτικά τα όπλα τους. Η ενέργειά τους αυτή υπεχρέωσε τον Άγρα να πράξει το ίδιο. Ακολούθησε φιλική συζήτηση και φαγητό. Ξαφνικά, πετάχτηκαν δύο κομιτατζήδες, συνέλαβαν τον Άγρα και τον έδεσαν. Από τους 6 συναγωνιστές του, κράτησαν τον Αντώνιο Μίγγα, που ήταν από την Νάουσα. Τις επόμενες ημέρες, τους περιέφεραν ξυπόλητους στα χωριά της περιοχής, δήθεν ως αιχμαλώτους και υπεχρέωσαν τους κατοίκους να τους φτύνουν, να τους χλευάζουν και να τους κτυπούν.

Τελικώς, τους οδήγησαν σε μια καρυδιά μεταξύ των χωριών Τέχοβο και Βλάδοβο, από ένα κλαδί της οποίας τους κρέμασαν. Οι δύο ηρωϊκοί Μακεδονομάχοι άφησαν την τελευταία τους πνοή την 7^η Ιουνίου 1907. Στο στήθος του, ο Άγρας είχε καρφωμένο ένα χαρτί που έγραφε: «Έτσι θα τιμωρηθούν όλοι όσοι αντιστέκονται στην βούληση των Βουλγάρων». Τα πτώματά τους ετάφησαν έξω από τον ιερό ναό του Αγίου Δημητρίου στο χωριό Βλάδοβο, το οποίο σήμερα ονομάζεται «Άγρας». Το

χωριό Τέχοβο μετονομάστηκε σε «Καρυδιά». Η κηδεία τους έγινε μέσα σε κλίμα θρήνου και σιωπηλής οδύνης προκειμένου οι Τούρκοι να μην αντιληφθούν το παραμικρό. Ο θάνατός του φανάτισε τους άλλους Μακεδονομάχους, οι οποίοι ορκίστηκαν εκδίκηση. Πράγματι, οι δύο Βούλγαροι κομιτατζήδες, που ενεπλάκησαν στον απαγχονισμό του Άγρα, σκοτώθηκαν από Έλληνες αγωνιστές, αργότερα. Η λαϊκή μούσα θρήνησε τον θάνατο του Τέλλου Άγρα. Κατωτέρω, παρατίθεται ένα σλαβόφωνο μοιρολόϊ:

Νέμας μάικα, ζλάτνο τσέτνο, να τα πλάτσι; (Δεν έχεις μάνα, γλυκό παιδί, για να σε κλάψει;)

Νέμας σέστρα, ντα τα ζάλια; (Δεν έχεις αδερφή, να σε πενήσει;)

Κάκβα ιζλαζάγια; (Πώς σε ξεγέλασαν;)

Κάκβα ντονισέα ντα βα ουμπέσατ να ουρέχουτ; (Πώς σ' έφεραν εδώ και σε κρέμασαν στην καρυδιά;)

Ντα βα ντόνσατ να τσούζντι μέστου, (Να σε φέρουν σε ξένη γη,)

τσούζντι μάικι ντα πλάκατ, (ξένες μάνες να σε κλάψουν,)

τσούνντι σέστρι ντα βα ρέντατ. (ξένες αδερφές να σε μοιρολογήσουν.)

Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου έγραψε γι αυτόν:

Τα περιστέρια ένα πρωί δεν είχανε χαρά
ήταν στην στέγη ενός σπιτιού και κλαίγανε
και στο διαβάτη λέγανε:

Αλίμονο που χάσαμε δύο ανήσυχα φτερά!

Να μην τα πήρε ο άνεμος; Μην ξαποσταίνουν κάπου;
Μην έπεσαν στη γης;

Τ' αδέρφι μας δεν φαίνεται και τώρα πως θα πάμε;
Άσπρο καράβι, όλα μαζί, στον αέρα της αυγής;
Κι ένας μικρός κορυδαλλός τραγούδησε απ' το ύψος.

Να μην το περιμένετε, τι δεν θα ξαναρθή.

Πολύν καιρό εχάρηκεν αξένοιαστο μαζί σας,
μα ήρθεν η ώρα της οργής, η ώρα να υψωθή.

Περιστεράκι μια βραδυά κοιμήθη' αυτού κάτου,
και την αυγή εξύπνησε αητός.

Έχετε γειά! Πήγε ψηλά κι ευφραίνει
τα ματωμένα του φτερά στη βρύση του φωτός.

Η δράση και ο θάνατός του ενέπνευσαν την Πηνελόπη Δέλτα στο γνωστό έργο της υπό τον τίτλο «Τα μυστικά του Βάλτου». Σήμερα, τα λείψανα των δύο Μακεδονομάχων βρίσκονται σε ένα εκκλησάκι, το οποίο έχει ανεγερθεί στον τόπο της θυσίας τους. Το κλαδί από το οποίο κρεμάστηκαν οι δύο Μακεδονομάχοι φυλάσσεται ως κειμήλιο στις αίθουσες της Φιλοπτώχου Αδελφότητας Εδέσσης.

ΚΑΤΕΧΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (1880 ή 1881-1939)

Γεννήθηκε στο δάσος του Ρούβα το 1880 (ή κατ' άλλους το 1881). Ήταν απόγονος οπλαρχηγών και αγωνιστών για την ελευθερία της μεγαλονήσου. Ήθελε, λοιπόν, από μικρός να ακολουθήσει στρατιωτική σταδιοδρομία, γαλουχημένος με τις αρχές της φιλοπατρίας. Πήγε σχολείο στη γενέτειρά του και εν συνεχεία εισήχθη στη Σχολή Ευελπίδων, από την οποία απεφοίτησε ορκισθείς ανθυπολοχαγός πεζικού, το 1902.

Ήταν από τους πρώτους που έσπευσαν στη Μακεδονία, επικεφαλής 25 Κρητικών εθελοντών την 20^η Οκτωβρίου/1^η Νοεμβρίου 1904. Ο Κατεχάκης δεν έφερε μαζί του μόνο τους άνδρες του αλλά και πολύτιμες οδηγίες του Μακεδονικού Κομιτάτου προς τους επικεφαλής των ενόπλων σωμάτων των Ελλήνων, που όφειλαν: α. να διαλύσουν τις βουλγαρικές επιτροπές στα διάφορα χωριά και να τις αντικαταστήσουν με ελληνικές, β. να επιμένουν στη διαφώτιση των ντόπιων προς την εθνική αξία του Αγώνα και να στρατολογούν τους ενθουσιώδεις, γ. να διορίσουν ταχυδρόμους, δ. να διαχωρίσουν την περιοχή σε αρματολίκια και να μεριμνήσουν για τον ορισμό καπετάνιων σε καθένα από αυτά, ε. να τιμωρούν τους προδότες και τους πράκτορες των Βουλγάρων και στ. να προστατεύουν τους Ορθόδοξους χωρίς να προβαίνουν σε αγριότητες.

Προς τούτο, ακολούθησε μία δύσβατη διαδρομή προκειμένου να μη συλληφθεί από τους Τούρκους. Ύστερα από μία εβδομάδα, έφθασε στο Κωσταράζι της Καστοριάς, όπου συνήντησε (με παρέμβαση του Μητροπολίτη Γερμανού Καραβαγγέλη) την ομάδα του Ευθύμιου Καούδη. Εκτοτε, έλαβε και ο ίδιος μέρος στον Αγώνα για τη σωτηρία του Μακεδονικού ελληνισμού, υιοθετώντας το ψευδώνυμο «Καπετάν-Ρούβας», προερχόμενο από τον τόπο όπου είχε γεννηθεί. Ετέθη επικεφαλής ανταρτικών ομάδων, που έδρασαν στην Φλώρινα, τα Γρεβενά, την Καστοριά και το Μοναστήρι.

Μετά τον θάνατο του Παύλου Μελά, ορίστηκε αρχηγός του Αγώνα στο βιλαέτι του Μοναστηρίου, έχοντας για υπαρχηγό τον επίσης Κρητικό Παύλο Γύπαρη. Αρχικώς, εγκαταστάθηκε στην Βλάστη για την προετοιμασία μίας επιχειρήσεως στο χωριό Αετός. Τότε, πληροφορήθηκε για έναν γάμο στο χωριό Ζέλενιτς (νυν Σκλήθρο) ενός επιφανούς στελέχους του Βουλγαρικού Κομιτάτου της περιοχής Φλωρίνης. Την 12^η προς 13^η Νοεμβρίου 1904, το ένοπλο σώμα του Κατεχάκη (σε συνεργασία με αυτό του Καούδη) εισέβαλαν στο χωριό. Η ελληνική δύναμη απαρτιζόταν από 35 άνδρες, οι οποίοι κατόρθωσαν να εξοντώσουν 47 κομιτατζήδες, συμπεριλαμβανομένου του αρχηγού τους και δύο (2) Βουλγάρων αξιωματικών, παρουσία Τούρκων καλεσμένων.

Η επίθεση προκάλεσε αίσθηση, καθώς ήταν η πρώτη φορά που Έλληνες αντάρτες αποτολμούσαν επίθεση σε ένα σχεδόν αμιγώς Εξαρχικό χωριό, καθώς μόνον μία οικογένεια είχε παραμείνει πιστή στο Πατριαρχείο. Μετά τη μάχη, τα ανταρτικά σώματα κατέφυγαν στη Μονή Τσιριλόβου, απ' όπου επικοινωνήσαν με

τον Μητροπολίτη Γερμανό. Ο τελευταίος έστειλε πλοιάρια για να τους παραλάβουν από τη μία όχθη της λίμνης και να τους φέρουν στην άλλη. Κατόπιν, έφθασαν στο Ζέλοβο (νυν Ανταρτικό), όπου πήραν μέρος στην ομώνυμη μάχη.

Οι Έλληνες σκότωσαν δώδεκα (12) Βουλγάρους, έχοντας μόνον έναν (1) νεκρό. Ο Κατεχάκης, όμως, ασθένησε και μετεφέρθη για νοσηλεία στην Αθήνα. Αμέσως μετά την αποθεραπεία του, επέστρεψε στη Μακεδονία και συμμετείχε (μαζί με τα ένοπλα σώματα των Μάνου και Γύπαρη) στη μάχη του όρους Μουρίκι, τον Απρίλιο του 1905. Οι Έλληνες εξόντωσαν πολλούς Τούρκους που τους είχαν περικυκλώσει, αν και το σώμα του Γύπαρη κατέβαλε βαρύ φόρο αίματος. Κατόπιν, ο Κατεχάκης κατευθύνθηκε προς τη Σιάτιστα, ενώ οι Τούρκοι εξαπέλυσαν 3.000 άνδρες για να τον εξοντώσουν.

Το Μακεδονικό Κομιτάτο τον διέταξε να περάσει τα σύνορα, όπως και έπραξε. Το 1906, επανήλθε στη Μακεδονία, αναλαμβάνοντας την αρχηγία των σωμάτων που δρούσαν στην περιοχή της Νάουσας. Σημειωτέον ότι τρία (3) εξ αυτών τελούσαν υπό τη διοίκηση Κρητικών. Κατόπιν, τραυματίστηκε στο χέρι σε μάχη με ένα απόσπασμα του Οθωμανικού Στρατού και απαιτήθηκε η νοσηλεία του. Αντικαταστάθηκε από τον Ανθυπολοχαγό Πεζικού Νικόλαο Ρόκα ή Κολιό, ο οποίος μετατέθηκε από τον Όλυμπο.

Ο Κατεχάκης εγκατέλειψε οριστικά τη Μακεδονία και επέστρεψε στη μεγαλόνησο για να αναλάβει την οργάνωση της Κρητικής Πολιτοφυλακής. Έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους, φέροντας τον βαθμό του λοχαγού. Σχημάτισε τα «Εθελοντικά Σώματα Μοναστηρίου», απαρτιζόμενα από παλαιούς Μακεδονομάχους, κατ' εντολήν του Ελευθερίου Βενιζέλου. Έδρασε στα εδάφη της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Μάλιστα, πρωταγωνίστησε στην απελευθέρωση της Σιάτιστας, την 4^η Νοεμβρίου.

Αργότερα, συμμετείχε στην απελευθέρωση της Κομοτηνής, στην οποία εισήλθε επικεφαλής ημιλαρχίας του Ιππικού, την 14^η Ιουλίου 1913. Ο Κατεχάκης κατευθύνθηκε στο διοικητήριο της πόλεως, από τον εξώστη του οποίου απευθύνθηκε στους κατοίκους, λέγοντας: «Εν ονόματι του Βασιλέως των Ελλήνων Κωνσταντίνου Β' καταλαμβάνω την πόλιν... Κατ' εντολήν του Μεράρχου μου..., βεβαιώ ότι ο πληθυσμός οιασδήποτε φυλής και οιασδήποτε θρησκείας, θ' απολαύσει τα αγαθά του πολιτισμού, αφού η ελληνική κατοχή φέρει ως έμβλημα την αληθή ελευθερίαν, την ισοπολιτείαν και την δικαιοσύνην. Απαιτώ, όμως, ομόνοιαν και αγάπην και αγαθήν συμβίωσιν απάντων των κατοίκων. Ζήτω ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος. Ζήτω το ελληνικόν Έθνος...».

Κατόπιν, συναντήθηκε με επιτροπή προυχόντων και ιερωμένων μουσουλμάνων με επικεφαλής τον μουφτή της πόλεως, θέλοντας να δείξει εμπράκτως ότι τηρούσε τις υποσχέσεις του. Προήχθη στον βαθμό του ταγματάρχη και τοποθετήθηκε στη θέση του επιτελάρχη της ΙΧ Μεραρχίας, το 1914. Συμμετείχε στο κίνημα της λεγομένης «Εθνικής Αμύνης» και υπηρέτησε ως προσωπάρχης του

Υπουργείου Στρατιωτικών της «προσωρινής κυβερνήσεως Θεσσαλονίκης». Εν συνεχεία, πολέμησε στο Μακεδονικό μέτωπο.

Το 1919, διορίστηκε αρμοστής, επικεφαλής της στρατιωτικής αποστολής στην Κωνσταντινούπολη, αναπτύσσοντας πλούσια δράση στους τομείς συλλογής πληροφοριών και δολιοφθοράς. Τον Νοέμβριο του 1920, αποστρατεύθηκε με τον βαθμό του υποστρατήγου. Επανήλθε στο στράτευμα μετά το στασιαστικό κίνημα του 1922, όταν ανέλαβε καθήκοντα Γενικού Διοικητή Θράκης. Την επόμενη χρονιά, απεστρατεύθη. Έκτοτε, ασχολήθηκε με την πολιτική. Το 1924, εξελέγη πληρεξούσιος στη Δ' Εθνοσυνέλευση. Το 1929, ανεδείχθη γερουσιαστής Ηρακλείου.

Διετέλεσε υπουργός Στρατιωτικών (25 Ιουλίου 1924 - 7 Οκτωβρίου 1924, 22 Δεκεμβρίου 1930 - 26 Μαΐου 1932 και 16 Ιανουαρίου 1933 - 6 Μαρτίου 1933). Έχει γραφεί ότι κατά τη διάρκεια μίας θητείας του, τον επισκέφθη ο βιομήχανος Πρόδρομος Μποδοσάκης για να του δώσει μία επιταγή με ένα υψηλό χρηματικό ποσό, πληρωτέα στο όνομά του.

-Τι είναι αυτό; τον ρώτησε ο Κατεχάκης.

-Η προμήθειά Σας για την τελευταία παραγγελία πολεμικού υλικού από το Υπουργείο Σας, απήντησε ο Μποδοσάκης.

Ο Κατεχάκης δεν απήντησε αλλά του έδειξε την πόρτα και τον συνόδευσε μέχρι την άκρη της σκάλας. Κατόπιν, του έδωσε μια κλωτσιά και ο Μποδοσάκης κατρακύλησε στα σκαλιά.

Επίσης, διατέλεσε Γενικός Διοικητής Κρήτης (10 Μαρτίου 1928 - 4 Ιουλίου 1928, 4 Ιουλίου 1928 - 7 Ιουνίου 1929 και 16 Δεκεμβρίου 1929 - 22 Δεκεμβρίου 1930). Κατά τη διάρκεια της θητείας του, ανήγειρε τον κρατικό συνοικισμό Ηρακλείου «Ο Χρυσόστομος», σύμφωνα με το ψήφισμα του Διοικητικού Συλλόγου Αστών Προσφύγων. Την εποχή του Μεσοπολέμου, δημιούργησε (σε συνεργασία με τον αξιωματικό Γεώργιο Φεσσόπουλο) τις μυστικές υπηρεσίες του ελληνικού κράτους. Αν και ήταν βενιζελικός, ηρνήθη τη συμμετοχή του στο κίνημα του 1935, θεωρώντας το επιζήμιο για την πατρίδα.

Κατέλειπε πλούσιο συγγραφικό έργο, ενώ δώρισε το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του για την ανέγερση διδασκαλείου της Πόμπιας. Το 1932, ανεγέρθη η ανατολική πτέρυγα, στην οποία υπάρχει η ακόλουθη εντοιχισμένη επιγραφή: «Ανηγέρθη το 1932, τη φιλομούσω και πατρική μερίμνη του υπουργού στρατηγού Γεωργίου Κατεχάκη». Επιπλέον, διέθεσε ένα οικόπεδο από την πατρική του περιουσία, προκειμένου να ανεγερθεί το νέο διδακτήριο της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Ηρακλείου και υπήρξε ευεργέτης στον δήμο και στο νομό Ρεθύμνης. Προέβη σε δωρεές σε διάφορους ιερούς ναούς και υπήρξε πρόεδρος φιλανθρωπικών ιδρυμάτων.

Ήταν νυμφευμένος με τη θυγατέρα του ιατρού και πολιτικού Ιωάννη Τσουδερού. Σημειωτέον ότι αδερφός της συζύγου του ήταν ο οικονομολόγος και ποιητικός Εμμανουήλ Τσουδερός, ενώ απέκτησε τρεις (3) υιούς, τον (αξιωματικό) Απόστολο, τον Ζαχαρία και τον Ανδρέα.

Αντιμέτωπος διάφορα προβλήματα υγείας, κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Απεβίωσε την 22^α Απριλίου 1939. Το γεγονός προκάλεσε πανελλήνια συγκίνηση.

Η προτομή έχει τοποθετηθεί έξωθεν του Ιερού Ναού Αγίου Μηνά του Ηρακλείου. Το όνομα του έχει δοθεί σε μία λεωφόρο της Αττικής και σε οδούς στη Θεσσαλονίκη, την Κρήτη κ.α. Την 20^η Δεκεμβρίου 2013, ημέρα εορτασμού της ιδρύσεως της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων, πραγματοποιήθηκε στις εγκαταστάσεις της στην Βάρη Αττικής, η τελετή ορκωμοσίας των Ευελπίδων της 1^{ης} Τάξεως, η οποία ονομάστηκε «Υποστράτηγος Γεώργιος Κατεχάκης».

ΚΟΥΓΚΑΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ ή ΚΑΠΕΤΑΝ–ΓΗΔΙΩΤΗΣ (1870 – 1917)

Γεννήθηκε στο Γηδά ή Γιδά (νυν Αλεξάνδρεια) της Ημαθίας, το 1870. Ήταν υιός του Πέτρου και της Ελισσάβετ. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία ούτε για την οικογένειά του ούτε για την παιδική του ηλικία. Άλλωστε, επρόκειτο για μία δύσκολη εποχή για τον ελληνισμό της Μακεδονίας και της Θράκης..

Την 27^η Φεβρουαρίου/10^η Μαρτίου 1870, εξεδόθη ένα σουλτανικό φερμάνι, το οποίο ανεγνώριζε την Βουλγαρική εκκλησία. Σημειωτέον ότι η διοικητική αρχή της νέας εκκλησίας ονομαζόταν Εξαρχία και οι οπαδοί της Εξαρχικοί. Δεκαεπτά (17) Μητροπόλεις συμπεριελήφθησαν υπό τη δικαιοδοσία της νέας εκκλησίας. Αυτές ανήκαν στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, έως τότε. Το τελευταίο αντέδρασε, ζητώντας την άδεια συγκλήσεως συνόδου, η οποία του παρεσχέθη με σουλτανικό φερμάνι, την 25^η Δεκεμβρίου (π.ημ.). Το γεγονός αυτό προκάλεσε την αντίδραση του Ρώσου πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη κόμη Νικολάϊ Ιγνάτιεφ (Nicolaj Pavnlojić Ignatiev), ο οποίος σε συνεργασία με τον Βρεταννό ομόλογό του Σερ Χένρυ Έλλιοτ (Sir Henry George Elliot) πέτυχε την ανάκληση του φερμανιού, τον Μάρτιο του 1871. Οι Βούλγαροι ανεθάρρησαν και προχώρησαν στην εκλογή Εξάρχου (του Μητροπολίτου Ανθίμου), την οποία δεν επεκύρωσε το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Την 24^η Μαΐου 1872 (π.ημ.), ο Άνθιμος αυτοχειροτονήθηκε Έξαρχος, χωρίς να μνημονεύσει καν το όνομα του Πατριάρχη! Την ημέρα εκείνη, έλαβαν χώρα πολλά και σοβαρά έκτροπα.

Τελικώς, την 29^η Αυγούστου (π.ημ.), συνεκλήθη η Σύνοδος της Ιεραρχίας στο Φανάρι, η οποία κατεδίκασε τις κινήσεις των Βουλγάρων ως αντικανονικές και κήρυξε την βουλγαρική εκκλησία σχισματική. Σημειωτέον ότι η δικαιοδοσία της συγκεκριμένης εκκλησίας εκτεινόταν αόριστα σε μία μεγάλη περιοχή, η οποία ανήκε εκκλησιαστικώς στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Μάλιστα, η γ' παράγραφος του άρθρου 10 του σουλτανικού φερμανιού όριζε ότι όταν τα 2/3 των κατοίκων μίας περιοχής ή πόλεως «επιθυμώσι», μπορούσαν να υπαχθούν στην Εξαρχία. Η διάταξη απετέλεσε τη θρυαλλίδα των εξελίξεων.

Σύντομα, οι Βούλγαροι έθεσαν σε εφαρμογή ένα πρόγραμμα για να «πείσουν» (δια της βίας) όσο το δυνατόν περισσότερους κατοίκους της ανατολικής Ρωμυλίας, της Θράκης και της Μακεδονίας να προσχωρήσουν στην Εξαρχία. Ιεροί ναοί της τελευταίας ανεγέρθησαν σε πολλά χωριά και κωμοπόλεις, δίπλα σχεδόν στους ελληνορθόδοξους ναούς, ενώ Βούλγαροι ιερείς (συχνά με τη συνοδεία ενόπλων συμμοριών) μετέβαιναν για να ιερουργήσουν σε αυτούς. Η Αθήνα συμπαρατάχθηκε με το Πατριαρχείο αλλά δεν απέδωσε τη δέουσα προσοχή στο γεγονός, το οποίο έμελλε να θέσει σε κίνδυνο τον ελληνισμό της ευρύτερης περιοχής, τις επόμενες δεκαετίες.

Σημειωτέον ότι η σύσταση της Εξαρχίας έγινε δεκτή ευμενώς από τους Σέρβους στο πλαίσιο της υποτιθέμενης «ενότητας των Σλάβων». Σύντομα, όμως, το Βελιγράδι αντελήφθη ότι η Εξαρχία υποκινείται από τους πανσλαβιστικούς κύκλους της Ρωσίας με απώτερο σκοπό τη δημιουργία ισχυρού βουλγαρικού εθνικού αισθήματος. Μολαταύτα, πράκτορες του Βελιγραδίου άρχισαν να ιδρύουν σερβικά σχολεία σε πόλεις και κωμοπόλεις της Μακεδονίας.

Η ήττα της Ελλάδος στον πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, το 1897 γέμισε τόσο τους Βούλγαρους όσο και τους Τούρκους με αισιοδοξία για τις τότε μελλοντικές εξελίξεις. Μάλιστα, οι πρώτοι είχαν εντείνει την προσπάθειά τους να εκβουλαρίσουν όλη τη Μακεδονία. Τη χρονιά εκείνη, ξεκίνησε και η δραστηριοποίηση του Κούγκα υπέρ των εθνικών δικαίων. Έως τότε, ασχολείτο μόνον με την εργασία του, η οποία συνίστατο στη μεταφορά ζώων από την ελεύθερη Ελλάδα στη Μακεδονία. Τότε, ο πρόεδρος της κοινότητας Πετρωτού του ανέθεσε στη Λάρισα τη μεταφορά πολεμοφοδίων στην Ημαθία.

Ο Κούγκας ήταν γνωστός για το θάρρος του, που είχε ως αποτέλεσμα να τραυματιστεί επτά (7) φορές, το επόμενο διάστημα! Μολαταύτα, εκείνος ουδέποτε εγκατέλειψε τον αγώνα υπέρ της σωτηρίας του Μακεδονικού ελληνισμού. Η πρώτη του αποστολή ήταν και η πλέον δύσκολη, καθώς υπήρχαν συχνοί έλεγχοι, ενώ ο ίδιος δεν είχε την απαιτούμενη πείρα. Πάντως, κατάφερε να μεταφέρει με ασφάλεια τα πυρομαχικά από το Περιβόλι Φθιώτιδας μέχρι το χωριό Κλειδί της κεντρικής Μακεδονίας και να τα παραδώσει στην οικία του Ράκου. Τα είχε κρύψει επιμελώς μέσα σε κοφίνια με λεμόνια.

Η πρώτη επιτυχία έπεισε πολλούς για τις ικανότητές του και του έγινε η πρόταση να βγει στο αντάρτικο. Άλλωστε, τον βοηθούσε και η σωματική του διάπλαση, καθώς ήταν ψηλός, γεροδεμένος και επιβλητικός, ενώ έμελε να αποδειχθεί ότι διέθετε και μεγάλες στρατιωτικές ικανότητες. Είχε μαύρα μάτια και έντονο βλέμμα, μικρό μέτωπο, αραιά φρύδια, ευθεία μύτη, αρρενωπό μουστάκι και δυνατή φωνή. Ο Κούγκας έδωσε με χαρά τον κάτωθι όρκο του Μακεδονομάχου: «Ορκίζομαι εις το όνομα της Αγίας Τριάδος ότι θα φυλάξω το μυστικό, ότι θα εργαστώ με όλην την ψυχήν μου και την καρδίαν μου προς εξόντωση των Βουλγάρων κακούργων και προς επιτυχίαν της ελευθερίας της Πατρίδος μου Μακεδονίας. Εις τους εχθρούς της πατρίδος μου δεν θα μαρτυρώσω το παραμικρόν ακόμη και αν μου βάλουν το μαχαίρι στον λαιμόν. Εάν παραβώ τον όρκο μου, ο Θεός ας με τιμωρήσει και οι ελευθερωταί της Πατρίδος μου ας με κομματιάσουν και η αμαρτία να είναι στον λαιμό μου».

Εγκατέλειψε το επώνυμό του και υιοθέτησε το «καπετάν-Γηδιώτης» από τον τόπο καταγωγής του. Δραστηριοποιήθηκε στη λίμνη των Γιαννιτσών μαζί με άλλους συγχωριανούς του και δημιούργησε τη γνωστή καλύβα Κούγκα, στη ΝΔ πλευρά της λίμνης. Σημειωτέον ότι σε αυτή την καλύβα έδρασε και ο Ιωάννης Δεμέστιχας (καπετάν-Νικηφόρος), αργότερα. Βοηθός του υπήρξε ο Γεώργιος ή Τζόλας Περήφανος ή Περηφανόπουλος, ο οποίος είχε γεννηθεί και αυτός στο Γηδά. Αρχικώς,

αποκλειστικός σκοπός τους ήταν η προστασία των Ελλήνων ψαράδων της λίμνης από την τρομοκρατική δράση των κομιτατζήδων.

Σταδιακά, το ένοπλο σώμα του Κούγκα αυξήθηκε αριθμητικά, αποτελούμενο κυρίως από Έλληνες της περιοχής Ρουμλουκίου ή Καμπανίας. Αυτή βρίσκεται στο ΒΑ τμήμα της πεδιάδας της Ημαθίας, που το διασχίζει ο ποταμός Αλιάκμονας, ενώ ανατολικά εκτείνεται μέχρι τον ποταμό Αξιό. Το 1903, συνέπραξε ο Υπολοχαγός Κωνσταντίνος Μπουκουβάλας (καπετάν-Πετρίλος) από το Γύθειο και την επόμενη χρονιά το ίδιο έπραξε και ο Εμμανουήλ Κατσιγάρης (καπετάν-Καραμανώλης) από τον Νίπο (ή Νίππο) Αποκορώνου Χανίων.

Αργότερα, ο Κούγκας και η ομάδα του κινήθηκαν προς το Βλάδοβο (νυν Άγρα) και το Τέτοβο (νυν Καρυδιά) για να εκκαθαρίσουν την περιοχή από τους Βουλγάρους. Την 27^η Νοεμβρίου 1904, έδωσαν τετράωρη μάχη με 100 και πλέον κομιτατζήδες στους Σαρακηνούς Αλμωπίας. Τελικώς, θριάμβευσαν και ο εχθρός ετράπη σε άτακτη φυγή. Η νίκη αυτή κατέστησε τον Κούγκα ευρύτερα γνωστό. Επέστρεψε στη λίμνη, όπου (σε συνεργασία με άλλους Μακεδονομάχους) περιόρισε τη δράση των Βουλγάρων στα χωριά της περιοχής. Σταδιακά, όλο και περισσότεροι επανήρχοντο στους κόλπους του Πατριαρχείου.

Ο Κούγκας ανέπτυξε στενή συνεργασία με τον Γεώργιο Γιώτα (καπετάν-Γκόνο). Οι δύο τους γνώριζαν άριστα τον βάλτο των Γιαννιτσών και διεξήγαγαν επιτυχείς επιχειρήσεις κατά των κομιτατζήδων. Ονομάστηκαν δε δικαίως «Βουλγαροφάγοι». Επιπλέον, ο Κούγκας συνεργάστηκε με τον καπετάν-Μωρογιάννη για την εξόντωση του κομιτατζή Μάρκωφ, ενώ έπεισε αρκετούς κατοίκους της κεντρικής Μακεδονίας να εγκαταλείψουν την Εξαρχία. Συν τοις άλλοις, υπήρξε και πολύτιμος πληροφοριοδότης των ανταρτικών σωμάτων, που δρούσαν στην Αλμωπία.

Αργότερα, δραστηριοποιήθηκε στην περιοχή του Μοριχόβου. Την 1908, η ένοπλη ομάδα του συμμετείχε στη μάχη της Πόλτσιστας κατά του Βούλγαρου Στόϊκο. Ακολούθησαν και άλλες συμπλοκές με ομάδες κομιτατζήδων, που δραστηριοποιούνταν ενεργά στην περιοχή. Ο ίδιος τραυματίστηκε αλλά αποθεραπεύτηκε. Μετά την έναρξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου και την είσοδο του Ελληνικού Στρατού στην Βέροια, ο Κούγκας έσπευσε εθελοντικά για να προσφέρει τις υπηρεσίες του.

Λίγο μετά, οδήγησε το τμήμα του αξιωματικού Μαυρομιχάλη προς το Γιδά. Συμμετείχε με ενθουσιασμό στη μάχη για την κατάληψη των γεφυρών του Λουδία, που θα οδηγούσε στην απελευθέρωση της γενέθλιας γης του, την 20^η Οκτωβρίου 1912 (π.ημ.). Σε αυτήν, τραυματίστηκε για έκτη φορά. Μολαταύτα, έδωσε και πάλι το παρών στη νικηφόρα μάχη των Γιαννιτσών, που οδήγησε στην απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης. Κατά τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, έλαβε μέρος στην πολύνεκρη μάχη του Κιλκίς-Λαχανά (τον Ιούνιο του 1913), όπου τραυματίστηκε για έβδομη φορά.

Την 25^η Μαΐου 1914, τιμήθηκε από τον τότε υπουργό Στρατιωτικών και πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο κατόπιν διαταγής του Βασιλιά Κωνσταντίνου Α΄ με δίπλωμα και μετάλλιο για τον ηρωισμό και την αυτοθυσία που είχε επιδείξει στη μάχη των Γιαννιτσών κατά των Τούρκων, καθώς και σε αυτήν του Κιλκίς-Λαχανά εναντίον των Βουλγάρων.

Απεβίωσε τον Δεκέμβριο του 1917.

ΚΩΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ (1878-1948)

Γεννήθηκε στην Βεύη (Μπάνιτσα) Φλώρινας, το 1878. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες για την οικογένειά του. Είναι, όμως, γνωστό ότι σπούδασε στο ελληνικό δημοτικό σχολείο του χωριού του. Ήταν μετρίου αναστήματος, μελαχρινός με καστανά μάτια και ζωνρό βλέμμα. Είχε πυκνά μαύρα μαλλιά, τα οποία διατηρήθηκαν ακέραια, αν και λευκά πλέον, έως τα γεράματά του. Ήταν αρρενωπός και ευθυτενής, με γρήγορο και νευρικό βηματισμό. Ως χαρακτήρας, ήταν αξιοπρεπής και ειλικρινής, σοβαρός, μετρημένος, λάτρης της καθαριότητας και της ευταξίας. Είχε πολύ γερή μνήμη και μεγάλη διαίσθηση. Αν και ήταν απότομος και συχνά νευρικός, ήταν ανεξίκακος και δεν μνησικακούσε.

Τον Οκτώβριο του 1904, νυμφεύτηκε την Μαρία Μέλιου Χρυσάφη, με την οποία απέκτησε τέσσερα (4) παιδιά. Από νεαρός, συμμετείχε σε ενέργειες εναντίον της δράσεως των Βουλγάρων κομιτατζήδων. Ο αρχιβοεβόδας Τζόλε Γκέργκεφ και ο βοεβόδας Τάνε Κάντζεφ τον έθεσαν στο στόχαστρό τους και αναζητούσαν ευκαιρία να τον δολοφονήσουν. Το γεγονός αυτό τον υπεχρέωσε να καταφύγει στις Ηνωμένες Πολιτείες, το 1905. Άλλωστε, και οι οθωμανικές Αρχές τον κατεδίωκαν. Στην Αμερική, εργάστηκε ως εργάτης σιδήρου.

Μολαταύτα, οι κομιτατζήδες εξακολουθούσαν να τον φοβούνται. Προς τούτο, απεφάσισαν να τον εξοντώσουν επί αμερικανικού εδάφους. Έβαλαν δύο βουλγαρόφωνους, τον Κύρε Αλούσωφ και τον Βάσιλ Κάλτσουνο, να πλησιάσουν τη σύζυγό του για να μάθουν τη διεύθυνσή του. Της είπαν πως θα μετέβαιναν στις Ηνωμένες Πολιτείες και ήταν ευκαιρία να τους δώσει ό,τι ήθελε για τον σύζυγό της. Η τελευταία δεν αντελήφθη τον δόλιο σκοπό τους και τους έγραψε τη διεύθυνσή του για να του δώσουν τα δώρα που του έστελνε. Ευτυχώς, όμως, το ανεκοίνωσε στους συγγενείς της, οι οποίοι πρόλαβαν και τον ειδοποίησαν.

Πράγματι, οι δύο πράκτορες του Βουλγαρικού Κομιτάτου μετέβησαν στην Αμερική και συνάντησαν τον Κωστόπουλο, ο οποίος τους ανέμενε μαζί με τον φίλο του Αποστ. Τσορλίνη. Μόλις άρχισαν να κατηγορούν την Ελλάδα για τη στάση της στο Μακεδονικό ζήτημα, οι δύο Έλληνες συνεπλάκησαν μαζί τους και τους άφησαν ημι-λιπόθυμους. Αμέσως μετά, έσπευσαν να πάρουν το πρώτο καράβι για να επιστρέψουν στη Μακεδονία. Πράγματι, ο Κωστόπουλος έφθασε μέχρι το Αμύνταιο, αλλά οι Βούλγαροι έμαθαν την άφιξή του και του έστησαν παγίδα. Κατόρθωσε, όμως, να ξεφύγει, ενώ οι κομιτατζήδες είχαν περικυκλώσει το σπίτι του στην Βεύη και ανέμεναν να τον εξοντώσουν.

Στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1907, ο Κωστόπουλος με τον Τσορλίνη κατετάγησαν στο ένοπλο σώμα του Νικόλαου Ανδριανάκη, αφού είχε βεβαιωθεί ότι η σύζυγός του ευρίσκετο σε ασφαλή οικία στο Αμύνταιο. Αρχικώς, εστράφη κατά των κομιτατζήδων της Βεύης και δη εναντίον του κρεοπώλη Νάτσε Κούρτεφ ο οποίος ήταν επίτροπος του Βουλγαρικού Κομιτάτου και στενός συνεργάτης του

προαναφερθέντος Γκέργκεφ. Αυτός βαρυνόταν με πολλά εγκλήματα εις βάρος Ελλήνων. Πράγματι, τον συνέλαβε και αφού τον πίεσε να του αποκαλύψει το κρησφύγετο του αρχηγού του, όταν επεχείρησε να διαφύγει, τον σκότωσε. Αντιθέτως, όμως, χάρισε τη ζωή σε άλλους 15 χαμηλόβαθμους κομιτατζήδες που συνέλαβε. Ο Γκέργκεφ έστειλε ανθρώπους του για να απαγάγουν τη σύζυγο του Κωτσόπουλου από την οικία του ιερέα και ελληνοδιδασκάλου Παπαθανασίου Χασιώτη στο Αμύνταιο, όπου αυτή διέμενε. Ευτυχώς, όμως, ο τελευταίος τους αντελήφθη και άρχισε να πυροβολεί εναντίον τους, γεγονός που κινητοποίησε τους Τούρκους και έτρεψε σε φυγή τους δράστες

Το επόμενο διάστημα, το ένοπλο σώμα του Ανδριανάκη ενισχύθηκε και προέβη σε νέες επιχειρήσεις, στις οποίες συμμετείχε και ο Κωτσόπουλος. Αρχικώς, πυρπόλησε το χωριό Λουμπέτινα (νυν Πεδινό), τον Δεκέμβριο του 1907. Το συγκεκριμένο χωριό ήταν ορμητήριο και προπύργιο των κομιτατζήδων. Ο Κωτσόπουλος επέδειξε εξαιρετικό θάρρος και ο αρχηγός του πρότεινε την προαγωγή του σε Οπλαρχηγό. Έλαβε δε το ψευδώνυμο καπετάν Σταύρος Μπανιτσιώτης, καθώς «Μπάνιτσα» ήταν η τότε ονομασία της Βεύης..

Τον Μάιο του 1908, απεφασίσθη η εκκαθάριση ενός άλλου κέντρου των κομιτατζήδων, του χωριού Ίζκλιπ της Καστοριάς. Οι κομιτατζήδες απέφυγαν να δώσουν μάχη και έσπευσαν να ειδοποιήσουν τους Τούρκους, οι οποίοι έστειλαν ισχυρές δυνάμεις. Επηκολούθησε μάχη με αρκετούς τραυματίες και τρεις νεκρούς, έναν 20χρονο Έλληνα και δύο Τούρκους. Κατόπιν τούτου, η ομάδα του Ανδριανάκη κατέφυγε στο Βίτσι για να εξασφαλιστεί από τα οθωμανικά αποσπάσματα.

Ο Κωτσόπουλος συμμετείχε και στη νυκτερινή καταδρομική επιχείρηση εναντίον πολυάριθμων κομιτατζήδων, που είχαν εγκατασταθεί στο χωριό Λέσκοβετς (νυν Λεπτοκαρυά). Οι τελευταίοι, αν και υπερείχαν αριθμητικά, απέφυγαν να δώσουν μάχη και έφυγαν βιαστικά. Οι Έλληνες αντάρτες περιορίστηκαν να πυρπολήσουν το χωριό προκειμένου να καταστεί αδύνατη η εκ νέου επάνοδος σε αυτό των κομιτατζήδων. Οι τελευταίοι είχαν αρχίσει να κλονίζονται από τη δράση της ομάδος Ανδριανάκη και έσπευσαν να ενημερώσουν τους Τούρκους.

Οι τελευταίοι κάλεσαν τον Κωτσόπουλο στο Αμύνταιο. Αυτός μετέβη στις οθωμανικές Αρχές διότι δεν ήθελε να δημιουργήσει υποψίες ότι είχε αναπτύξει αντιστασιακή δράση. Οι Τούρκοι, όμως, είχαν συγκεντρώσει αρκετά στοιχεία (που τους είχαν δώσει οι κομιτατζήδες), τον συνέλαβαν και τον έστειλαν σιδηροδέσμιο στη Φλώρινα και από κει στο Μοναστήρι για να δικαστεί. Πράγματι, δικάστηκε και καταδικάστηκε στην ποινή του θανάτου «επί εσχάτη προδοσία» του οθωμανικού κράτους.

Ο Κωτσόπουλος κατέφερε να δραπετεύσει, δωροδοκώντας τους φρουρούς του και κατέφυγε με πολλές προφυλάξεις στο Αμύνταιο. Αποχαιρέτισε την οικογένειά του και επιβιβάστηκε σε μία άμαξα, που του διέθεσε το Ελληνικό Κομιτάτο. Προσποιήθηκε τον αμαζά, ενώ ο πραγματικός αμαζάς πήρε τη θέση του επιβάτη.

Κατ' αυτόν τον περιπετειώδη τρόπο και ενώ οι Τούρκοι είχαν εξαπολύσει ανθρωποκονηγητό για να τον συλλάβουν, έφθασε στην Κοζάνη και από κει, μέσω Καλαμπάκας, στην Αθήνα. Αμέσως, παρουσιάστηκε στους επικεφαλής του Ελληνικού Κομιτάτου, οι οποίοι τον έπεισαν να φύγει εκ νέου για την Αμερική. Από εκεί ενημέρωσε τις οθωμανικές Αρχές για τη μετανάστευσή του, ζητώντας τους να πάρουν τα κατασταλτικά μέτρα εις βάρος της οικογένειάς του.

Εκεί, παρέμεινε επί τρίμηνο και επέστρεψε στην Αθήνα, όπου κατόρθωσε να έρθουν και οι οικείοι του. Ήταν πλέον ελεύθερος να δράσει απερίσπαστος. Τον Αύγουστο του 1909, επέστρεψε στη Μακεδονία για να συνεχίσει τον αγώνα. Είχε μαζί του και έξι (6) Κρητικούς. Αμέσως, συνέχισε τη δράση του, εξοντώνοντας επιφανείς κομιτατζήδες αλλά και Τούρκους συνεργάτες τους. Οι Βούλγαροι, όμως, δεν εκάμφθησαν και προχώρησαν σε νέες δολοφονίες Ελλήνων, που ήσαν φίλοι του Κωστόπουλου. Ο τελευταίος δεν κλονίστηκε, δεν άφησε το πάθος της εκδικήσεως να τον παρασύρει αλλά συνέχισε να μάχεται, να τιμωρεί παραδειγματικά και να εμψυχώνει τους κατοίκους των ελληνικών χωριών.

Κλήθηκε στην Αθήνα, έλαβε οδηγίες και τέθηκε υπό τις διαταγές του Γεωργίου Κατεχάκη, ο οποίος του διέθεσε 37 άνδρες. Συνέχισε την εθνοφελή δράση του έως το πέρας των Βαλκανικών Πολέμων. Κατόπιν, συμμετείχε στον Βορειοηπειρωτικό Αυτονομιακό αγώνα, ενώ συνέβαλε καθοριστικά στην εξόντωση ομάδος Τούρκων ληστών, την περίοδο Φεβρουαρίου-Αυγούστου 1922.

Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, προσεφέρθη να καταταγεί εθελοντής αλλά η αίτησή του απερρίφθη λόγω του προκεχωρημένου της ηλικίας του. Μετά τη διάσπαση του μετώπου, κατέφυγε οικογενειακώς στην Αθήνα. Προσπάθησε ανεπιτυχώς να καταφύγει στη Μ. Ανατολή. Κατόπιν, επέστρεψε στο Αμύνταιο και συμμετείχε στην Εθνική Αντίσταση. Επίσης, έλαβε μέρος στο πλευρό του Εθνικού Στρατού σε μάχες κατά τα έτη 1946-1948.

Τιμήθηκε με α. το από ημερομηνία 10-2-1939 δίπλωμα απονομής αναμνηστικού μεταλλίου Μακεδονικού Αγώνος και εγγραφής του στην Επετηρίδα των Μακεδονομάχων 1903-1909 στην κατηγορία των Ομαδαρχών με αυξ, αριθ. Πίνακα 83 για τις εξαιρετικές υπηρεσίες του εις τον Αγώνα, β. το από ημερομηνία 1.4.1925 πιστοποιητικό του Αρχηγού κατά τον Μακεδονικό Αγώνα Γ. Δικονίμου Μακρή για τη δράση του, γ. το υπ' αριθ. 787 έγγραφο επαίνου της Α.Β.Υ. του Πρίγκιπα Νικολάου, Αρχηγού του Αρχηγείου Στρατού Κατοχής για τη δράση του στον «Ιερό Λόχο Βεύης», δ. το υπ' αριθμ. 2857)9.9.1913 συγχαρητήριο έγγραφο του Στρατιωτικού Διοικητή Δυτ. Μακεδονίας Ταγματάρχη Ν. Ζαγοραίου, ε. την από ημερομηνία 18 Οκτωβρίου 1914 ευχαριστήρια εγκύκλιο του τότε Αρχηγού Κορυτσάς Γεωργίου Τσόντου Βάρδα, την οποία απηύθυνε με τον τίτλο «Αυτόνομος Ήπειρος-προς τους κατοίκους Επαρχίας Γρεβενών, Σιατίστης και Φλωρίνης» και στ. το από ημερομηνία 15-2-1922 έγγραφο της Ανωτέρας Διοικήσεως Χωροφυλακής Μακεδονίας για τη συμμετοχή του στην εξόντωση της τουρκικής ληστοσυμμορίας.

Απεβίωσε την 17^η Νοεμβρίου 1948. Η κηδεία του ήταν πάνδημη με τη συμμετοχή του δημάρχου και του Δημοτικού Συμβουλίου Αμυνταίου, καθώς και όλες οι πολιτικές και στρατιωτικές Αρχές.

ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-ΑΙΝΙΑΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (1874-1943)

Γεννήθηκε στην Αθήνα, την 27^η Δεκεμβρίου 1874. Πατέρας του ήταν ο καταγόμενος από την Κύθνο Γενικός Αρχίατρος του Στρατού Ιωάννης Μαζαράκης και μητέρα του η ποιήτρια Αγανίκη Αινιάνος, θυγατέρα του Φιλικού Γεωργίου Αινιάνος, με καταγωγή από την Ευρυτανία. Ο Αλέξανδρος είχε άλλα τέσσερα αδέρφια, τον Γεώργιο Μαζαράκη, τον Στρατηγό Κωνσταντίνο Μαζαράκη-Αινιάνα, τον βουλευτή Περικλή Μαζαράκη και την Αδριανή Μαζαράκη.

Έμαθε τα πρώτα του γράμματα από τη μητέρα του και κατ' οίκον δασκάλους. Το 1881, παρακολούθησε τα μαθήματα της τελευταίας τάξεως του Δημοτικού σχολείου στην Αθήνα. Φοίτησε στο Γυμνάσιο στην περιοχή της Νεαπόλεως. Το θέρος του 1886, όταν ήταν ακόμη μαθητής, ταξίδεψε (μαζί με τον πατέρα και τον αδελφό του Κωνσταντίνο) στην, κατεχόμενη από τους Τούρκους, Θεσσαλία. Ήθελε από μικρός να ακολουθήσει στρατιωτική σταδιοδρομία, έχοντας ως πρότυπο τον μεγαλύτερο αδερφό του. Μολαταύτα, γράφτηκε στη Νομική Σχολή, κατόπιν έντονων πιέσεων των γονέων του, οι οποίοι ήθελαν να γίνει διπλωμάτης.

Τελικώς, μετά από διετία, έδωσε επιτυχώς εξετάσεις στη Σχολή Ευελπίδων, από την οποία απεφοίτησε, ορκισθείς ανθυπολοχαγός Πυροβολικού, το 1895. Τα επόμενα τρία (3) έτη, υπηρέτησε στη Χαρτογραφική Υπηρεσία (νυν Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού). Έλαβε μέρος στον πόλεμο του 1897 και στον Μακεδονικό αγώνα. Ήταν γραφέας στο ελληνικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη με το ψευδώνυμο «Αλέξανδρος Ιωαννίδης». Εργάστηκε μεθοδικά για την οργάνωση του δικτύου Ελλήνων πρακτόρων στη Μακεδονία. Αργότερα, τιμήθηκε με το μετάλλιο Μακεδονικού Αγώνος Α΄ Τάξεως. Επέκρινε την έλλειψη προετοιμασίας από ελληνικής πλευράς, καθώς και τη σχετική αδιαφορία που είχε επιδειχθεί ως προς το κουτσοβλαχικό ζήτημα, επί μακρόν.

Μετά τον πέρας του αγώνα στη Μακεδονία, συμμετείχε στην «Πανελλήνιον Οργάνωσιν» (υπό τον Παναγ. Δαγκλή) και στον Στρατιωτικό Σύνδεσμο. Ετάχθη υπέρ του κινήματος στο Γουδί, ενώ πέτυχε πρώτος σε εξετάσεις στη γαλλική Ανωτέρα Σχολή Πολέμου στο Παρίσι. Κατόπιν, συμμετείχε στους Βαλκανικούς πολέμους ως επιτελής της VII Μεραρχίας, της Στρατιωτικής Διοικήσεως Θεσσαλονίκης και της V Μεραρχίας. Προσχώρησε στο κίνημα της λεγομένης «Εθνικής Αμύνης», υπηρετώντας σε επιτελικές θέσεις. Διετέλεσε τεχνικός σύμβουλος του Ελευθερίου Βενιζέλου στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων, ενώ κατήρτισε τις στατιστικές και εθνολογικές μελέτες των εθνικών διεκδικήσεων.

Παρέστη κατά την υπογραφή της Συνθήκης των Βερσαλλιών. Τον Ιούλιο του 1919, ανέλαβε ως συνταγματάρχης τη διοίκηση της Μεραρχίας Σμύρνης και αντιπροσώπευσε την Ελλάδα στη διεθνή ανακριτική επιτροπή για τα γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά την αποβίβαση των ελληνικών δυνάμεων στην πρωτεύουσα της

Ιωνίας. Ο ίδιος διεφώνησε σφόδρα με τα πορίσματα των ξένων συναδέλφων του, υποβάλλοντας τη δική του τεκμηριωμένη έκθεση. Αργότερα, βραβεύτηκε γι' αυτήν.

Το διάστημα Ιουνίου - Ιουλίου 1920, έλαβε μέρος με τη μεραρχία του στις επιχειρήσεις προς Προύσσα. Κατά τη διάρκειά τους, κατέλαβε με το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων το Αζάριο, το Μπαληκεσίρ και την Κρεμαστή, ενώ προήλασε μέχρι την Προύσσα. Εν συνεχεία, ετέθη επικεφαλής των ανδρών που απεβιβάστησαν στην Ηράκλεια και τη Ραιδεστό στην ανατολική Θράκη. Η ταχεία προέλασή του τον έφερε στα νώτα των εχθρικών στρατευμάτων, τον διοικητή των οποίων (Τζαφέρ Ταγιάρ) συνέλαβε. Κατόπιν, απελευθέρωσε (με την βοήθεια άλλων σχηματισμών) την Αδριανούπολη. Επέστρεψε στη Μικρά Ασία, όπου η Μεραρχία Σμύρνης εγκαταστάθηκε στον Β.Α. τομέα Προύσσης και διεξήγαγε επιτυχημένες επιχειρήσεις στη γραμμή Νίκαιας-Κιοπρού Χισάρ. Ο Αλέξανδρος Μαζαράκης διείδε εγκαίρως τις εγγενείς αδυναμίες της εκστρατείας και εισηγήθηκε την αλλαγή στρατηγικής.

Μάλιστα, ευρισκόμενος εκτός στρατεύματος, δημοσίευσε σειρά άρθρων υπό τον τίτλο «Η συνθήκη των Σεβρών», από τον Ιανουάριο του 1921. Σε αυτά, τόνιζε τους κινδύνους από τις επιθετικές επιχειρήσεις στη μικρασιατική ενδοχώρα και υπεδείκνυε ως μοναδική ενδεδειγμένη λύση τη διεξαγωγή αμυντικών επιχειρήσεων, με οργάνωση σε μικρές και ευέλικτες μονάδες. Αυτές θα δραστηριοποιούνταν μέχρι τη ζώνη όπου είχε φθάσει τότε ο Ελληνικός Στρατός, ήτοι τη γραμμή Κίος-Προύσσα-Ουσάκ-Ντενιζλί-Αϊδίνιο-Σώκια ή Αϊδίνιο-Μούγλα.

Μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου 1920, παραιτήθη του στρατεύματος, στο οποίο επέστρεψε μετά την κατίσχυση του στασιαστικού κινήματος του 1922. Εάν συνεχεία, ορίστηκε (μαζί με τον Πτολεμαίο Σαρηγιάννη) αντιπρόσωπος στη Συνδιάσκεψη των Μουδανιών. Αντελήφθη εγκαίρως ότι η παράδοση της ανατολικής Θράκης στους κεμαλικούς ήταν προσχεδιασμένη και αρνήθηκε να υπογράψει το κείμενο της ανακωχής, που είχαν αποφασίσει οι δυνάμεις της Συνεννοήσεως. Δεν εκάμφθη προ των απειλών των Γάλλων, κατέθεσε έγγραφη διαμαρτυρία και απεχώρησε για την Αθήνα.

Αργότερα, έγραψε με πικρία στα Απομνημονεύματά του: «...Κι αν υπήρχε μία μικρή πιθανότητα να διασωθεί η Ανατολική Θράκη (παρά την κατάπτωση του ηθικού του ελληνικού στρατού και την αποδιοργάνωσή του), φρόντισαν, τόσο ο Ελ. Βενιζέλος στο Παρίσι όσο και η επαναστατική κυβέρνηση στην Αθήνα, να δώσουν τη χαριστική βολή γιατί αποδέχθηκαν αμέσως και μάλιστα την άμεση εκκένωσή της». Μάλιστα, η στάση της Ελλάδος εξέπληξε ακόμη και τον Ισμέτ Πασά, ο οποίος είπε στον Μουσταφά Κεμάλ : «Οι Γιουνάν μας χαρίζουν την ανατολική Θράκη!».

Ως γνωστόν, οι οδηγίες που είχε λάβει, φεύγοντας από την Αθήνα ήταν δεχθεί μόνον την αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από την ανατολική Θράκη. Οι υπάλληλοι της ελληνικής διοικήσεως και της Χωροφυλακής θα παρέμεναν. Την 25^η Σεπτεμβρίου/8^η Οκτωβρίου, ο Κρητικός πολιτικός συμβούλεψε τους ηγέτες του κινήματος να δεχθούν τις αποφάσεις της Διασκέψεως, εφ' όσον θα είχαν την έγκριση

των Βρεταννών αντιπροσώπων. Μάλιστα, συνέστησε να ενημερωθούν και οι εκπρόσωποι της Θράκης, με την εξής φράση: «Ανακοινώσατε, παρακαλώ, τηλεγράφημα εις πληρεξουσίους Θράκης, Ανατολική Θράκη απωλέσθη ατυχώς δι' Ελλάδα και επανέρχεται εις άμεσον κυριαρχίαν Τουρκίας, αποκλειομένης πάσης διαμέσου λύσεως...».

Κατόπιν, ο Αλέξανδρος Μαζαράκης ανέλαβε επιτελάρχης της Στρατιάς Έβρου, ενώ συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις της Λωζάννης ως σύμβουλος της ελληνικής αντιπροσωπείας.. Διετέλεσε Αρχηγός ΓΕΣ, την περίοδο Ιουνίου 1924 - Ιουνίου 1925. Απομακρύνθηκε της θέσεώς του από τον δικτάτορα Θεόδωρο Πάγκαλο, αλλά επανήλθε τον Σεπτέμβριο του 1926.

Το 1928, υπήρξε μέλος του Ανωτάτου Στρατιωτικού Συμβουλίου, ενώ την επόμενη χρονιά επανήλθε για τρίτη και τελευταία φορά στη θέση του Αρχηγού ΓΕΣ. Την περίοδο αυτή, διατέλεσε δις υπουργός Στρατιωτικών (4 Δεκεμβρίου 1926 - 17 Αυγούστου 1927 και 17 Αυγούστου 1927 - 8 Φεβρουαρίου 1928), ενώ προσωρινά ορκίστηκε υπουργός Υγιεινής Προνοίας και Αντιλήψεως (9-12 Σεπτεμβρίου 1927), καθώς και υπουργός Παιδείας-Θρησκευμάτων και Εξωτερικών (6-10 Μαρτίου 1933).

Τον Σεπτέμβριο του 1928, εξελέγη μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Αξιοσημείωτη ήταν η ακόλουθη θέση του σχετικά με την κατάργηση των τόνων «...δια την κατάργησιν πνευμάτων και τόνων το κύρος και ο πανελλήνιος σεβασμός προς τη μνήμην του αιμνήστου σοφού επιστήμονος και θερμού πατριώτου Γεωργίου Χατζιδάκι, του εισηγηθέντος πρό τινων ετών εις την Ακαδημίαν Αθηνών παρομοίαν μεταρρύθμισιν, θα έπρεπε να σταματήσει κάπως τους κατηγορούς ταύτης...».

Την 25^η Μαρτίου 1931, εξεφώνησε την πανηγυρική ομιλία στην Ολομέλεια της Ακαδημίας Αθηνών, με αφορμή τον εορτασμό της επετείου της Εθνικής Παλιγγενεσίας. Απήντησε στο ερώτημα για τον χρόνο της ενάρξεως της Επανάστασεως, λέγοντας: «...παρ' όλην την ευλάβειαν προς μεγάλους Έλληνας εκφράσαντας αντίθετον γνώμην, ότι, στρατιωτικώς τουλάχιστον, η Επανάστασις εξερράγη εις ευνοϊκήν δια τους Έλληνας και εις δυσμενή δια τους Τούρκους στιγμήν, διότι πάσα αναβολή θα εστέρει την Επανάστασιν του σημαντικού για της αποστασίας του Αλή πασά αντιπερασπισμού και θα παρείχεν εις την Τουρκίαν χρόνον, τον οποίον πιθανώτατα θα εχρησιμοποιεί αυτή με την βοήθειαν και ξένων οργανωτών, όπως έκαμεν ο Μεχμέτ Αλή πασάς (της Αιγύπτου), μετατρέπουσα τον στρατόν και τον στόλον της εις συγχρονισμένην πολεμικήν δύναμιν...».

Ο Αλέξανδρος Μαζαράκης έλαβε ανεπιτυχώς μέρος στις εκλογές του Ιανουαρίου 1936, επιθυμώντας να συμβάλλει στον τερματισμό του «εθνικού διχασμού». Προς τούτο, συμπορεύτηκε πολιτικά με προσωπικότητες όπως ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ο Φίλιππος Δραγούμης, ο Νικόλαος Κολυβάς, και άλλοι.

Επίσης, δίδαξε ως καθηγητής στην Ανωτέρα Σχολή Πολέμου. Εξέδωσε μελέτες και δημοσίευσε μεγάλο αριθμό άρθρων στον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο. Αξιοσημείωτη ήταν η μελέτη του για την εξέλιξη του Μακεδονικού ζητήματος, μία τετράτομη εργασία που αφορούσε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η αντίστοιχη περί Διοικήσεως καθώς και μία στατιστική-εθνολογική στρατιωτική προμελέτη της Ηπείρου, Θράκης και Μικράς Ασίας για διεκδικήσεις. Συνέγραψε τα ακόλουθα έργα:

- «Ιστορική μελέτη 1821-1897 και ο πόλεμος του 1897»,
- «Ο ελιγμός του Κιλκίς»,
- «Mémoires»,
- «Διδασκαλία δια την Σχολήν Πολέμου»,
- «Μελέτη περί του Παγκοσμίου Πολέμου», καθώς και το έργο
- «Απομνημονεύματα», που εξεδόθη μετά το θάνατο του.

Απεβίωσε στην Αθήνα, το 1943.

ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-ΑΙΝΙΑΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (1869-1949)

Γεννήθηκε στο Ναύπλιο, το 1869. Γονείς του ήταν ο Γενικός Αρχίατρος του Στρατού Ιωάννης Μαζαράκης και μητέρα του η ποιήτρια Αγανίκη Αινιάνος. Είχε άλλα τέσσερα (4) αδέρφια. Φοίτησε στο Γυμνάσιο στην Ιωνίδειο Σχολή του Πειραιά. Εισήλθε στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, από την οποία απεφοίτησε ορκισθείς ανθυπολοχαγός του Πυροβολικού, το 1890. Υπηρέτησε διαδοχικά στο Σύνταγμα Πυροβολικού στην Αθήνα, στο Οπλοστάσιο του Ναυπλίου και στη νεοσύστατη Χαρτογραφική Υπηρεσία.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο Ναύπλιο, γνώρισε τον Παύλο Μελά, με τον οποίο συνδέθηκαν φιλικά. Έγιναν μέλη της «Εθνικής Εταιρείας», η οποία συνεστήθη στα πρότυπα της Φιλικής Εταιρείας από στρατιωτικούς, τον Μάιο του 1894. Σήμερα, είναι πλέον βέβαιο ότι ιδρυτές της ήσαν οι νεαροί αξιωματικοί Νικόστρατος Καλομενόπουλος Πέτρος Λυκούδης, Χρ. Σολιώτης και Αλ. Σοφιανός, ενώ αργότερα συμμετείχε και ο Ιωάννης Μεταξάς, ο οποίος ίδρυσε το παράρτημα του Ναυπλίου. Σύντομα, η οργάνωση «γιγαντώθηκε», με τη συμμετοχή σε αυτήν σημειωσών προσωπικοτήτων του δημοσίου βίου, όπως (κατ' αλφαβητική σειρά) ο Ανδρέας Καρκαβίτσας, ο Νικόλαος Λύτρας, ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, ο Κωστής Παλαμάς, ο Νικόλαος Πολίτης και άλλοι. Ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης υπήρξε ένα από τα πρώτα και πλέον δραστήρια μέλη της «Εθνικής Εταιρείας», ενώ διετέλεσε μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της (1899-1900).

Ο ίδιος μερίμνησε για την οργάνωση και αποστολή αντάρτικων σωμάτων στη Μακεδονία έως το 1897. Τη χρονιά εκείνη, έλαβε μέρος στον λεγόμενο «ατυχή» ελληνο-τουρκικό πόλεμο. Μάλιστα, επέδειξε ιδιαίτερη γενναιότητα στη μάχη του Δομοκού, που ήταν η τελευταία ένοπλη σύγκρουση του πολέμου εκείνου. Μετά τη λήξη του, επικέντρωσε εκ νέου το ενδιαφέρον στη διάσωση του Μακεδονικού ελληνισμού.

Η δράση των κομιτατζήδων είχε εντατικοποιηθεί και οι κάτοικοι όσων κοινοτήτων είχαν μείνει πιστοί στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως κυριολεκτικά δεινοπαθούσαν. Αρχισαν, λοιπόν, να κατακλύζουν την Υψηλή Πύλη, το Πατριαρχείο αλλά και την ελληνική κυβέρνηση με υπομνήματα και αιτήσεις για την παροχή προστασίας. Η κυβέρνηση των Αθηνών ευρίσκετο σε αδύναμη θέση, την επαύριο του πολέμου του 1897. Το έργο, λοιπόν, ανελήφθη από προσωπικότητες και ιδιωτικούς φορείς.

Ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης ανέλαβε (μαζί με τον Μελά και τον Γεώργιο Βάρδα) την αποστολή στον Μητροπολίτη Καστορίας Γερμανό Καραβαγγέλη των πρώτων δέκα (10) κρητικών αγωνιστών, το 1903. Αυτοί ήταν ο Ευθύμιος Καούδης, ως επικεφαλής, (από την Καλλικράτη Σφακίων), ο Γεώργιος Πέρρος (από την Ασφένδου Σφακίων), ο Γεώργιος Δικόνυμος-Μακρής (από τον Καλλικράτη Σφακίων), ο Λαμπρινός Βρανάς (από τον Καλλικράτη Σφακίων), ο Γεώργιος

Σειμένης (από την Ανόπολη Σφακίων), ο Γεώργιος Ζουρίδης ή Σαρρή-Γιώργης (από τον Άη-Γιάννη Σφακίων), ο Γεώργιος Στρατινάκης (από τον Άη-Γιάννη Σφακίων), ο Ευστράτιος Μπονάτος (από την Αράδαινα Σφακίων), ο Μανούσος Καντουνάτος (από τα Σφακιά) και ο Νικόλαος Λουκάκης (από τον Άη-Γιάννη Σφακίων).

Μετά την τοποθέτηση του Λάμπρου Κορομηλά στη θέση του γενικού προξένου της Ελλάδος στην πρωτεύουσα της Μακεδονίας, ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης και άλλοι αξιωματικοί ανταποκρίθηκαν θετικά στο κάλεσμά του να πλαισιώσουν το προξενείο. Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ ήταν ενήμερος και συνηγόρησε με θέρμη υπέρ της μεταβάσεως Ελλήνων αξιωματικών στη Μακεδονία. Αρχικώς, ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης δούλεψε σε αυτό ως υπάλληλος, έχοντας το ψευδώνυμο Δήμος Στεργιάκης. Ανέλαβε υπό άκρα μυστικότητα την προσπάθεια αφ' ενός να οργανώσει ένα δίκτυο πληροφοριών και αφ' ετέρου να δημιουργήσει ολιγομελείς και ευέλικτες ομάδες ενόπλων στην ευρύτερη περιοχή.

Από το τέλος του 1904, ξεκίνησε η οργάνωση και η αποστολή ελληνικών ανταρτικών σωμάτων στη Μακεδονία. Αρχικός στόχος ήταν να εμψυχώσουν τους γηγενείς Έλληνες, οι οποίοι έπρεπε να νιώσουν ότι η πατρίδα δεν ήταν απύουσα. Το επόμενο βήμα ήταν να αναμετρηθούν σαν ίσος προς ίσο με τους κομιτατζήδες αλλά και με τα σαφώς καλύτερα εξοπλισμένα αποσπάσματα του Οθωμανικού Στρατού. Επίσης, ιδιαιτέρως επίφοβη ήταν και η τουρκική Χωροφυλακή. Το πρώτο διάστημα, η κατάσταση για τα ένοπλα σώματα των Ελλήνων δεν ήταν εύκολη. Σταδιακά, όμως, όλο και περισσότεροι Έλληνες αξιωματικοί υπέβαλαν εικονικές παραιτήσεις από τον Στρατό και έσπευδαν να καταταγούν σε αυτά.

Το 1905, ο αγώνας γενικεύτηκε. Τότε, ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης απεφάσισε να βγει και αυτός στο αντάρτικο. Δημιούργησε, λοιπόν, ένα δικό του ένοπλο σώμα, του οποίου ετέθη επικεφαλής με το ψευδώνυμο «Καπετάν-Ακρίτας». Η ομάδα του Κωνσταντίνου Μαζαράκη έδρασε με μεγάλη επιτυχία, αντιμετωπίζοντας τόσο Βούλγαρους κομιτατζήδες όσο και Τούρκους στην κεντρική Μακεδονία. Αρχικώς, εγκαταστάθηκε στην περιοχή του Βερμίου και επικέντρωσε την προσοχή της στα χωριά της λίμνης των Γιαννιτσών και το Ρουμουλούκι, καθώς και την Έδεσσα και την Άρνισσα. Αργότερα, όμως, ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης διεύρυνε τη δράση του, φθάνοντας μέχρι και την Αριδαία. Ο ίδιος δεν ήταν μόνον αρχηγός ενός αντάρτικου σώματος αλλά ο συντονιστής της δράσεως όλων των ελληνικών αντάρτικων σωμάτων της κεντρικής και της δυτικής Μακεδονίας. Ταυτόχρονα, έπαιζε και τον ρόλο του συνδέσμου μεταξύ των ελληνικών προξενείων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου.

Η αποτελεσματικότητα των ενεργειών του οδήγησε τις οθωμανικές Αρχές, στην επικήρυξή του, στα τέλη του 1905. Τότε, αυτός διετάχθη από τον Κορομηλά να καταφύγει στη Νάουσα για ένα διάστημα, καθώς οι Τούρκοι έπρεπε να χάσουν τα ίχνη του. Εντούτοις, και οι εκεί προύχοντες εκτιμούσαν ότι η παραμονή του στην

πόλη δεν μπορούσε να παραταθεί επί μακρόν, καθώς ελλόχευε ο κίνδυνος συλλήψεώς του και επιβολής αντιποίνων στους Έλληνες της πόλεως.

Δυστυχώς, το όνομα και η επαγγελματική ιδιότητά του διέρρευσαν στους Τούρκους. Η ανάμειξη του ελληνικού κράτους στον Μακεδονικό αγώνα μπορούσε πλέον να θεωρηθεί βεβαία από τους Τούρκους. Απεφασίσθη, λοιπόν, η αναχώρησή του για την Αθήνα, μετά την άφιξη στην περιοχή του αντικαταστάτη του Γεωργίου Κατεχάκη. Ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης επέστρεψε στην πρωτεύουσα. Ανέλαβε πλέον τον συντονισμό των ενεργειών των Μακεδονομάχων σε μία μεγάλη περιοχή, που περιελάμβανε τα βιλαέτια Μοναστηρίου και Θεσσαλονίκης.

Το 1908, η πλάστιγγα είχε γύρει οριστικά υπέρ των Ελλήνων στη Μακεδονία. Το θέρος του ίδιου έτους, το κίνημα των Νεοτούρκων σηματοδότησε τον τερματισμό του ένοπλου αγώνα. Ο Κωνσταντίνος Μαζαράκης εστάλη στη Γαλλία για να παραλάβει τα πρώτα λυόμενα ορειβατικά πυροβόλα. Κατόπιν, έλαβε μέρος στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, ως γενικός αρχηγός εθελοντικού «Σώματος Προσκόπων». Αυτό είχε συγκροτηθεί από παλαιούς Μακεδονομάχους. Το εν λόγω σώμα συμμετείχε σε πολλές επιχειρήσεις. Στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, ήταν επικεφαλής του προαναφερθέντος ενόπλου σώματος και διετέλεσε φρούραρχος Σερρών. Κατόρθωσε δε να διώξει από την περιοχή τους Βουλγάρους. .

Μετά, πρωτοστάτησε στο κίνημα της λεγομένης «Εθνικής Αμύνης» και διετέλεσε επιτελάρχης της Μεραρχίας Σερρών, με την οποία έλαβε μέρος στις μάχες του Μακεδονικού μετώπου στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Υπηρέτησε ως επικεφαλής της Διευθύνσεως Πυροβολικού στην «κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης». Τραυματίστηκε στη μάχη του υψώματος Ραβινέ, την άνοιξη του 1917. Μετά τη συνθηκολόγηση της Βουλγαρίας, τοποθετήθηκε αρχηγός της ελληνικής στρατιωτικής αποστολής στη Σόφια. Κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για να κατοχυρωθεί η δυτική Θράκη στην Ελλάδα, ενώ προήχθη σε υποστράτηγο. Το 1919, τοποθετήθηκε στη θέση του διοικητή της XVI Μεραρχίας στην Φλώρινα. Κατόπιν, ανέλαβε τη σύσταση της Μεραρχίας στην Ξάνθη. Τον Μάιο του 1921, μία νηοπομπή, αποτελούμενη από 22 πλοία, απεβίβασε τη Μεραρχία Ξάνθης στην Αλεξανδρούπολη. Μετά την υποστολή της γαλλικής σημαίας και την έπαρση της αντίστοιχης ελληνικής, ο αστυνομικός διευθυντής του παρέδωσε την πόλη.

Συμμετείχε στις επιχειρήσεις στην ανατολική Θράκη, του 1920, έτος κατά το οποίο απεστρατεύθη. Επανήλθε στο στράτευμα ως φανατικός βενιζελικός μετά την κατίσχυση του στασιαστικού κινήματος του 1922. Τον Φεβρουάριο της επόμενης χρονιάς, ανέλαβε την καθόλου επίζηλη θέση (που είχαν ήδη αρνηθεί πολλοί αξιωματικοί) του προέδρου της ανακριτικής επιτροπής για τη διερεύνηση των τεκταινόμενων στη Μ. Ασία, επί των λεγομένων μετανοεμβριανών κυβερνήσεων. Συμμετείχε στις εργασίες της Συνδιασκέψεως της Λωζάννης. Το 1924, προήχθη σε αντιστράτηγο. Συνελήφθη επί δικτατορίας Παγκάλου. Το 1926, απεστρατεύθη και

ασχολήθηκε με τα κοινά, πολιτευόμενος αρχικώς με το κόμμα Φιλελευθέρων και εν συνεχεία με ακραίους πολιτικούς σχηματισμούς.

Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι ο Μεταξάς του πρότεινε να υπουργοποιηθεί επί καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου αλλά ο ίδιος έθεσε όρους, που απερρίφθησαν. Κατά τα Δεκεμβριανά, η οικία του ανετινάχθη από άνδρες του Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. Αργότερα, ετάχθη υπέρ της επανόδου του Βασιλέως Γεωργίου Β΄. Συνέγραψε διάφορα κείμενα και μελέτες, ορισμένα εκ των οποίων εξεδόθησαν μετά τον θάνατό του. Τιμήθηκε με ανώτατα ελληνικά και ξένα παράσημα.

Απεβίωσε στην Αθήνα, την 31^η Μαΐου 1949.

ΜΑΝΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ (1862-1908)

Γεννήθηκε στο Σπήλαιο Γρεβενών, το 1862. Δυστυχώς, η ακριβής ημερομηνία γεννήσεώς του δεν είναι γνωστή. Είχε ροδοκόκκινα μάγουλα και γι' αυτό έλαβε το προσωνύμιο «Κόκκινος». Το άλλαξε την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα για να μην δημιουργείται σύγχυση με έναν άλλο οπλαρχηγό, τον Λουκά Κόκκινο. Έκτοτε, υιοθέτησε το προσωνύμιο «Ντίμπρας».

Ήταν νυμφευμένος με την Παναγιώτα (Πανάγιω) και είχε πέντε παιδιά, τον Κωνσταντίνο, τον Αθανάσιο, το Γεώργιο, την Ελένη και τη Θεολογία. Μετά το ξέσπασμα του Αγώνα στη Μακεδονία, ήρθε σε επαφή και συνεργάστηκε στενά με τον Μητροπολίτη Γρεβενών Αγαθάγγελο. Τον Μάρτιο του 1904, ήταν από τους πρώτους παράγοντες του ελληνισμού της Μακεδονίας, που συνάντησε ο Παύλος Μελάς στον ποταμό Βενέτικο.

Την 21^η Απριλίου 1905, συμμετείχε στη μάχη του Μουρικίου, αγωνιζόμενος κατά των Τούρκων. Την 11^η Ιουλίου του έτους εκείνου, εντάχθηκε ως οδηγός στο σώμα του αξιωματικού του Ιππικού Πέτρου Μάνου (καπετάν-Βέργα). Επρόκειτο για έναν ένθερμο Μακεδονομάχο, ο οποίος είχε πολεμήσει στην Κρήτη την περίοδο 1896-97, ενώ είχε λάβει μέρος και στον πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία του 1897. Αργότερα, πήγε εθελοντικά στη Μακεδονία για να πολεμήσει υπέρ του δεινά δοκιμαζόμενου ελληνισμού της περιοχής. Ο καπετάν-Βέργας ηγείτο ενός ενόπλου σώματος, απαρτιζόμενου από 45 άνδρες. Ήταν η δεύτερη φορά, που αυτός εισερχόταν στη δυτική Μακεδονία. Σκοπός του ήταν η σύλληψη και η παραδειγματική τιμωρία εξέχοντων ρουμανιζόντων,

Ο καπετάν-Ντίμπρας έδρασε στην περιοχή Γρεβενών και κυρίως στην Αβδέλλα κατά ρουμανιζόντων και ληστών, οι οποίοι είχαν καταστήσει η μαστίγα των κτηνοτρόφων. Επίσης, δραστηριοποιήθηκε και Καστανοχώρια κατά των Βουλγάρων κομιτατζήδων. Αργότερα συγκρότησε δική του ένοπλη ομάδα, της οποίας ετέθη επικεφαλής. Έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και συνεργάστηκε πολλές φορές με Έλληνες αξιωματικούς, οι οποίοι του έδειχναν ιδιαίτερη εμπιστοσύνη. Έπαιρνε εντολές από την Αθήνα, μέσω Τρικάλων και διεξήγαγε κοινές επιχειρήσεις με τους οπλαρχηγούς Λούκα Κόκκινο, Γεώργιο Αρκούδα, Νικόλαο Μπέλλο και Θωμά Μοκούλη.

Στα τέλη του 1905-αρχές του 1906, οι Έλληνες του Μοναστηρίου ζήτησαν την βοήθειά του για να αντιμετωπίσουν την αυξημένη δράση των κομιτατζήδων. Οι Μακεδονομάχοι οπλαρχηγοί που δρούσαν στην περιοχή ήσαν αρκετοί μεν εστερούντο πολεμοφοδίων δε, ενώ οι οθωμανικές Αρχές συνεργάζονταν συχνά με τους κομιτατζήδες. Δυστυχώς, ήταν πρακτικώς αδύνατον για τους Μακεδονομάχους που δραστηριοποιούνταν στη νότια Μακεδονία να σπεύσουν στον βορρά κατά τη δεδομένη χρονική στιγμή.

Γενικότερα, υπήρχε ένα πρόβλημα ενιαίας διοικήσεως λόγω της μεγάλης αποστάσεως από την Αθήνα και των πιεστικών συνθηκών του αγώνα. Τον

Φεβρουάριο του 1906, λέγεται ότι ο Μάνος και άλλοι οπλαρχηγοί ζήτησαν από το Ελληνικό Κομιτάτο του Μοναστηρίου τους μισθούς των ανδρών τους, η καταβολή των οποίων είχε καθυστερήσει επί μακρόν. Το Μοναστήρι δεν ανταποκρίθηκε θετικά υπό το πρόσχημα ότι αυτοί δεν είχαν σπεύσει προς βοήθεια των Ελλήνων οπλαρχηγών της περιοχής. Το γεγονός αυτό απετέλεσε την αιτία αχρείαστων προστριβών και περιττής έντασης.

Τον Μάιο του 1906, ο Μάνος και οι 15 αντάρτες του ήρθαν σε επαφή με τον Γρηγ. Φαληρέα (καπετάν-Ζάκα). Αυτός καταγόταν από τη Μάνη και είχε πολεμήσει στην Κρήτη, το 1897. Μετά, κατετάγη στον Ελληνικό Στρατό και φοίτησε στη Σχολή Υπαξιωματικών. Το 1903, προήχθη σε Ανθυπολοχαγό του Ελληνικού Στρατού. Ο ηρωϊκός θάνατος του Μελά τον ώθησε να σπεύσει στη Μακεδονία. Συγκρότησε τη δική του ομάδα, απαρτιζόμενη από 30 Μακεδονομάχους, που πολέμησαν στην ευρύτερη περιοχή Γρεβενών-Κοζάνης-Καστοριάς, έως το 1907-1908.

Δυστυχώς, οι μελετητές δεν συμφωνούν στο πως ακριβώς εξελίχθηκε η επικοινωνία μεταξύ των δύο ανδρών (Μάνου και Φαληρέα). Ορισμένοι αναφέρουν ότι αρχικώς ο Μάνος edέχθη να υπαχθεί το σώμα του υπό τις διαταγές του Φαληρέα αλλά λίγο αργότερα οι δύο άνδρες διεφώνησαν και ο Μάνος με την ομάδα του εντάχθησαν στο ένοπλο σώμα του Ανθυπολοχαγού Γεωργίου Στημωναρά (καπετάν-Τσάρα). Κάποιοι άλλοι έγραψαν ότι υπήρξε εξ αρχής διαφωνία μεταξύ των δύο ανδρών επειδή ο Φαληρέας αδυνατούσε να αντιληφθεί το πρόβλημα με τους καθυστερούμενους μισθούς. Προς τούτο, η ενδεχόμενη συνεργασία ναυάγησε.

Τον Απρίλιο του 1906, ο Μάνος έλαβε εντολή από τη Μητρόπολη Γρεβενών να προβεί σε ένα εντυπωσιακό χτύπημα κατά των ρουμανιζόντων προκειμένου να περιοριστεί η δράση τους. Η διαταγή προήλθε από τον αρχιερατικό επίτροπο της Μητροπόλεως πρωτοσύγκελο Αθανάσιο Τσάμη, καθώς ο Μητροπολίτης Αγαθάγγελος ευρίσκετο στην Κωνσταντινούπολη για να δικαστεί. Αυτό συνέβη επειδή οι ρουμανίζοντες τον είχαν καταγγείλει στους Τούρκους για συνεργασία με τους Έλληνες αντάρτες και εξέγερση του ποιμνίου του κατά του Σουλτάνου. Η Ιερά Σύνοδος τον αθώωσε, πλην όμως αυτός παρέμεινε υποχρεωτικά στην Πόλη, επί τρία (3) και πλέον έτη. Αυτή ήταν η διαταγή των οθωμανικών Αρχών. Η συγκεκριμένη εξέλιξη θεωρήθηκε νίκη από τους ρουμανίζοντες, η δράση των οποίων κατέστη ανεξέλεγκτη.

Ο Έλληνας Μακεδονομάχος προβληματίστηκε πολύ περί του πρακτέου. Επέλεξε να στραφεί κατά 15 οικογενειών ρουμανιζόντων κτηνοτρόφων από την Αβδέλλα και το Περιβόλι. Αυτές παραχείμαζαν με τα κοπάδια τους στη Θεσσαλία και είχαν μπει στην οθωμανική επικράτεια για να επιστρέψουν στα χωριά τους. Ένα απόσπασμα του Οθωμανικού Στρατού, αποτελούμενο από 40 άντρες, τις παρέλαβε και τις συνόδευσε.

Σημειωτέον ότι και αρκετοί ρουμανίζοντες ήσαν οπλισμένοι. Την 29^η Απριλίου, όλοι οι προαναφερθέντες ξεκίνησαν από τους Μαυραναίους, όπου

διανυχτέρευσαν. Την επόμενη ημέρα, σκόπευαν να κατευθυνθούν προς την Τίστα (Ζιάκα). Ο Μάνος έκρινε ότι παρουσιαζόταν μία λαμπρή ευκαιρία για να τους κτυπήσει, από κοινού με την ένοπλη ομάδα του Γεωργίου Τσουκαντάνα. Τους έστησε, λοιπόν, καρτέρι στη θέση «Καραστέργιος» της οροσειράς του Όρλιακα. Είχε μαζί του 22 αντάρτες. Μόλις η φάλαγγα πλησίασε στους Μακεδονομάχους, ο Μάνος έστειλε έναν αγγελιαφόρο με τον οποίο διεμήνυσε τους Τούρκους ότι ήταν περικυκλωμένοι. Τους καλούσε να μην αντιδράσουν, αφού δεν στόχευε αυτούς αλλά ήθελε μόνο να του παραδώσουν τους ρουμανίζοντες. Οι Τούρκοι αρνήθηκαν και άρχισαν να βάλουν εναντίον των ανταρτών.

Επηκολούθησε τρίωρη μάχη, στην οποία επεκράτησαν οι Μακεδονομάχοι. Οι Τούρκοι παρεδόθησαν αλλά οι ρουμανίζοντες κατόρθωσαν να ξεγλιστρήσουν. Οι Τούρκοι είχαν 13 νεκρούς και 16 τραυματίες, ενώ οι Έλληνες δύο (2) νεκρούς και ισάριθμους τραυματίες, ενώ σκοτώθηκε 1 άνδρας και πιθανότατα 3 ή 4 παιδιά από τους ρουμανίζοντες. Οι Μακεδονομάχοι άφησαν ελεύθερους τους Τούρκους αφού τους αφαίρεσαν τα φυσίγγια.

Από τον Ιούνιο έως τον Δεκέμβριο του 1907, ο Μάνος συνεργάστηκε εκ νέου με τον καπετάν-Τσάρα στην περιοχή Γρεβενών. Από τον Δεκέμβριο του 1907, παρέμεινε ο μόνος υπεύθυνος οπλαρχηγός της συγκεκριμένης περιοχής. Την 8^η Φεβρουαρίου του 1908, συνελήφθη από τις οθωμανικές Αρχές στο Μοναχίτι. Αυτό έγινε μετά από προδοσία κάποιου κατοίκου του χωριού, που ήταν πληροφοριοδότης του ρουμανίζοντος μισέλληνα της Κρασιάς Δημητρίου (Μήτρου) Τσακαμά. Οι Τούρκοι τον μετέφεραν σιδηροδέσμιο αρχικώς στα Γρεβενά και εν συνέχεια στις φυλακές Μοναστηρίου. Ο Μάνος παρεδέχθη με παρρησία τη δράση του κατά των Τούρκων και των ρουμανιζόντων.

Κατεδικάσθη σε θάνατο δι' απαγχονισμού. Η ποινή εκτελέστηκε στην πλατεία Ατ Παζάρ, την 25^η Απριλίου του 1908. Επίσης, μαζί του εκτελέστηκε και ο Γ. Καμηλάκης Η σύζυγός του Πανάγιω έλαβε σύνταξη ανθυπολοχαγού, ενώ ο Μάνος τιμήθηκε μετά θάνατον με το Μετάλλιο του Μακεδονικού Αγώνα. Την 28^η Μαΐου του 2000, στήθηκε στη γενέτειρά του, το Σπήλαιο, προτομή του. Η δράση του υμνήθηκε από τη λαϊκή μούσα με το παρακάτω δημοτικό τραγούδι:

Σάββατο μέρα κίνησες, Διαμάντη μ' Κόκκινε,

στον Όρλιακα να πάεις, βρε Περιστέρη μου.

Διαταγή ελάβαινες από το Κομιτάτο

Να πας πάνω στον Όρλιακα, ψηλά στον Καραστέργιο.

Εκεί θα διάβαιν' η Τουρκιά, οι δόλιοι οι Ρουμάνοι

να βγούνε στα ψηλά βουνά, ψηλά στο Περιβόλι.

*Ήταν η ώρα δώδεκα κατά το μεσημέρι,
βρε Περιστέρη μου, Διαμάντη μ' Κόκκινε.
Τα καρπούλια έβαζες το μέρος, για να πιάσεις
και κάθουσαν κι ορμήνευες σα μάνα σαν πατέρας:
«Παιδιά μ' να μη κιοτέψετε, παιδιά μ' μη φοβηθείτε,
πιάστε τον τόπο δυνατά, πιάστε τα μετερίζια,
εδώ θα γίνει πόλεμος με Τούρκους, με πασάδες».
Σαν πιάστηκες στον πόλεμο, τρεις ώρες πολεμούσες.
Βουίζανε οι λαγκαδιές και τρίζανε τα βράχια.
Κι εσύ, Διαμάντη μ' φώναζες από το καρπούλι:
«Παιδιά μ' τραβάτε το σπαθί και πάψτε τα ντουφέκια
γιουρούσι για να κάνουμε, να πιάσουμε του Τούρκους».
Πικρό γιουρούσι έκαμαν, πικρό φαρμακωμένο
τον Περιστέρη βάρεσαν, το πρώτο παλικάρι,
το Φλώρο μας τον λάβωσαν μαζί με το Ζαρκάδα.
Πιάνουν τους Τούρκους ζωντανούς και τους αιχμαλωτίζουν.*

ΜΕΛΑΣ ΠΑΥΛΟΣ (1870-1904)

Γεννήθηκε στη Μασσαλία, την 29 Μαρτίου του 1870. Ήταν ένα από τα επτά παιδιά του Ηπειρώτη Μιχαήλ Μελά και της Ελένης Βουτσινά, θυγατέρας εύπορου Κεφαλλονίτη εμπόρου από την Οδησό. Το 1874, η οικογένεια Μελά εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Ο μικρός Παύλος ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του, το 1885. Τον επόμενο χρόνο, εισήλθε στη Σχολή Ευελπίδων και εξήλθε ως ανθυπολοχαγός Πυροβολικού, την 8^η Αυγούστου 1891.

Στην τελευταία τάξη της Σχολής, γνώρισε τη θυγατέρα του τραπεζίτη και πολιτικού Στέφανου Δραγούμη, Ναταλία. Λίγο αργότερα, ως ανθυπολοχαγός, την ξανασυνάντησε στην Κηφισιά. Οι δύο νέοι ερωτεύτηκαν και αρραβωνιάστηκαν, τον Μάρτιο του 1892. Σημειωτέον ότι οι γονείς τους εξέφρασαν τις επιφυλάξεις τους λόγω του νεαρού της ηλικίας τους. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, ετελέσθησαν οι γάμοι τους στην οικία της οικογενείας Δραγούμη στην Κηφισιά.

Στα μέσα του 1894, γεννήθηκε το πρώτο τους παιδί, που το ονόμασαν Μιχαήλ, αλλά τον αποκαλούσαν Μίκη. Ο Μελάς παρακολούθησε με προσοχή τα τεκταινόμενα στη χερσόνησο του Αίμου. Ένα ζωντανό κέντρο του ελληνισμού, η ανατολική Ρωμυλία είχε απωλεσθεί από τους Βουλγάρους, οι οποίοι την είχαν προσαρτήσει αντισυμβατικά, αδιαφορώντας για την αντίθεση των περισσοτέρων εκ των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής. Επίσης, δεν είχε καταστεί εφικτή η ένωση της Κρήτης με το ελληνικό βασίλειο, την ίδια ώρα που εκατομμύρια ομοεθνείς ασφυκτιούσαν υπό τον οθωμανικό ζυγό.

Τον Νοέμβριο του 1894, τρεις αξιωματικοί συνέστησαν την «Εθνική Εταιρεία». Σκοπός τους ήταν «η αναζωπύρωση του εθνικού φρονήματος, η επαγρύπνηση επί των συμφερόντων των δούλων Ελλήνων» και η «προπαρασκευή της απελευθέρωσης αυτών δια πάσης θυσίας». Λίγο αργότερα, μνήθηκε σε αυτήν και ο Μελάς. Μάλιστα, δραστηριοποιήθηκε εντόνως για την επίτευξη των στόχων της. Το λεγόμενο Κρητικό ζήτημα ήταν διαρκώς στο προσκήνιο. Οι συνεχείς εξεγέρσεις των κατοίκων της μεγαλονήσου οι οποίοι ζητούσαν την ένωσή της με τη μητέρα-Ελλάδα προσέκρουαν στην πείσμων αρνήση της Υψηλής Πύλης, ενώ οι περισσότερες εκ των Μεγάλων Δυνάμεων πρότειναν την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων.

Το ζήτημα αυτό προκάλεσε και τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, κατά τον οποίον τα ημέτερα τμήματα ηττήθησαν. Το γεγονός αυτό έθιξε το φιλότιμο πολλών αξιωματικών και προβλημάτισε την πολιτικοστρατιωτική ηγεσία της χώρας. Ο Μελάς πολέμησε στο μέτωπο της Θεσσαλίας, ως διοικητής ουλαμού της 2^{ης} Πεδινής Πυροβολαρχίας. Αρχικώς, ήταν αισιόδοξος για την έκβαση του πολέμου. Λίγο μετά, όμως, η διαμορφωθείσα κατάσταση τον είχε εξοργίσει. Σε μία επιστολή προς τους γονείς του, σημείωνε, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Οι ηλίθιοι που φωνάζουν εναντίον του (σ.σ.: του Αρχιστρατήγου Διαδόχου Κωνσταντίνου) έπρεπε να είναι εις την Λάρισσαν την επαύριο, της ατίμου, ατίμου, ατίμου φυγής μας, δια να ιδούν την κατάστασιν του στρατού και ν' αντιληφθούν αν ήτο δυνατόν να κάμη μαζί του ένα βήμα προς τα εμπρός...».

Η ήττα τον συγκλόνισε. Λέγεται πως όταν ο πατέρας του τού τηλεγράφησε την υπογραφή της ανακωχής, αρρώστησε με υψηλό πυρετό και εστάλη αρχικώς στη Λαμία και μετά στο πλωτό νοσοκομείο «Θεσσαλία», όπου υπηρετούσε ως εθελόντρια νοσοκόμα η σύζυγός του. Ακολούθησε μία περίοδος περισυλλογής, η οποία επιτάθηκε από την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου, το 1898. Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ανησυχητικές πληροφορίες άρχισαν να φθάνουν από τη Μακεδονία, όπου δραστηριοποιούνται πολλοί Βούλγαροι κομιτατζήδες. Σύντομα, κατέστη ορατός ο κίνδυνος να απωλεσθεί μία ακόμη κοιτίδα του ελληνισμού. Ο Μακεδόνας πεθερός του Στέφανος Δραγούμης ανησυχούσε πολύ, καθώς είχε άμεση ενημέρωση από τον υιό του Ίωνα, ο οποίος υπηρετούσε ως υποπρόξενος στο Μοναστήρι. Το 1900, ο Μελάς ήταν τοποθετημένος στο 2^ο Σύνταγμα Πυροβολικού στην Αθήνα. Λίγα χρόνια νωρίτερα, είχε αποκτήσει το δεύτερο παιδί του, την Ζωή.

Σταδιακά, η Σόφια εντατικοποίησε τη δράση της με την αποστολή πολυάριθμων ανταρτικών ομάδων, που προσπαθούσαν να επιβάλλουν στους ελληνικούς πληθυσμούς όπως προσχωρήσουν στην βουλγαρική Εξαρχία. Ο Μελάς ήταν σε συνεχή επικοινωνία με τον Ίωνα Δραγούμη, ο οποίος, μεταξύ άλλων του έγραφε: «καταφεύγω σε σένα γιατί είσαι ο καλλίτερος πατριώτης που είδα στην Ελλάδα» και του συνιστούσε να εργασθούν σκληρά και συντονισμένα για να σωθεί η Μακεδονία.

Τον Φεβρουάριο του 1904, ο Μελάς, οι Λοχαγοί Αλέξανδρος Κοντούλης και Αναστάσιος Παπούλας, καθώς και ο Ανθυπολοχαγός Γεώργιος Κολοκοτρώνης συμμετείχαν σε μυστική αποστολή στη Μακεδονία, κατόπιν εντολής της κυβερνήσεως του Γεωργίου Θεοτόκη. Ο ίδιος έφερε το ψευδώνυμο Μίκης Ζέζας («Μίκης» ήταν το υποκοριστικό όνομα του υιού του Μιχαήλ και «Ζέζας» ήταν το αντίστοιχο της θυγατέρας του Ζωής). Οι προαναφερθέντες μαζί με γηγενείς αγωνιστές δραστηριοποιήθηκαν στη δυτική Μακεδονία, αλλά εντοπίστηκαν από τις οθωμανικές Αρχές. Η Υψηλή Πύλη αξίωσε από την Αθήνα την ανάκλησή τους, όπερ και εγένετο την 29^η Μαρτίου.

Την 22^α Μαΐου 1904, ιδρύθηκε το Μακεδονικό Κομιτάτο, στα γραφεία της εφημερίδας *Εμπρός*, από λόγιους και δημοσιογράφους. Σκοπός της οργανώσεως ήταν η συλλογή χρημάτων, εφοδίων και όπλων για τις ανάγκες των Ελλήνων ανταρτών της Μακεδονίας. Στο κομιτάτο συσπειρώθηκαν πολλά μέλη της «Εθνικής Εταιρείας», φίλοι του Μακεδόνα πολιτικού Στέφανου Δραγούμη, μέλη των άλλων επιτροπών και συλλόγων, καθώς και κρατικοί αξιωματούχοι. Ο Μελάς ήταν από τους πρώτους που έγιναν μέλη. Τον Ιούλιο, ζήτησε 20ήμερη άδεια και έκανε ένα δεύτερο ταξίδι στη Μακεδονία. Στο πλαστό διαβατήριό του αναγραφόταν το όνομα Πέτρος Δέδες και ως επάγγελμα δήλωνε ζωέμπορος. Μόλις έφθασε στην Κοζάνη, συναντήθηκε με το ντόπιο ελληνικό στοιχείο και αποφασίστηκε η συγκρότηση ενόπλων σωμάτων με τη στρατολόγηση ανδρών από τις γύρω περιοχές. Την 3^η Αυγούστου, επέστρεψε αισιόδοξος στην Αθήνα.

Μετά από 15 ημέρες, ζήτησε και έλαβε τετράμηνη άδεια από το στράτευμα για να αναλάβει επισήμως την αρχηγία του Αγώνα στην περιοχή της Καστοριάς και του Μοναστηρίου, κατόπιν υποδείξεως του Μακεδονικού Κομιτάτου. Την 28^η

Αυγούστου, ο καπετάν Μίκης Ζέζας διέβη τα σύνορα, συνοδευόμενος από 35 Μακεδόνες, Λάκωνες και Κρήτες. Στα μέσα Σεπτεμβρίου, στρατοπέδευσε στην περιοχή της Καστοριάς. Την 13^η Οκτωβρίου 1904, εισήλθε (μαζί με τους άνδρες του) στη Στάτιστα. Ο Βούλγαρος αρχικομιτατζής Μήτρος Βλάχος έστειλε μία γυναίκα και ειδοποίησε τις οθωμανικές Αρχές, λέγοντας ψέμματα ότι εκεί ευρίσκετο δήθεν ο ίδιος, τον οποίον επίσης κατεδίωκαν οι Τούρκοι. Οι τελευταίοι έστειλαν 150 άνδρες, οι οποίοι κύκλωσαν το χωριό και το τμήμα του Μελά. Οι μελετητές της περιόδου δεν συμφωνούν ως προς τα γεγονότα που επακολούθησαν. Πάντως, είναι βέβαιον ότι ο Μελάς τραυματίστηκε σοβαρά στην οσφυϊκή χώρα και μετά από μισή ώρα εξέπνευσε, πιθανότατα επιχειρώντας ηρωϊκή έξοδο.

Αρχικώς, οι χωρικοί τον έθαψαν στα περίχωρα της κωμοπόλεως. Αργότερα, όμως, το κεφάλι του απεκόπη από έναν συναγωνιστή του για να μην αναγνωριστεί η ταυτότητά του και ετάφη κρυφά στο παρεκκλήσι της Αγίας Παρασκευής στο Πισοδέρι, την νύκτα της 18^{ης} προς την 19^η Οκτωβρίου. Οι Τούρκοι πήραν το ακέφαλο κορμί του Μελά και το μετέφεραν στην Καστοριά για αναγνώριση, καθώς η ανακάλυψη της ταυτότητός του θα απεδείκνυε την επίσημη ανάμειξη της Ελλάδος. Ο Μητροπολίτης Γερμανός (Καραβαγγέλης) κινητοποίησε τους Έλληνες της πόλεως, οι οποίοι συγκεντρώθηκαν στο Διοικητήριο, αιτούμενοι να τους παραδοθεί η σορός του ομοθρήσκου τους... Ζέζα.

Ο ευφυής Μητροπολίτης αξιοποίησε το σκηνοθετημένο αυτό γεγονός και ζήτησε να του δοθεί η σορός για να επανέλθει η ηρεμία στην πόλη. Πράγματι, οι τοπικές Αρχές συναίνεσαν και αυτός το έθαψε στον βυζαντινό ναό των Ταξιαρχών, την 24^η του ίδιου μηνός. Εκεί, αναπαύεται και η κάρα του από το 1950. Στον ίδιο ναό έχει ταφεί και η σύζυγός του Ναταλία, κατόπιν επιθυμίας της.

Την 18^η Οκτωβρίου, ο θάνατός του γνωστοποιήθηκε στην Αθήνα και προκάλεσε πανελλήνια συγκίνηση. Οι καμπάνες των εκκλησιών στην πρωτεύουσα άρχισαν να κτυπούν πένθιμα, ενώ πλήθος Αθηναίων έσπευσε στην οικία Δραγούμη για να συλλυπηθεί τους οικείους του. Ο Τύπος αφιέρωσε εκτενή αφιερώματα στον ήρωα, ενώ επί ημέρες ετελούντο μνημόσυνα και άλλες εκδηλώσεις εις μνήμην του. Την 22^α Νοεμβρίου, ο Μητροπολίτης Γερμανός ετέλεσε αθόρυβα το καθιερωμένο 40ήμερο μνημόσυνο επί του προσωρινού τάφου του Μελά στον περίβολο του βυζαντινού παρεκκλησίου των Παμμεγίστων Ταξιαρχών. Χιλιάδες ψηφίσματα εξεδόθησαν τότε και αμέτρητες παλλαϊκές εκδηλώσεις, έλαβαν χώρα απ' άκρου εις άκρον του ελληνικού βασιλείου, ενώ εκατοντάδες εθελοντές άρχισαν να καταφθάνουν στη Μακεδονία. Ο Ίων Δραγούμης επεσήμανε: «με τη σπίθα που άναψε ο Μελάς στον καθένα, πολλοί που ήταν ως τότε τυφλοί, είδαν».

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΑΚΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ (1880-1906)

Γεννήθηκε στο Γύθειο, το 1880, Καταγόταν από ιστορική και πολυμελή οικογένεια της Μάνης με συνεισφορά στους εθνικούς αγώνες, η δράση της οποίας χρονολογείται από τον 17^ο αιώνα. Πολλοί πρόγονοι και συγγενείς του υπήρξαν στρατιωτικοί και πολιτικοί, με μεγάλη επιρροή στην ευρύτερη περιοχή της Λακωνίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην Κρητική επανάσταση των ετών 1866-1869 έλαβαν μέρος οκτώ (8) μέλη της οικογένειας Πετροπουλάκη, ενώ στους Βαλκανικούς Πολέμους 22 Πετροπουλάκηδες υπηρετούσαν στον Ελληνικό Στρατό.

Ο Λεωνίδας είχε ευλόγως πολύ ανεπτυγμένο το αίσθημα της φιλοπατρίας. Το 1897, αν και ήταν ακόμη μαθητής Γυμνασίου, επεχείρησε να μεταβεί ως εθελοντής στη Κρήτη για να πολεμήσει μαζί με τους εξεγερμένους κατοίκους της για την ελευθερία της μεγαλονήσου. Είχε προηγηθεί η δολοφονία του χριστιανού Εισαγγελέως Χανίων. Ακολούθησε η πυρπόληση της Επισκοπής και των χριστιανικών συνοικιών της πόλεως των Χανίων από τους Τούρκους. Στα επεισόδια έλαβαν μέρος και άνδρες του Οθωμανικού Στρατού, γεγονός το οποίο ώθησε πολλούς χριστιανούς να ζητήσουν καταφύγιο στα πλοία των Μεγάλων Δυνάμεων.

Ο πρόξενος της Γαλλίας τηλεγράφησε στην κυβέρνησή του: «Χθες η πάλη διήρκεσεν όλην την ημέραν και ως λέγεται τα θύματα είναι πολυάριθμα. Οι Χριστιανοί, προσδραμόντες αθρόως εκ του εσωτερικού, απέκλεισαν τα Χανιά. Κατέχω αποδείξεις ότι η σύγχρονος αυτή εξέγερσις των Μωαμεθανών εν Ηρακλείω, Ρεθύμνω και Χανίοις είναι αποτέλεσμα οδηγιών εκ Κωνσταντινουπόλεως προς πρόκλησιν ταραχών όπως παρακαλωθή η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων». Οι χριστιανοί κάτοικοι της νήσου ξεσηκώθηκαν και κήρυξαν την ένωσή της με την Ελλάδα, την 25^η Ιανουαρίου 1897.

Ο Πετροπουλάκης ήταν έτοιμος να φύγει για την Κρήτη αλλά εμποδίστηκε από συγγενείς του, την τελευταία στιγμή. Εντούτοις, είχε τάξει σκοπό της ζωής του να υπηρετήσει την πατρίδα. Δεν πρόλαβε να συμμετάσχει στον «ατυχή» ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 αλλά έδωσε το «παράν» στο κάλεσμα για τη σωτηρία του Μακεδονικού ελληνισμού.

Η κατάσταση στη Μακεδονία έβαινε διαρκώς επιδεινούμενη, από τη δεκαετία του 1870. Η δράση της Εξαρχίας και των κομιτατζήδων, συχνά υπό την ανοχή των οθωμανικών Αρχών, εντεινόταν και απειλούσε την ίδια την ύπαρξη του ελληνισμού στην περιοχή. Οι ειδήσεις που έφθαναν στο, μικρό γεωγραφικά, ελληνικό βασίλειο ήταν δυσάρεστες. Συνεχείς ήσαν οι εκκλήσεις από τον βορρά για την παροχή βοήθειας. Η ελληνική κυβέρνηση ήταν σε δύσκολη θέση, καθώς η χώρα επούλωνε ακόμη τις πληγές της από τη στρατιωτική ήττα του 1897 και την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου.

Επομένως, το βάρος της προσπάθειας έπρεπε να αναληφθεί από ιδιώτες και διάφορους φορείς, όπερ και εγένετο. Πριν καν ξεκινήσει ο Μακεδονικός αγώνας (το

1904), ο Πετροπουλάκης προχώρησε στην οργάνωση ενός ολιγάριθμου ενόπλου σώματος, αποτελούμενου από Μανιάτες με σκοπό να μεταβεί στην περιοχή. Αυτό συνέβη το 1902, όταν ο ίδιος ήταν 22 ετών. Τελικώς, όμως, δεν του επιτράπη η είσοδος στην οθωμανική επικράτεια. Ακολούθως, σπούδασε στη Νομική Σχολή Αθηνών. Αν και δεν είχε ολοκληρώσει ακόμη τις σπουδές του, η καρδιά και η σκέψη του ευρίσκοντο στη Μακεδονία. Δονείτο από φιλοπατρία και είχε αποφασίσει να συνδράμει τους Έλληνες, που αγωνίζονταν εκεί, πολεμώντας τόσο κατά των Τούρκων όσο και κατά των Βουλγάρων.

Τον Ιανουάριο του 1906, εξεφώνησε έναν πατριωτικό λόγο στο μνημόσυνο του εθελοντή Ιωάννη Σκορδάκου, ο οποίος είχε «πέσει» μαχόμενος στο Μορίχοβο. Λίγο μετά, επέστρεψε στην Αθήνα. Μόλις έμαθε ότι ο φίλος και συντοπίτης του Αντώνιος Βλαχάκης (Καπετάν-Λίτσας) επρόκειτο να έρθει στην πρωτεύουσα, επεδίωξε να συναντηθεί μαζί του. Αυτή η συνάντηση απέβη καθοριστική για τη μελλοντική του πορεία, καθώς απεφάσισε να τον συνδράμει στον αγώνα του για τη σωτηρία του Μακεδονικού ελληνισμού. Οργάνωσε, λοιπόν, μία εθελοντική ομάδα, αποτελούμενη από 25 Μανιάτες, την οποία συντηρούσε με δικούς του πόρους, καθώς εκποίησε ένα μέρος της ατομικής του περιουσίας. Σημειωτέον ότι ο εξάδελφός του Παναγιώτης Πετροπουλάκης συγκαταλεγόταν μεταξύ των εθελοντών.

Στα τέλη Μαρτίου του 1906, οι Μανιάτες Μακεδονομάχοι ανεχώρησαν για τα Τρίκαλα, απ' όπου εισήλθαν στη δυτική Μακεδονία. Ο Καπετάν-Λίτσας ήταν επικεφαλής 48 ανδρών και ο Πετροπουλάκης ετέθη υπό τις διαταγές του, αναλαμβάνοντας υπαρχηγός του ενιαίου σώματος. Ο Μανιάτης οπλαρχηγός υιοθέτησε το ψευδώνυμο «Καπετάν-Λεωνίδα». Την 4^η Μαΐου, έλαβαν διαταγή από το Μοναστήρι για να επιτεθούν στο χωριό Οσνίτσανη (νυν Καστανόφυτο), το οποίο ήταν κέντρο των Εξαρχικών. Πράγματι, οι αυτοί έφθασαν στη Μονή του Αγίου Αθανασίου, που βρίσκεται κοντά στο χωριό, μετά από διήμερη πορεία.

Εκεί, σχηματίστηκαν χωρίστηκαν σε ολιγομελείς ομάδες. Η πρώτη, αποτελούμενη από δέκα (10) άνδρες, θα επιτίθετο παραπλανητικά στο χωριό Έξερεις με σκοπό να τραβήξει την προσοχή όσων τουρκικών δυνάμεων ευρίσκοντο στην περιοχή. Η δεύτερη ομάδα θα κατελάμβανε το ύψωμα 1145 με σκοπό να αποκόψει κάθε πιθανή κίνηση τουρκικών τμημάτων από το Έξερεις προς την Οσνίτσανη. Μία τρίτη ομάδα θα βοηθούσε την προηγούμενη, καλύπτοντας τα νότια της. Η τέταρτη ομάδα, αποτελούμενη από δέκα (10) άνδρες με επικεφαλής τον Παναγιώτη Πετροπουλάκη, θα εγκαθίστατο μεταξύ Οσνίτσανης και Μογγίλας (νυν Κάτω Περιβόλι), προκειμένου να αποκόψει ενδεχόμενη μετακίνηση των Βουλγάρων από το ένα χωριό στο άλλο.

Τέλος, η πέμπτη και η έκτη ομάδα θα ανέλαβαν το κύριο βάρος της επιθέσεως κατά των κομιτατζήδων, που είχαν οχυρωθεί στην Οσνίτσανη, με τελικό σκοπό να φθάσουν μέχρι την οικία του αρχικομιτατζή Δούκα. Επικεφαλής των δύο

αυτών ομάδων θα ήταν ο Καπετάν-Λίτσας, ενώ τον ρόλο του υπαρχηγού θα έπαιζε ο Καπετάν-Λεωνίδα.

Η επίθεση εκδηλώθηκε στις 04.00 π.μ. της 7^{ης} Μαΐου 1906. Επηκολούθησε πολύωρη μάχη, η οποία έχει θεωρηθεί από πολλούς μελετητές μία από τις σημαντικότερες όλου του Μακεδονικού αγώνα. Οι Βούλγαροι αμύνονταν σθεναρώς επί καλώς οχυρωμένων οικημάτων και συνέχισαν να πολεμούν παρ' όλες τις απώλειες που υφίσταντο. Οι Έλληνες, όμως, δεν υποχωρούσαν και συνέχισαν να τους ασκούν μεγάλη πίεση. Τότε, οι κομιτατζήδες ζήτησαν την βοήθεια των Τούρκων. Πράγματι, λίγο αργότερα, ένα τάγμα του Οθωμανικού Στρατού, δυνάμεως 750 ανδρών (Αβτζή Ταμπούρ), κατέφθασε και άρχισε να επιτίθεται κατά των Ελλήνων, οι οποίοι ευρέθησαν μεταξύ δύο πυρών.

Μολαταύτα, οι Έλληνες Μακεδονομάχοι προξένησαν βαρύτερες απώλειες στους αλλοπίστους. Οι Τούρκοι έξι (6) αξιωματικούς και 138 οπλίτες νεκρούς, καθώς και 38 οπλίτες τραυματίες. Δυστυχώς, όμως, βαρύς ήταν ο φόρος αίματος, που κατέβαλαν και τα ημέτερα τμήματα. Αυτά θρήνησαν την απώλεια 24 νεκρών και 11 τραυματιών. Ο Καπετάν-Λίτσας και ο Καπετάν-Λεωνίδα συγκαταλέγονταν μεταξύ των πρώτων. Ο ηρωϊκός τους θάνατος προκάλεσε πανελλήνια συγκίνηση. Αξίζει να σημειωθεί ότι μόλις έμαθε τη θυσία του εξαδέλφου του, ο Παναγιώτης Πετροπουλάκης, αν και μαχόταν σε άλλο σημείο, έσυρε το σπαθί του και επετέθη με τους άνδρες του κατά των Τούρκων για να διασπάσει τον κλοιό τους. Δυστυχώς, και αυτός βρήκε τον θάνατο, πηγαίνοντας να «συναντήσει» τον εξάδελφό του στο πάνθεον των ηρώων.

Η θυσία τους δεν πήγε χαμένη, καθώς πολλοί έσπευσαν να καταταγούν εθελοντικά και να πάρουν τη θέση τους στη Μακεδονία. Η Ελλάδα θρήνησε τον χαμό τους, ιδίως του νεαρού Λεωνίδα Πετροπουλάκη, ενώ μνημόσυνα και ομιλίες διοργανώθηκαν σε όλη την επικράτεια και δη στη Μάνη, καθώς και στο εξωτερικό. Αργότερα, το χωριό Έζερετς μετονομάστηκε σε «Πετροπουλάκι» στη μνήμη του Καπετάν-Λεωνίδα.

Πολλά ποιήματα και δημοτικά τραγούδια αφιερώθηκαν στη θυσία του Λεωνίδα Πετροπουλάκη. Κατωτέρω, παρατίθενται δύο εξ αυτών.

Δεν κλαίτι δέντρα κι κλαδγιά κι σεις κουντουραχούλις,

κ'ισείς λουλούδγια του Μαγιού όλα να μαραθήτι.

Τουν Λιουνίδα βάρισαν, τουν πρώτουν καπιτάνιου

που 'ταν νταϊάκ [στήριγμα] στην κλεφτουργιά κι φλάμπουρου στ'ς αντάρτις.

Λιουνίδα μου καημένε

Κι στὸν κόσμου ζακουσμένε

Κι' άητέ καμαρουμένε.

.....

*Βαριά βογγάνε τα βουνά κ' οι ρεματιές βοϊζούν,
στενάζουν κόρες πάναγνες με τα μαλλιά λυμένα
κι' απ' το βαρύ παράπονο κάθε καρδιά ξεσχίζουν
κλαίει η Μάνη δυο παιδιά που πέσαν δοξασμένα.
Του Ταυγέτου οι αητοί, του Αίμου τα κοράκια,
του Ευρώτα οι πετροπέρδικες, τ' Ολύμπου τα γεράκια,
για τους Πετροπουλάκηδες κλαίνε, μοιρολογάνε,
αναστενάζουνε βαριά και πιο βαριά βογγάνε!
Για την Πατρίδα πέθαναν και παν με περηφάνεια
αθανασίας και τιμής εφόρεσαν στεφάνια.
Θρηνεί γι' αυτούς η Ρούμελη κι' η Μάνη αναστενάζει
και καθ' Ελληνική καρδιά δάκρυα πόνου βγάζει! ...
Φέρτε κλωνάρια δάφνινα και κρίνα μυρωμένα,
που με τ' αγνό το αίμα τους, τα έχουν ποτισμένα,
στεφάνι να τους πλέξωμε, αμάραντο να μένη
και κάμετε μνημόσυνο, συγχώριο να τους γένη!*

ΠΗΧΕΩΝ ή ΠΗΧΙΩΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ (1836-1913)

Γεννήθηκε στην Αχρίδα, το 1836. Η οικογένειά του ήταν βλαχικής καταγωγής. Ο πατέρας του Ηλίας είχε εγκατασταθεί οικογενειακώς στην Αχρίδα, προερχόμενος από το χωριό Σίπισχα της Μοσχοπόλεως. Ο Αναστάσιος είχε τουλάχιστον έναν ακόμη αδερφό, ονόματι Πέτρο. Πήγε σχολείο στην Αχρίδα και το Μοναστήρι, ενώ μεταξύ των δασκάλων του συγκαταλεγόταν και ο φιλόλογος, ιστορικός και συγγραφέας Μαργαρίτης Δήμιτσας. Ο τελευταίος τον εκτιμούσε πολύ και τον άφησε να διδάξει στο ιδιωτικό του σχολείο, επί έναν χρόνο. Μάλιστα, τον είχε και ως βοηθό του στο συγγραφικό του έργο.

Ο Δήμιτσας παρότρυνε τον νεαρό Πηχεών να μεταβεί στην Αθήνα για να συνεχίσει τις σπουδές του. Πράγματι, ο νεαρός Αναστάσιος πήγε στην πρωτεύουσα του ελληνικού βασιλείου, όπου παρακολούθησε τα μαθήματα του Γυμνασίου, το 1856. Τρία χρόνια αργότερα, γράφηκε στην Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η οικονομική του κατάσταση δεν ήταν καλή αλλά αυτό δεν τον εμπόδισε να συνεχίσει τις σπουδές του. Βρήκε τρόπο να εξοικονομεί χρήματα, αντιγράφοντας έγγραφα και συγγράμματα. Ευτυχώς, οι επιδόσεις του τον βοήθησαν ώστε μετά τον δεύτερο χρόνο να λάβει υποτροφία.

Ο Πηχεών δεν διακρινόταν μόνον για τις επιδόσεις του στα μαθήματα αλλά και για το υψηλό εθνικό του φρόνημα. Προς τούτο, συμμετείχε σε όλες τις εκδηλώσεις που αφορούσαν στον αλύτρωτο ελληνισμό και δη σε αυτόν της Μακεδονίας. Επίσης, έλαβε μέρος και σε διαδηλώσεις εναντίον της πολιτικής του Βας. Όθωνα, παρασυρμένος από το γενικότερο κλίμα της περιόδου, με αποτέλεσμα να συλληφθεί και να φυλακισθεί, μαζί με τον αδερφό του.

Μετά την αποφυλάκισή τους, τα δύο αδέρφια απεφάσισαν να επιστρέψουν στην Αχρίδα. Ήλπιζαν να γλιτώσουν από την παρακολούθηση των οργάνων της Αστυνομίας. Το κλείσιμο, όμως, του Πανεπιστημίου και η διακοπή της υποτροφίας υπεχρέωσαν τον Αναστάσιο να μην επιστρέψει αλλά να αναζητήσει δουλειά. Απεδέχθη με χαρά τη θέση του ελληνοδιδασκάλου στην Κλεισούρα της Καστοριάς, το 1863. Δίδαξε επί διετία, αποκρούοντας με επιχειρήματα την προπαγάνδα των ρουμανιζόντων. Εντούτοις, οι τελευταίοι κατόρθωσαν να μην ανανεωθεί η θητεία του.

Το 1865, διορίστηκε ελληνοδιδάσκαλος στο σχολείο της Καστοριάς. Εκεί, εργάστηκε επί μία δεκαετία, αγωνιζόμενος εναντίον της προπαγάνδας των Βουλγάρων και καταβάλλοντας κάθε δυνατή προσπάθεια για να ιδρυθούν και να στελεχωθούν ελληνικά σχολεία. Επίσης, βοήθησε στη λειτουργία του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Καστοριάς, του οποίου διετέλεσε και ειδικός γραμματέας.

Ο Πηχεών συγκαταλεγόταν μεταξύ των πρώτων αγωνιστών για τη διάσωση του Μακεδονικού ελληνισμού. Το 1867, αυτός, ο ιατρός Ιωάννης Αργυρόπουλος

(από την Κλεισούρα Καστοριάς), ο Θωμάς Πασχίδης (από την Ήπειρο), ο Μιχαήλ και ο Ναστάσιος Τσίρλης (από το Νυμφαίο), ο γυμνασιάρχης Νικόλαος Φιλιππίδης (από το Μοναστήρι) και άλλοι ίδρυσαν τη «Νέα Φιλική Εταιρεία». στο Μοναστήρι. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην οργάνωση έπαιξαν, κατ' αλφαβητική σειρά, ο Α. Κορδίστας (από το Νυμφαίο), ο Ναούμ Κύρου (από το Ανταρτικό), ο Ναούμ Κωνσταντινίδης - Ορλίνης (από την Ιεροπηγή Καστοριάς) και ο υπαρχηγός του Νάϊδος, οι αδερφοί Νικόλαος και Στέφανος Νταλίπης (από τη Σφήκα), ο Νικόλαος Πίνης (από το Φλάμπουρο) κ.α.

Σύντομα, η οργάνωση απέκτησε μέλη σε μία μεγάλη περιοχή, εκτεινόμενη από το Βογατσικό μέχρι την Κορυτσά. Στη «Νέα Φιλική Εταιρεία» συμμετείχαν (ενδεικτικά) οι Αργύριος Βούζας, Ρέτζης και Απόστολος Σαχίνης, Ιωάννης Σιώμος, Νικόλαος Τουτουτζής, Βασίλειος και Νικόλαος Ωρολογόπουλος κ.α. Η οργάνωση είχε ως σκοπό να διατηρήσει ακμαίο το φρόνημα των Ελλήνων στη Μακεδονία, να τους ενισχύει ηθικά και να διοργανώνει επαναστατικές ενέργειες. Η «Νέα Φιλική Εταιρεία» είχε συσταθεί την επαύριο της εξεγέρσεως στην Κρήτη, το 1866. Το συγκεκριμένο γεγονός απετέλεσε την αφορμή για το ξέσπασμα επαναστατικού κινήματος και στη Μακεδονία, που θα λειτουργούσε ως αντιπερισπασμός για τους Τούρκους και θα βοηθούσε τους αγωνιζόμενους Έλληνες στη μεγαλόνησο. Αρχικώς, οι Μακεδόνες έδωσαν συνεχείς και νικηφόρες μάχες με τον Οθωμανικό Στρατό και κατόρθωσαν να απελευθερώσουν την περιοχή του Μοριχόβου, την οποία και ανεκήρυξαν ελεύθερη.

Η εξέγερση γενικεύτηκε σε πολλές περιοχές της (δυτικής κυρίως) Μακεδονίας. Το φθινόπωρο του 1867, όμως, οι Μακεδόνες οπλαρχηγοί απεσύρθησαν σε άλλες περιοχές για να ξεχειμωνιάσουν αλλά και επειδή ο Σουλτάνος έστειλε ισχυρές δυνάμεις στη Μακεδονία. Ακολούθησαν νέες μάχες αλλά σιγά-σιγά η εξέγερση εκφυλίστηκε λόγω έλλειψης συντονισμού και επαρκών πολεμοφοδίων. Άλλωστε, την ίδια περίοδο, οι Οθωμανοί είχαν καταστείλει αντίστοιχα επαναστατικά κινήματα στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία, ενώ η Ελλάδα αδυνατούσε να βοηθήσει τους ομοεθνείς της, υφιστάμενη ισχυρές διπλωματικές πιέσεις, ιδίως από βρετανικής πλευράς.

Ο Πηγεών πρωταγωνίστησε στη συλλογή υπογραφών διαμαρτυρίας κατά της υπογραφής της Συνθήκης του Αγ. Στεφάνου, η οποία χάριζε κυριολεκτικά στους Βουλγάρους ένα μεγάλο τμήμα της Μακεδονίας. Την ίδια περίοδο, έπαιξε ενεργό ρόλο στη νέα επανάσταση που ξέσπασε με επίκεντρο το Λιτόχωρο και τη δυτική Μακεδονία, συνεργαζόμενος με τον προύχοντα (από την Κοζάνη) Ιωάννη Γκοβεδάρο και τον στρατιωτικό αρχηγό Ιωσήφ Λιάτη. Μάλιστα, υπήρξε και γραμματέας της «κυβερνήσεως» της επαρχίας Ελιμείας.

Η τελευταία είχε σχηματιστεί στο Μπούρινο, την 18^η Φεβρουαρίου 1878. Εξέδωσε και την ακόλουθη προκήρυξη: «... Η ημετέρα επαρχία μη δυναμένη πλέον να υποφέρει τον ακατανόμαστον δούλειον τουρκικόν ζυγόν, τας ανηκούστους

βιοπραγίας των καταδυναστευόντων την πατρίδα του Μεγάλου Αλεξάνδρου τυράννων, τας απείρους κακώσεις και τας φοβεράς καταπιέσεις... και βλέπουσα ότι... η Υψηλή Πύλη, υπογράψασα τους προκαταρκτικούς όρους της ειρήνης μετά της Ρωσίας, απεμπολεί το πλείστον της Μακεδονίας εις τον πανσλαβισμόν, ήρατο ως εις άνθρωπος τα όπλα, ίνα κηρύξη ενώπιον Θεού και ανθρώπων την ελευθερίαν από του δουλείου ζυγού και τη μετά της μητρός Ελλάδος ένωσιν αυτής... ».

Το 1882, ο Πηχεών εγκατέλειψε τη διδασκαλία και αφοσιώθηκε στον Μακεδονικό Αγώνα, όντας ειδικός συνεργάτης του ελληνικού προξενείου στο Μοναστήρι και της μυστικής Επιτροπής Καστοριάς. Επίσης, συντόνιζε τη δράση των ανταρτικών ομάδων της περιοχής και φρόντιζε για την οικονομική ενίσχυσή τους από πλούσιους Έλληνες. Χαρακτηριστική υπήρξε η περίπτωση του ένοπλου σώματος του οπλαρχηγού Αθανασίου Μπρούφα. Τέλος, με δική του μέριμνα οργανώθηκε δίκτυο μεταφοράς όπλων και πυρομαχικών από την Ελλάδα, ενώ είχε δημιουργήσει και εργαστήριο κατασκευής φυσιγγίων στην Καστοριά.

Ταυτόχρονα, διετήρησε ήταν μέλος στον Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως και παρέμεινε εκπρόσωπος του «Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων». Όλα τα προαναφερθέντα δεν ήταν δυνατόν να μην κινήσουν τις υποψίες των οθωμανικών Αρχών, οι οποίες δεν είχαν ξεχάσει τη δράση του στις εξεγέρσεις του 1867 και του 1878. Συν τοις άλλοις, σχετικές πληροφορίες έσπευσαν να τους δώσουν και γνωστοί ρουμανίζοντες της περιοχής, όπως ο Απόστολος Μαργαρίτης και ο ηγούμενος της μονής των Λαζαριστών στο Μοναστήρι Φαβεριάλ.

Στις αρχές του 1887, άνδρες της οθωμανικής Αστυνομίας διεξήγαγαν έρευνα στην οικία του Πηχεών και ανεκάλυψαν αρκετά αποδεικτικά στοιχεία για την έως τότε δράση του υπέρ των ελληνικών δικαίων. Αυτά οδήγησαν στη σύλληψή του. Έναν χρόνο αργότερα, συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν περισσότερα από 50 μέλη της οργανώσεως από την ευρύτερη περιοχή. Όλοι τους θα παραπέμπονταν σε δίκη. Ο Πηχεών παρέμεινε έγκλειστος στις φυλακές Μοναστηρίου συνολικά επί μία τριετία, αναμένοντας να δικαστεί. Τελικώς, στη δίκη απεδείχθη η δράση της «Νέας Φιλικής Εταιρείας». Ο Πηχεών ανέλαβε με παρρησία την ευθύνη για να απαλλάξει τους υπολοίπους συγκατηγορούμενούς του. Πολλοί θεωρούσαν βέβαιη την καταδίκη του «εις θάνατον» αλλά την απέφυγε λόγω του διεθνούς σάλου, που είχε ξεσηκωθεί, κατεδικάσθη όμως σε 5ετή κάθειρξη και εξορία στην Ανατολή.

Τον Ιούνιο του 1890, μετεφέρθη (συνοδεία φρουρού) στην Πτολεμαΐδα της Κυρηναϊκής, απ' όπου κατάφερε να δραπετεύσει με την βοήθεια ενός Έλληνα διπλωματικού υπαλλήλου. Τον Οκτώβριο του έτους εκείνου, κατέφυγε στην Αθήνα, όπου αρχικώς ουδείς τον συνέδραμε. Τελικώς, το 1892 κατέλαβε τη θέση παιδονόμου στη Ριζάρειο Σχολή. Εκεί, εργάστηκε έως τον Ιούλιο του 1908, όταν και συνταξιοδοτήθηκε. Μετά την επικράτηση του κινήματος των Νεοτούρκων και τη χορηγηθείσα γενική αμνηστία, επέστρεψε στην Καστοριά, όπου ευρίσκετο η οικογένειά του, τον Οκτώβριο του 1908.

Ο Πηγεών είχε τη μεγάλη χαρά να παρακολουθήσει την έπαρση της ελληνικής σημαίας στην κορυφή του λόφου της Καστοριάς από τον πρωτότοκο υιό του Ανθυπίλαρχο Φιλόλαο. Είχε νυμφευθεί την Αικατερίνη Παπάζογλου, με την οποία απέκτησε τρεις (3) υιούς και πέντε (5) θυγατέρες. Απεβίωσε στην Καστοριά, την 24^η Μαρτίου 1913. Στη σορό του αποδόθηκαν στρατιωτικές τιμές από άγημα του Στρατού και το φέρετρό του σκέπαζε η ελληνική σημαία.

ΠΗΧΕΩΝ ή ΠΗΧΙΩΝ ΦΙΛΟΛΑΟΣ (1876-1947)

Γεννήθηκε στη συνοικία «Ντολτσό» της Καστοριάς, το 1876. Πατέρας του ήταν ο εκπαιδευτικός Αναστάσιος Ηλία Πηχεών από την Αχρίδα. Πήγε σχολείο στην Καστοριά και εν συνεχεία μετέβη στην Αθήνα. Εκεί, κατέφερε, μετά από εξετάσεις, να γίνει δεκτός στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων. Μετά από την αποφοίτησή του, κατετάγη στο Ιππικό και υπηρέτησε σε διάφορες μονάδες της Αττικής και της Βοιωτίας. Τις παραμονές του πολέμου με την Υψηλή Πύλη του 1897, μετετέθη στη Λάρισα. Ο Πηχεών συμμετείχε στις επιχειρήσεις που διεξήχθησαν έως την κατάληψη της πόλεως από τα εχθρικά στρατεύματα. Κατόπιν, οπισθοχώρησε με τη μονάδα του στη Λαμία.

Την άνοιξη του 1898, μετά από το τέλος της προσωρινής κατοχής της Θεσσαλίας, τοποθετήθηκε στη θέση του διοικητή της Αστυνομίας Λαρίσης. Το 1901, εξελέγη μέλος του νέου Διοικητικού Συμβουλίου της Φιλοπτώχου Μακεδονικής Αδελφότητας της πόλεως, στο οποίο συμμετείχαν επιφανή στελέχη της τοπικής κοινωνίας. Τον Μάρτιο του 1905, όντας τότε ανθυπίαρχος του Ελληνικού Στρατού, εισήλθε στον Μακεδονικό Αγώνα ως υπαρχηγός του ένοπλου σώματος του καπετάν-Μάλλιου (Στέφανος Δούκας) από κοινού με άλλους οπλαρχηγούς όπως οι Κωνσταντίνος Γκούτας, Ηλίας Δεληγιαννάκης κ.ά. Έφερε το ψευδώνυμο καπετάν-Φιλώτας.

Συμμετείχε με ενθουσιασμό στις επιχειρήσεις του προαναφερθέντος ενόπλου σώματος, όπως π.χ. στην επίθεση κατά της Ζαγορίτσανης (νυν Βασιλειάδα). Την άνοιξη, ετέθη επικεφαλής 13 ντόπιων ανταρτών και πολέμησε κατά των κομιτατζήδων του Μήτρου Βλάχου στην Περικοπή. Τον Δεκέμβριο του 1905, επέστρεψε στην Ελλάδα για λόγους υγείας. Επιπλέον, όμως, οι οθωμανικές Αρχές είχαν πληροφορηθεί τη δράση αρκετών Ελλήνων αξιωματικών και ζητούσαν μετ' επιτάσεως από την Αθήνα την ανάκλησή τους από τη Μακεδονία.

Τον Νοέμβριο του 1906, μετά την πλήρη αποθεραπεία του, εισήλθε και πάλι παρανόμως στη Μακεδονία. Αυτή την φορά ήταν υπαρχηγός του αποσπάσματος του Βασιλείου Παπά ή Βρόντα, στο οποίο συμμετείχαν 40 αντάρτες. Έφερε πλέον το ψευδώνυμο καπετάν-Λαύρας. Εστίασε τη δράση του στην περιοχή του Μοριχόβου. Την 6^η Ιανουαρίου 1907, συμμετείχε στη μάχη της Μπεσίστας εναντίον τουρκικών στρατευμάτων. Την 12^η Ιουλίου, έλαβε μέρος στη μάχη της Πόλτσιστας.

Στις αρχές του 1908, μετατέθηκε εκ νέου στη Λάρισα. Την 15^η Απριλίου του έτους εκείνου, νυμφεύθηκε τη Λαρισαία Άννα Χατζηαλεξάνδρου. Φαίνεται ότι αγάπησε ιδιαίτερος την πόλη και συμμετείχε στους Ιππικούς Αγώνες που διοργανώθηκαν, παράλληλα με τη Γεωργική και Κτηνοτροφική Έκθεση του 1909. Μάλιστα, πρώτευσε σχεδόν σε όλα τα αγωνίσματα. Δυστυχώς, τραυματίστηκε κατά τα σοβαρά επεισόδια που ξέσπασαν στο μεγάλο συλλαλητήριο των αγροτών με αίτημα την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών και τη διανομή αυτών σε ακτήμονες

κατοίκους των χωριών της περιφέρειας Λαρίσης, στην Πύλη Φαρσάλων, τον Μάρτιο του 1910. Αν και ο ίδιος είχε υπακούσει στις διαταγές του πρωθυπουργού Στ. Δραγούμη, αρκετοί έσπευσαν να τον κατηγορήσουν.

Ο Πηγεών συμμετείχε στους Βαλκανικούς Πολέμους, Είχε δε τη μεγάλη τιμή να τεθεί επικεφαλής των ελληνικών δυνάμεων που εισήλθαν στην Καστοριά έπειτα από την αποχώρηση των οθωμανικών στρατευμάτων. Ήταν ο πρώτος Έλληνας αξιωματικός που κατευθύνθηκε στον Μητροπολίτη Ιωακείμ και ανεκήρυξε την απελευθέρωση της Καστοριάς από τον μακραίωνα οθωμανικό ζυγό. Μάλιστα, αυτός τοιχοκόλλησε στην πόλη την ακόλουθη προκήρυξη: «Εν ονόματι του Βασιλέως της Ελλάδος Γεωργίου του Α΄ καταλαμβάνω την πόλιν Καστορίαν, διακηρύττω καθ' Υψηλήν εντολήν της Βασιλικής Αυτού Υψηλότητος του Διαδόχου και Γενικού Αρχηγού των εν Μακεδονία στρατευμάτων, ότι οι νόμοι του Ελληνικού Κράτους θέλουσι ισχύει από σήμερα και δια την Επαρχίαν Καστοριάς ανεξαρτήτως θρησκευματος. Από σήμερα μέχρι νεωτέρας διαταγής θέλει ισχύει ο Στρατιωτικός Νόμος, καθ' όλην την Επαρχίαν.

Εγένετο εν Καστορία, τη 11^η Νοεμβρίου 1912

Ο Διοικητής ιππικού Ιωάννης Άρτης»

Το 1914, τιμήθηκε με τον Χρυσό Σταυρό των Ιπποτών του Τάγματος του Σωτήρος. Αργότερα, συμμετείχε στη Μικρασιατική εκστρατεία, ενώ διετέλεσε και φρούραρχος Αδριανουπόλεως. Την 14^η Ιουλίου 1922, απεστρατεύθη με τον βαθμό του συνταγματάρχου και δεν εβίωσε το δράμα της διάσπασης του μετώπου και της επιγενόμενης καταστροφής. Αργότερα, του απενεμήθη ο βαθμός του υποστρατήγου εν αποστρατεία. Υπήρξε μέλος επιτροπών καθορισμού συνόρων και προσδιορισμού του ύψους των πολεμικών αποζημιώσεων. Γνώριζε πολύ καλά την τουρκική και βουλγαρική γλώσσα.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1940, διετέλεσε Δήμαρχος Καστοριάς. Ήταν ειλικρινής και έντιμος. Αξιοσημείωτη ήταν η παρακάτω επιστολή προς τον έμπορο γουναρικών Λάζο Κοσμά, η οποία καταδεικνύει το ήθος του ανδρός και δίδει μία εικόνα της καταστάσεως στην Καστοριά, μεσούσης της ξενικής Κατοχής (σ.σ. διατηρήθηκε η ορθογραφία του πρωτοτύπου).

Καστορία 18 Ιανουαρίου 1942,

Αγαπητέ Λάζο,

Είμαι καλά ευχόμενος και εις σε, την Καλλιόπην και τα παιδιά το ίδιον. Το Νέον έτος εύχομαι ολοψύχως αίσιον και ευτυχές. Δεν σου έγραψα πολύν καιρόν και σου ζητώ συγγνώμην, δεν το έκαμα από αμέλεια αλλά από τις παρά πολλές σκουτούρες. Το βέβαιον είνε ότι πιάσθηκα εις ένα χορόν που δεν μπορώ να ξεφύγω και όταν ξεφύγω

θα είμαι ράκος πλέον. Δεν είμαι πλασμένος για τέτοιες δουλειές. Ο Δήμαρχος πρέπει να είναι ψεύστης, άτιμος, βγαπόντης, άδικος, άπονος, κακόπιστος κτλ. Πράγματα τα οποία λείπουν δυστυχώς από μένα δια τούτο δε και δεν μπορώ να κάνω την δουλειά μου. Τους λέγεις την αλήθεια γίνεσαι κακός. Όταν θ' αποφασίσω να φύγω θα με ζητήσουν αλλά θα είναι αργά. Δυστυχώς δε και οι πατριώτες μας, άνθρωποι διανοητικώς ουχί αρκούντως ανεπτυγμένοι, είναι καχύποπτοι αποβλέποντες μόνον εις τα ατομικά των συμφέροντα, μη εννοούντες να προσφέρωσιν ουδεμίαν υπηρεσίαν προς την πατρίδα τους άνευ υλικού συμφέροντος πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, εννοείται όμως ότι και αυτοί κακολογούνται υπό των άλλων ουχί δι' άλλον λόγον αλλά διότι προσφέρονται να υπηρετήσωσι δωρεάν την πατρίδα τους.

Προ καιρού είχαν λάβει μίαν κάρταν του Κώστα του Χρήστου που έχει ο θεός του το Καφφενείον Ηλύσσια ο συμπατριώτης του Ούλα(;) και μου έγραφεν ότι ο Νίκος είχε μεταβεί εις Αθήνας να πάρη την οικογένειαν του να την φέρη εις Θεσ/νίκην έκτοτε όμως δεν έλαβον καμμίαν απάντησιν. Σε παρακαλώ, εάν ευρίσκεται εκεί να μου γράψη διότι τα φασόλια και την φακή τα έχω έτοιμα από τότε και τι να τα κάμω να μη νομίζη ότι δεν εξεπλήρωσα την υπόσχεσή μου. Από τρόφιμα πως πάτε εκεί. Εδώ είμεθα χαμένοι κυριολεκτικώς. Φασόλια Φακή. Καρκαλέτσι (λάχανο με μπουλγκούρι) και τανάπαλιν χωρίς λάδι και μισοαλατισμένα, ψάρια γιοκ από την ημέρα που πάγωσε η λίμνη, κρέας νιζ, ζαρζαβάτια νόντσε, τι θα απογίνει ένας θεός το γνωρίζει. Το λάδι εδώ εις την Μαύρη αγορά πωλήθηκε 1500 δραχμάς.

Εγώ δυστυχώς που έχω απόλυτον ανάγκην από λάδι για να παίρνω λίγο κάθε πρωί λόγω παθήσεως του ήπατος κατόπιν εντολής του ιατρού αδύνατον να εύρω. Που θα καταλήξη άγνωστον και δεν φθάνει μόνον η ηθική στενοχώρια αλλά να μην βρίσκης και να τρως και ως εκ περισσού είναι και ο βαρύς χειμών και η ακαταστασία του καιρού που εκνευρίζει(;) τον κόσμον, τουλάχιστον να είχαμε καλοκαιρίαν να βγαίνομεν εις το βουνό να μαζεόμεν και λίγα χορτάρια δια ποικιλίαν του φαγητού αλλά και αυτά θέλουν λάδι και δεν υπάρχει, άφησε τα να παν στο διάβολο στο σημείον που φθάσαμε, και ας ευχηθώμεν εις τον θεόν να μας γλυτώσει το ταχύτερον από τα βάσανα.

Ο Γιάννης είναι καλά τώρα (ο Βαλαλάς) και πηγαίνω κάπου κάπου και τον βλέπω εις το σπίτι και τα λέμε αλλά δεν βγαίνει διότι υπάρχει φόβος πολύς από το πέσιμο, χιόνια πολλά και πάγος και στους δρόμους υπάρχει κίνδυνος να πέσει κανείς και να τσακισθεί.

Αυτά που λέγεις αγαπητέ Λάζο.

Εις την Καλλιόπην λέγεις τους χαιρετισμούς μου ως και τους χαιρετισμούς της Κατίνας επίσης δε και εις τα παιδιά σου.

Η Κατίνα σας εύχεται το νέον έτος ευτυχές

Με πολλήν αγάπην

[υπογραφή = Φιλόλαος Πηχεών]

Το 1970, φιλοτεγήθηκε η προτομή του, η οποία βρίσκεται απέναντι από το Δημαρχείο της Καστοριάς, ενώ η πατρική του κατοικία στεγάζει το Μουσείο του Μακεδονικού Αγώνα, από το 2010.

Απεβίωσε στη Θεσσαλονίκη, το 1947.

ΠΥΡΖΑΣ ΛΑΚΗΣ (1880-1947)

Γεννήθηκε στην Φλώρινα, το 1880. Καταγόταν από εύπορη οικογένεια. Γονείς ήταν ο Αναστάσιος Πύρζας και η σύζυγός του Άννα, ενώ είχε και έναν άλλον αδερφό, τον Θεόδωρο. Ο Νικολάος (Λάκης) Πύρζας πήγε στο σχολείο, αλλά δεν αγαπούσε τα γράμματα. Ήταν άνθρωπος της δράσης και αδημονούσε να βοηθήσει τους συμπατριώτες του, που δεινοπαθούσαν κάτω από δύο ζυγούς: τον τούρκικο και τον βουλγαρικό.

Ο Πύρζας, εκτός από φλογερός πατριώτης, ήταν και πολύ έντιμος. Στα τέλη του 19ου αιώνας, η Υψηλή Πύλη επέβαλε στους χριστιανούς της Φλώρινας επιπλέον φόρο. Συγκεντρώθηκαν, λοιπόν, οι προύχοντες για να μοιράσουν τα βάρη. Ο νεαρός Λάκης (που ήταν 13-14 χρονών) έτυχε να παρίσταται, καθώς η συγκέντρωση πραγματοποιήθηκε στο σχολείο. Ζήτησε να βάλουν επιπλέον φόρο στην οικογένειά του για να ελαφρυνθούν οι φτωχοί. Λίγο μετά, όμως, αντέδρασε, όταν είδε να υποφορολογούνται άλλοι, που ήταν πολύ πλουσιότεροι της οικογενείας του. Κάποιοι ηλικιωμένοι εξοργίστηκαν και ζήτησαν από τον παριστάμενο Οθωμανό χωροφύλακα να τον βγάλει έξω από την αίθουσα, αλλά οι περισσότεροι τον υπεστήριξαν.

Κάποια άλλη μέρα, επέστρεφε σιδηροδρομικώς στην Φλώρινα από το Αμύνταιο. Υπήρχαν 4-5 βουλγαρίζοντες στο βαγόνι, που καταφέρονταν με οξείες φράσεις κατά των Ελλήνων. Εκείνος δεν μπορούσε να αντιδράσει, καθώς εκτός από περισσότεροι ήταν και κατά πολύ μεγαλύτεροι. Τότε, έγραψε στο βαγόνι «Πόθεν και που Βούλγαροι εις την Μακεδονίαν;». Έβαλε δε από κάτω την υπογραφή του. Λίγο μετά, συνελήφθη και πλήρωσε 20 γρόσια ως πρόστιμο για τη φθορά που είχε προκαλέσει στο βαγόνι.

Ο Πύρζας λειτουργούσε ως σύνδεσμος των συμπολιτών του με το ελληνικό προξενείο στο Μοναστήρι ήδη από την ηλικία των 20 ετών. Ιδιαίτερη ενθάρρυνση απετέλεσε γι' αυτόν η άφιξη του Ίωνα Δραγούμη στο Μοναστήρι στη θέση του γεν. γραμματέα (υποπροξένου), με τον οποίον ανέπτυξε στενή συνεργασία. Ταυτόχρονα, στρατολογούσε οπαδούς της εθνικής ιδέας, συγκροτούσε πυρήνες ενεργητικής και παθητικής αντιστάσεως, ενώ δημιούργησε και δίκτυο κατασκοπίας των κινήσεων των Βουλγάρων κομιτατζήδων στην ευρύτερη περιοχή της δυτικής Μακεδονίας.

Τον Φεβρουάριο του 1904, πήγε στη Θεσσαλονίκη και από κει έφυγε κρυφά για την Αθήνα, όπου συνάντησε τον Στεφ. Δραγούμη. Ο τελευταίος τον συνέστησε στον Παυλ. Μελά. Επίσης, ο Πύρζας συναντήθηκε με τους αξιωματικούς Αλεξ. Κοντούλη, Γεωργ. Κολοκοτρώνη και Αναστ. Παπούλα. Τους ενημέρωσε για την κατάσταση, που επικρατούσε στη Μακεδονία και τους πρότεινε να προσκληθεί ο καπετάν-Κώττας στην Αθήνα, όπερ και εγένετο. Μάλιστα, ο Μελάς τον φιλοξένησε στην οικία του στην Κηφισιά για μία ημέρα αλλά ο Πύρζας του ζήτησε να μετεγκατασταθεί σε ξενοδοχείο.

Ο Μελάς και ο Κολοκοτρώνης τον έμαθαν σκοποβολή, καθώς ο Πύρζας σκεφτόταν να βγει αντάρτης στα βουνά. Επίσης, ο νεαρός Μακεδονομάχος συνάντησε τον Λ. Κορομηλά, ο οποίος συγκέντρωνε πληροφορίες, καθώς είχε διορισθεί πρόξενος στη Φιλιππούπολη. Μάλιστα, μετέβαλε την άποψη του Έλληνα διπλωμάτη για το επικίνδυνο της συγκροτήσεως ελληνικών ανταρτικών σωμάτων στη Μακεδονία και τον έπεισε για την αναγκαιότητα της υπάρξεώς τους. Επιπλέον, του πρότεινε να δει και τον καπετάν-Κώττα, ο οποίος εξέφρασε τις ίδιες με αυτόν απόψεις. Επέστρεψε στη Μακεδονία, συνοδεύοντας τους τέσσερις προαναφερθέντες αξιωματικούς, τον Ευθ. Καούδη και τον καπετάν-Κώττα.

Αργότερα, οι τέσσερις αξιωματικοί επέστρεψαν στην Αθήνα, έχοντας σχηματίσει μία πρώτη εικόνα περί των τεκταινομένων. Σημειωτέον ότι ο Κοντούλης συνέταξε μία έκθεση, που ανέφερε πως όλη η περιοχή ήταν γεμάτη από πράκτορες των Βουλγάρων και συνιστούσε τη μη έναρξη ανταρτικού αγώνα. Η έκθεση αυτή υπεγράφη από τους Κολοκοτρώνη και Παπούλα. Αντιθέτως, ο Πύρζας γνωστοποίησε στον Έλληνα πρόξενο του Μοναστηρίου Σπυρίδωνα Λεβίδη την πρόθεσή του για τη συγκρότηση 30μελούς ανταρτικής ομάδος.

Ο νεαρός Μακεδονομάχος πήγε και αυτός στην Αθήνα με σκοπό να βρει τον Μελά, που είχε φύγει νωρίτερα. Αυτός ήταν ο μόνος εκ των προαναφερθέντων Ελλήνων αξιωματικών που είχε ταχθεί υπέρ του ένοπλου αγώνα. Μάλιστα, ο Πύρζας περιγράφει ένα περιστατικό, στο οποίο ο Μελάς έσυρε το σπαθί του για να επιτεθεί στον Κολοκοτρώνη επειδή είχε συνυπογράψει την προαναφερθείσα επιστολή, που ο πρώτος θεωρούσε προδοτική.

Ο Πύρζας έμεινε στην Αθήνα έως την 10^η Ιουλίου 1904. Είχε καθημερινές συναντήσεις με τον Μελά, με τον οποίο οργάνωνε το δεύτερο ταξίδι του τελευταίου στη Μακεδονία. Έκτοτε, οι δύο άνδρες συνδέθηκαν με βαθειά φιλία. Ο Μελάς έγραφε για τον αγνό αγωνιστή από τη Φλώρινα «ο πιστός, ο πολύς, ο ανεκτίμητος Πύρζας». Ο τελευταίος, από την πλευρά του, θαύμαζε τον Έλληνα αξιωματικό και του ήταν απόλυτα αφοσιωμένος. Τον φρόντιζε με αδερφική αγάπη, καθώς ο Μελάς, συνεπαρμένος από το μέγεθος της αποστολής του και την αγάπη του για τον Μακεδονικό ελληνισμό, παραμελούσε συστηματικά την υγεία του. Οι δυο τους έφυγαν για τη Μακεδονία προκειμένου να οργανώσουν ανταρτικές ομάδες για να αναχαιτίσουν τους κομιτατζήδες.

Την 17^η Ιουλίου, έφθασαν στην τουρκοκρατούμενη Κοζάνη. Εκεί, έγινε η πρώτη στρατολόγηση Ελλήνων ανταρτών, τους οποίους όρκιζε ο παπα-Αναστάσιος Ζωγραφίδης. Το δεύτερο ταξίδι του Μελά και του, υπαρχηγού του πλέον, Πύρζα δεν διήρκεσε επί μακρόν, οι δυο τους όμως επέστρεψαν, λίγο αργότερα. Ο Πύρζας αρρώστησε από βαρύ κρυολόγημα, αλλά δεν ανέστειλε τη δράση του. Ο Μελάς εντυπωσιάστηκε, τον χαρακτήρισε «ακαταπόνητο» και «ανεκτίμητο».

Ο «Μίκης Ζέζας» (το ψευδώνυμο που είχε υιοθετήσει ο Μελάς) σεβόταν τις απόψεις του υπαρχηγού του. Εν τω μεταξύ, το ταξίδι γίνεται όλο και πιο δύσκολο. Ο

Πύρζας ήταν μαζί με τον Μελά στη μοιραία συμπλοκή, που στοίχισε τη ζωή του τελευταίου. Λίγο πριν ξεψυχήσει, ο Μελάς του ζήτησε να δώσει τον σταυρό που φορούσε στη σύζυγό του και το όπλο του στο γιο του Μίκη. Τέλος, σ' εκείνον άφησε το όνομά του. Έκτοτε, ο Πύρζας υιοθέτησε το ψευδώνυμο «Νίκος Ζέζας». Ο ίδιος περιέγραψε με μοναδικό τρόπο τις τελευταίες στιγμές του ήρωα Μακεδονομάχου, τις συχνές αναφορές στα παιδιά του και το πως παρακαλούσε να του πάρουν τη ζωή για να μην πέσει ζωντανός στα χέρια των Τούρκων. Μάλιστα, εστράφη προς αυτόν και του είπε: «Νίκο, εσύ πως θα με αφήσεις;».

Μετά τον θάνατο του Μελά, ο Πύρζας μετέφερε το άψυχο σώμα του στο Ζέλοβο (νυν Ανταρτικό) και ζήτησε από συναγωνιστές του να το κρύψουν για να μην το διαπομπεύσουν οι Βούλγαροι. Ένας εξ αυτών έκοψε το κεφάλι του Μελά και το παρέδωσε στον Πύρζα για να το στείλει στο ελληνικό προξενείο στο Μοναστήρι. Ο ίδιος πήρε όλα τα πολύτιμα έγγραφα και προσωπικά αντικείμενα του ήρωα για να τα στείλει και αυτά στο Μοναστήρι. Ο Γεώργιος Τσόντος ή καπετάν Βάρδας ορίστηκε επικεφαλής των ανταρτικών σωμάτων στη θέση του Μελά και ο Πύρζας έφυγε για την Αθήνα προκειμένου να εκπληρώσει την τελευταία υποχρέωσή του προς τον αρχηγό του.

Πήγε στη σύζυγο του τελευταίου Ναταλία και με οδύνη της περιέγραψε τις τελευταίες δραματικές στιγμές του. Έμεινε στην πρωτεύουσα έως τον Ιούνιο του 1905. Απεδύθη σε μία τιτάνια προσπάθεια ενημέρωσης των αρμοδίων αξιωματούχων για τα τεκταινόμενα και διοχέτευσης σε αυτούς πληροφοριών για τις κινήσεις των κομιτατζήδων και των ρουμανιζόντων. Μόλις θεώρησε ότι είχε ολοκληρώσει το έργο του έφυγε για τη Μακεδονία προκειμένου να τεθεί υπό τις διαταγές του νέου του αρχηγού. Ο Πύρζας περιγράφει με γλαφυρότητα και λιτότητα τον νέο αγώνα, τις προκλήσεις και τις δυσκολίες του.

Ο ίδιος ουδέποτε ζήτησε αξιώματα, τίτλους και επιβράβευση για τους αγώνες του. Ήταν πάντα ανιδιοτελής και κίνητρό του ήταν η σωτηρία της Πατρίδος. Διεφώνησε με τον Τσόντο και απεφάσισε να φύγει για την Αθήνα προκειμένου να μην δημιουργήσει προβλήματα στον κοινό αγώνα. Ενημέρωσε με μακροσκελή επιστολή τον πρωθυπουργό Γεωργ. Θεοτόκη και εγκατέλειψε ακόμη και την Ελλάδα για να μεταβεί στην Αίγυπτο προκειμένου να μην εμπλακεί σε ψυχοφθόρες έριδες.

Ο Πύρζας συνέχισε να ενημερώνεται για τον Μακεδονικό Αγώνα. Μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας και της ιδιαίτερης πατρίδος του, της Φλώρινας, κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, έδειξε αμείωτο ενδιαφέρον και κατέκλυσε με επιστολές και συνεχείς παρεμβάσεις τους διάφορους κρατικούς αξιωματούχους, θέλοντας να διορθώσει τα κακώς κείμενα. Επίσης, ζώντας πλέον στη Φλώρινα, απαντούσε σε κάθε προσπάθεια της βουλγαρικής προπαγάνδας, παρουσιάζοντας ακλόνητες αποδείξεις. Ταυτόχρονα, αγωνίστηκε όσο μπορούσε για τον βορειοηπειρωτικό ελληνισμό, ο οποίος στέναζε υπό τον αλβανικό ζυγό.

Απεβίωσε στην Φλώρινα, στις αρχές Ιανουαρίου του 1947.

ΣΑΠΟΥΝΤΖΗΣ ΣΤΕΡΓΙΟΣ (1877-1960)

Γεννήθηκε στην Κέλλη της Φλώρινας, το 1877. Έλαβε ελληνοχριστιανική αγωγή από την οικογένειά του, η οποία μετεγκαταστάθη στη Φλώρινα, στις αρχές της δεκαετίας του 1890. Στην περιοχή της Κέλλης, δρούσαν πολλοί κομιτατζήδες, οι οποίοι είχαν θέσει στο στόχαστρό τους την οικογένεια του Αναστ. Σαπουντζή. Σημειωτέον ότι ο θείος του Χρήστος Σαπουντζή είχε δώσει ήδη τη ζωή του υπέρ της ελληνικότητας της Μακεδονίας. Ο νεαρός Στέργιος (Τέγος) είχε πάει για σπουδές στο Ελληνικό Γυμνάσιο Μοναστηρίου. Το 1893, νυμφεύθηκε στη Φλώρινα, αλλά η σύζυγός του πέθανε κατά τη γέννα του παιδιού τους. Κατόπιν, νυμφεύθηκε την Αναστασία, με την οποία απέκτησε τρία (3) παιδιά, τη Δωροθέα (που απεβίωσε σε ηλικία 9 ετών), τον Περικλή (που πέθανε όταν ήταν μωρό) και την Αθηνά.

Το 1903, εντάχθηκε στο ένοπλο σώμα του γαμπρού του, οπλαρχηγού Μηνά Τσάλκου, που δρούσε στην περιοχή Αμυνταίου. Ο Σαπουντζής ήταν εργατικός και φιλοπρόοδος. Δημιούργησε εκ του μηδενός τους «Μύλους Σαπουντζή» και τα «Αμπέλια Σαπουντζή». Επίσης, ασχολήθηκε ενεργά και με την κτηνοτροφία. Οι προαναφερθείσες δραστηριότητες του απέφεραν πολλά χρήματα, μέρος των οποίων διέθεσε για την ανοικοδόμηση της οικίας του. Η οικονομική του επιφάνεια του επέτρεψε να έχει σχέσεις με τις τοπικές Αρχές. Ταυτόχρονα, όμως, ήρθε σε επαφή τόσο με το Ελληνικό Κομιτάτο όσο και με επιφανείς Έλληνες, όπως ο Παύλος Μελάς και ο Ίων Δραγούμης.

Δημιούργησε, λοιπόν, ένα πυκνό και άρτια οργανωμένο δίκτυο συλλογής και επεξεργασίας πληροφοριών, το οποίο βοήθησε αποφασιστικά τις κινήσεις των Ελλήνων υπερασπιστών της Μακεδονίας. Αυτοί ήταν πάντα «ένα βήμα μπροστά» τόσο από τις οθωμανικές Αρχές όσο και από τους Βούλγαρους κομιτατζήδες. Συνεργάστηκε με τον εκπρόσωπο του Ελληνικού Κομιτάτου Βασίλειο Μπάλκο, ο οποίος χρημάτισε καθηγητής στο οικοτροφείο ημιγυμνάσιο της Μοδεστείου Σχολής Πισοδερίου. Μετά την αποχώρηση του Μπάλκου, ανέλαβε να διευθύνει τον αγώνα, συνεργαζόμενος με τον Μητροπολίτη Πολύκαρπο και άλλους προκρίτους.

Ο Σαπουντζής συνεργάστηκε με τους οπλαρχηγούς Ευάγγελο Νικολούδη και Ιωάννη Καραβίτη. Την 15^η Ιουλίου 1906, σχεδίασε την επιχείρηση κατά των κομιτατζήδων στη γενέτειρά του Κέλλη. Ήρθε σε συνεννόηση με τις προξενικές Αρχές στο Μοναστήρι και απεφασίσθη η εξόντωση των Βουλγάρων. Δυστυχώς, η επιχείρηση προδόθηκε στους Τούρκους, πολυάριθμο ένοπλο σώμα των οποίων ανέμενε τους Μακεδονομάχους στην είσοδο του χωριού. Επηκολούθησε μάχη, κατά την οποία σκοτώθηκαν 12 Έλληνες (συμπεριλαμβανομένου του Νικολούδη). Ο Σαπουντζής συνελήφθη και φυλακίστηκε στο Μοναστήρι, απ' όπου δραπέτευσε αργότερα.

Έλαβε μέρος στον σχεδιασμό και την εκτέλεση της επιχείρησης για την εξόντωση του αρχικομιτατζή εγκληματία Τζόλε Γκ. Στόϊτσεφ, τον Δεκέμβριο του

1909. Ο ίδιος διέφυγε στην Αθήνα, αλλά συνελήφθη (ως ηθικός αυτουργός στο προαναφερθέν έγκλημα), όταν επέστρεψε στη Φλώρινα. Μετεφέρθη στο Μοναστήρι αλλά γλίτωσε τόσο επειδή γνώριζε καλά τους νόμους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο και λόγω των σχέσεών του με πολλούς τοπικούς αξιωματούχους και δη τον μπέη της Φλώρινας.

Συνελήφθη, όμως, εκ νέου από τις οθωμανικές Αρχές, μόλις ξεκίνησε ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος. Μετεφέρθη και πάλι στο Μοναστήρι, που ήταν διοικητικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής και κρατήθηκε σε ειδικό χώρο μαζί με άλλες ηγετικές προσωπικότητες της πόλεως. Απελευθερώθηκε μετά τις διαδοχικές στρατιωτικές ήττες των οθωμανικών στρατευμάτων και επέστρεψε στην Φλώρινα. Εκεί, αγωνίστηκε με αντίπαλο τον χρόνο προκειμένου η πόλη να παραδοθεί στα ελληνικά και όχι στα επελαύνοντα σερβικά στρατεύματα.

Σημειώτέον ότι το Γενικό Στρατηγείο είχε αποφασίσει τη συνέχιση των επιχειρήσεων προς απελευθέρωση της δυτικής Μακεδονίας, μετά την είσοδο των ημετέρων στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη. Προς τούτο και είχε εκδώσει τις σχετικές διαταγές προς την Ομάδα του Κέντρου (I, III, IV, VI Μεραρχίες και Ταξιαρχία Ιππικού μείον ένα σύνταγμα Ιππικού), η οποία τελούσε υπό τις άμεσες διαταγές του Αρχιστρατήγου Διαδόχου Κωνσταντίνου. Οι ημέτερες δυνάμεις όφειλαν να συγκεντρωθούν στην περιοχή Γιαννιτσών και Εδέσσης. Μετά, θα κατευθύνονταν προς το υψίπεδο της Φλώρινας και θα ενεργούσαν κατά του Τουρκικού Στρατού που ευρίσκετο στην περιοχή του Μοναστηρίου.

Πράγματι, η κίνηση της προαναφερθείσας Ομάδος ξεκίνησε τις πρώτες πρωϊνές ώρες της 30^{ης} Οκτωβρίου. Αυτή έφθασε επί της γραμμής Ξυνό Νερό – Αμύνταιο – Άρνισσα, το βράδυ της 6^{ης} Νοεμβρίου. Την επόμενη ημέρα, είχε σκοπό να προελάσει με το 1ο Σύνταγμα Ιππικού προς τη Φλώρινα. Εν τω μεταξύ, το πρωϊνό της ημέρας εκείνης (6^{ης} Νοεμβρίου), ο Μητροπολίτης Φλωρίνης και Μογλενών Πολύκαρπος παρακολουθούσε ανήσυχος την κατάσταση από το Μητροπολιτικό μέγαρο. Διερωτάτο τι θα συνέβαινε εάν έπεφτε μία τουφεκιά, καθώς στην πόλη επικρατούσε πλήρης αναρχία.

Η αγορά ήταν κλειστή και κυκλοφορούσαν πολλοί αποκαρδιωμένοι άνδρες του Οθωμανικού Στρατού, πρόσφυγες και αρκετά ζώα, που είχαν εγκαταλειφθεί στη μοίρα τους από τους μουσουλμάνους. Οι περισσότεροι δεν ήξεραν καν που πήγαιναν, ενώ πολλοί παρέδιδαν τα όπλα τους σε όποιον τους τα ζητούσε, φοβούμενοι για το μέλλον τους. Ο Μητροπολίτης ήλπιζε να μην επαναληφθεί το προηγούμενο των Σερβίων, όπου όλοι οι φυλακισμένοι και οι κρατούμενοι των Τούρκων είχαν δολοφονηθεί, λίγες ημέρες νωρίτερα. Έως τότε, δεν είχε εκδηλωθεί καμμία πράξη αντεκδίκησης αλλά ουδείς μπορούσε να προδικάσει το μέλλον.

Ξαφνικά, τον Μητροπολίτη επεσκέφθη ο σημαντικότερος μουσουλμάνος της πόλεως, ο πλούσιος Γιουσούφ μπέης για να του ανακοινώσει την πρόθεσή του να εγκαταλείψει την πόλη και να του εμπιστευτεί τα κλειδιά της οικίας του.

Επηκολούθησε μία στιχομυθία και ο Τούρκος ξέσπασε σε λυγμούς. Λίγο μετά, έφυγε αφού τον ενημέρωσε ότι εγγύτερα στην πόλη ήταν οι Σέρβοι. Μετά, ήρθαν άλλοι δύο μουσουλμάνοι προύχοντες, που ζήτησαν από τον Δεσπότη να πάει στον τεκέ, όπου είχαν μαζευτεί άλλοι 80 μπέηδες και αγάδες της περιοχής. Ο Σαπουντζής προσπάθησε να τον αποτρέψει, τελικώς όμως απεφάσισε να τον ακολουθήσει.

Εκεί, οι Τούρκοι τους περιέγραψαν την κατάσταση και ζήτησαν την προστασία του Μητροπολίτη. Επίσης, ο Σαπουντζής έμαθε την πανωλεθρία του Ριφάτ μπέη στην Κέλλη. Τότε, όλοι συμφώνησαν να γραφεί μία επιστολή και να σταλεί στο ελληνικό Στρατηγείο. Αυτή ανέφερε τα εξής: «Κύριε Διοικητά των Ελληνικών στρατευμάτων, Σας γνωστοποιώ ότι οι φίλοι και σύμμαχοι Σέρβοι κατέλαβαν το Μοναστήρι και προχωρούν προς την Φλώρινα. Οι Τούρκοι της Φλωρίνης παρακαλούν ίνα σπεύση ο Ελληνικός στρατός να καταλάβη την πόλιν μετά των συμμάχων Σέρβων και δεν (θα) φέρουν ουδεμίαν αντίσταση, ούτε τον υποχωρούντα τουρκικόν στρατόν θα αφήσουν να αντισταθεί».

Συγκροτήθηκε μία επιτροπή και μετέβη στο Αμύνταιο με αποτέλεσμα το 1ο Σύνταγμα Ιππικού να επισπεύσει τις ενέργειές του, η εμπροσθοφυλακή του οποίου έφθασε στις παρυφές της πόλεως. Ο επικεφαλής του Επίλαρχος Ιωάννης Άρτης κάλεσε τις οθωμανικές Αρχές να δηλώσουν υποταγή, εκδίδοντας την ακόλουθη διαταγή: «Έν ονόματι του Βασιλέως Γεωργίου του Α΄ καταλαμβάνω την πόλιν της Φλωρίνης και τα υπό την δικαιοδοσίαν αυτής χωρία, κηρύσσων άμα τον στρατιωτικόν νόμον. Άπαντες οι κάτοικοι των μερών αυτών, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκευματος, έσονται ίσοι απέναντι του νόμου, τιθέμενοι υπό το σκήπτρον του Βασιλέως Γεωργίου του Α΄ και επανερχόμενοι εις τας αγκάλας της Μητρός Ελλάδος».

Λίγο μετά, μία επιτροπή, απαρτιζόμενη από τον Μητροπολίτη, τον μουφτή και τον ραββίνο, έκανε την εμφάνισή της και δήλωσε ότι η πόλη παραδιδόταν στον Ελληνικό Στρατό. Τις απογευματινές ώρες, το 1ο Σύνταγμα Ιππικού εισήλθε στην πόλη και αφόπλισε τα τουρκικά τμήματα. Την επομένη, ο Αρχιστράτηγος και το επιτελείο του εισήλθαν στην πόλη υπό καταρρακτώδη βροχή, γινόμενοι ενθουσιωδώς δεκτοί. Ο ρόλος του Σαπουντζή ήταν καθοριστικός στις εξελίξεις, καθώς εκμεταλλεύτηκε (προς όφελος της πατρίδος) και τις σχέσεις του με πολλούς Οθωμανούς προύχοντες, οι οποίοι τον σέβονταν, καθώς και την πολύχρονη φιλία του με τον τελευταίο μουσουλμάνο Δήμαρχο της πόλεως Ριζά μπέη.

Μετά την απελευθέρωση της Φλώρινας, ο Σαπουντζής κατέλαβε δικαίως το αξίωμα του δημάρχου, το οποίο διετήρησε έως το 1922. Υπήρξε έντιμος και δραστήριος, σε μία δύσκολη περίοδο (Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, «εθνικός διχασμός» και Μικρασιατική εκστρατεία). Συνετέλεσε αποφασιστικά στην ανέγερση του Δημοτικού Νοσοκομείου και στον εξοπλισμό του με επιστημονικά όργανα. Το 1941, μετά την κατάληψη της πόλεως από τα γερμανικά στρατεύματα, γλίτωσε τη σύλληψη την τελευταία στιγμή. Δυστυχώς, όμως, η οικία του επιτάχθηκε και λεηλατήθηκε.

Τιμήθηκε με παράσημο για την προσφορά του στο Μακεδονικό Αγώνα και στους Βαλκανικούς Πολέμους, ενώ ανδριάντας του έχει τοποθετηθεί στην Κέλλη.

Απεβίωσε την 20^η Ιανουαρίου 1960, πάσχοντας από καρκίνο και ετάφη στον Άγιο Γεώργιο Φλωρίνης.

ΣΤΡΕΜΠΕΝΙΩΤΗΣ ΒΑΓΓΕΛΗΣ (1876-1904)

Γεννήθηκε στο Στρέμπενο (νυν Ασπρόγεια) Φλώρινας, το 1876. Το πραγματικό του όνομα ήταν Ευάγγελος Νάτσης Γεωργίου. Η γενέθλια γη του βρίσκεται στα ριζά του όρους Βίτσι. Οι κάτοικοι του χωριού του κατάγονται από την Ήπειρο, τα Άγραφα και την Τσαμουριά. Ο ίδιος ήταν σλαβόφωνος αλλά ουδέποτε απέκτησε βουλγαρική εθνική συνείδηση.

Δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία για τα παιδικά του χρόνια. Είναι, όμως, γνωστόν ότι ήταν ψηλός και επιβλητικός στην εμφάνιση, ειλικρινής και έμπιστος στον χαρακτήρα. Αργότερα, μετέβη στην Κωνσταντινούπολη όπου εργάστηκε ως γαλατάς και οικοδόμος. Επίσης, ασχολείτο με τα όπλα. Η τελευταία του ενασχόληση φαίνεται πως απετέλεσε την αφορμή για να τον προσεγγίσουν πράκτορες του Βουλγαρικού Κομιτάτου, οι οποίοι τον έπεισαν να γίνει μέλος του. Εκμεταλλεύτηκαν το άσβεστο μίσος που έτρεφε για τους Τούρκους, ισχυριζόμενοι ότι μάχονταν για να αποτινάξουν τον ζυγό των αλλοπίστων.

Λίγο μετά, ο Στρεμπενιώτης επέστρεψε στο χωριό του αλλά σύντομα, διεπίστωσε πως οι Βούλγαροι ελάχιστα έπρατταν κατά των Τούρκων. Αντιθέτως, προέβαιναν σε συνεχείς επιθέσεις εναντίον των Ελλήνων της Μακεδονίας, Μάλιστα, ένα από τα πρώτα θύματά τους ήταν ο ιερέας του χωριού του, ο παπά-Δημήτρης. Το μόνο του «έγκλημα» ήταν το ελληνικό του φρόνημα.

Το επόμενο διάστημα, οι κομιτατζήδες όρισαν τον Στρεμπενιώτη επικεφαλής του αγώνα τους στο χωριό του και σε άλλα βορειότερα χωριά μέχρι με τις Πέτρες και τον Άγιο Παντελεήμονα. Εκείνος τους πρότεινε να θέσει υπό τη δικαιοδοσία του και τα γειτονικά χωριά Λέχοβο, Κλεισούρα, Γέρμαν, Λόσνιτσα και Κωσταράζι, όπου είχε πολλές γνωριμίες. Σκοπός του ήταν να οργανώσει έναν γενικό ξεσηκωμό εναντίον των οθωμανικών Αρχών. Οι επικεφαλής του Κομιτάτου, όμως, αρνήθηκαν κατηγορηματικά. Μάλιστα, σε συνεχείς ερωτήσεις του τού απήντησαν ότι δεν ήθελαν να συνεργαστούν με κατοίκους των ελληνικών χωριών. Ο Στρεμπενιώτης απόρησε και τότε αυτοί του δήλωσαν ξεκάθαρα πως θεωρούσαν τους Έλληνες χειρότερους εχθρούς από τους Τούρκους.

Τότε, αποφάσισε να αποστασιοποιηθεί από το Βουλγαρικό Κομιτάτο και να αφοσιωθεί στις αγροτικές του εργασίες. Η απόφασή του αυτή ξένισε την ηγεσία του Κομιτάτου. Έστειλε, λοιπόν, αρκετά στελέχη για να τον παροτρύνουν όπως αναλάβει τα καθήκοντα, τα οποία του είχαν ανατεθεί. Δύο εξ αυτών ήσαν οι αρχικομιτατζήδες Ποπώφ και Μάρκωφ. Αυτοί τον επεσκέφθησαν για να του προτείνουν όπως τεθεί επικεφαλής στα Κορέστια. Εκείνος αρνήθηκε αλλά αυτοί επέμειναν, αντιπροτείνοντας να διαλέξει οποιαδήποτε άλλη περιφέρεια ήθελε. Αυτός δεν απήντησε αλλά σηκώθηκε και έφυγε, δίχως καν να τους χαιρετήσει.

Το μήνυμά του ήταν απολύτως σαφές. Οι Βούλγαροι αποφάσισαν να καταβάλουν μία ακόμη προσπάθεια. Φαίνεται, όμως, ότι απώτερος σκοπός τους ήταν

να τον δολοφονήσουν. Τον κάλεσαν σε μία σύσκεψη αλλά αρνήθηκε να πάει. Τότε, του πρότειναν να τους δεχθεί στο δικό του σπίτι. Μάλιστα, κινητοποίησαν τους πλέον αξιосέβαστους από τους πρόκριτους του χωριού για να τον πείσουν. Αυτός, όμως, αρνήθηκε εκ νέου. Τότε, επεχείρησαν να εισέλθουν δια της βίας στην οικία του. Ο Στρεμπενιώτης αντιστάθηκε, έχοντας την βοήθεια της αδερφής του Σοφίας και ενός φίλου του. Αργά το βράδυ, μία ομάδα Βουλγάρων προσπάθησε να ανέβει από μία σκάλα που ευρίσκετο στο πίσω μέρος του σπιτιού. Τότε, η Σοφία τους απέτρεψε, πετώντας στα μάτια τους μία οκά πιπέρι! Αυτοί αιφνιδιάστηκαν και ετράπησαν σε φυγή, καταδιωκόμενοι από τον Μακεδόνα οπλαρχηγό.

Ο τελευταίος ήταν βέβαιος που θα επανέλθουν. Το επόμενο πρωινό, πραγματοποιήθηκε μία σύσκεψη με τη συμμετοχή του νέου ιερέα του χωριού (γιου του δολοφονηθέντος παπά-Δημήτρη) και των Ελλήνων προκρίτων του χωριού, στην οποία απεφασίσθη η διαφυγή του Στρεμπενιώτη στην Καστοριά, υπό τη συνοδεία του προύχοντα Νικόλαου Νικολαΐδη. Οι δύο άνδρες θα περνούσαν από τη Μονή των Αγίων Αναργύρων της Χόλιστας, όπου ηγούμενος ήταν ο συγχωριανός τους ιερομόναχος Παπαγρηγόριος Νικολαΐδης. Κατόπιν, και οι τρεις θα παρουσιάζονταν στον Μητροπολίτη Γερμανό Καραβαγγέλη.

Ο τελευταίος άκουσε με προσοχή τον Στρεμπενιώτη, τον νουθέτησε και τον όρκισε στον αγώνα. Επίσης, τον προέτρεψε να δημιουργήσει ένα δικό του ένοπλο σώμα. Σε αυτό, συμμετείχαν άνδρες από το χωριό του και το Λέχοβο. Κατόπιν, ο ακαταπόνητος ιεράρχης τον έφερε σε επαφή με Κρητικούς Μακεδονομάχους. Έκτοτε, ξεκίνησε η εθνική δράση του Στρεμπενιώτη. Οι κοιμιτατζήδες του βοεβόδα Κόλε του έστησαν ενέδρα αλλά ο Μακεδονομάχος οπλαρχηγός, όχι μόνον τους απέκρουσε, αλλά σκότωσε και δύο (2) εξ αυτών.

Το βράδυ του γάμου της αδερφής του, ο Στρεμπενιώτης έφυγε για λίγο, πήγε ψηλά στο Ράδος, φόνευσε τον αχικομιτατζή Κύρτσεφ και επέστρεψε. Τον Οκτώβριο του 1902, συνεργάστηκε με τον Γεώργιο Καραλίβανο. Τα δύο ένοπλα σώματα κατενίκησαν το αντίστοιχο σώμα των κοιμιτατζήδων υπό τον Γιαγκώφ. Η επιτυχία αυτή τον έθεσε ανοικτά στο στόχαστρο των Βουλγάρων, που τον κατεδίωκαν για να τον εξοντώσουν. Τον Μάρτιο του 1903, του επετέθησαν στο χωριό του αλλά κατάφερε να τους αποκρούσει. Τέσσερις μήνες αργότερα, πέρασε στην αντεπίθεση και τους συνέτριψε στο χωριό Τσάτσαρι της Κλεισούρας.

Τον προηγούμενο μήνα, είχε λάβει την πρώτη βοήθεια από την Ελλάδα. Επρόκειτο για μία ομάδα Μακεδονομάχων, που του έστειλε ο Παύλος Μελάς, κατόπιν συστάσεως του Γεωργίου Τσόντου. Αυτή απαρτιζόταν από τους Κρητικούς Ευθύμιο Καούδη, Γεώργιο Δικάνυμο (Μακρή), Περάκη, Λαμπρινό, Βρανά, Μπουνάτο, Ζουρίδη, Καντουνάτο και Γεώργιο Σεϊμένη. Οι προαναφερθέντες ετάχθησαν υπό τις διαταγές του Στρεμπενιώτη. Αυτός τους εφοδίασε με έγγραφα που δήθεν απεδείκνυαν ότι ήσαν από την Κοζάνη, τη Σιάτιστα και το Τσοτύλι.

Σταδιακά, ο Σρεμπενιώτης επέκτεινε τη δράση του και στις περιοχές του Νυμφαίου, της Περικοπής και του Φλάμπουρου, εκτοπίζοντας τους Βουλγάρους. Μάλιστα, έστησε μία νυκτερινή ενέδρα με κατοίκους του τελευταίου χωριού σε κοιτατζήδες, φονεύοντας τρεις (3) και αιχμαλωτίζοντας έναν. Εντούτοις, μέσα στο σκοτάδι, παρ' ολίγον να σκοτωθεί ο Καούδης.

Ανήμερα της εξεγέρσεως του Ίλιντεν, επινόησε ένα τέχνασμα για να αποκαλυφθούν οι κρυμμένοι κοιτατζήδες της Κλεισούρας. Μετέβη με τους άνδρες του σ' έναν παρακείμενο λόφο. Οι τελευταίοι άρχισαν να ζητωκραυγάζουν στα σλαβικά, γεγονός που εξέλαβαν οι Βούλγαροι ως σύνθημα και βγήκαν από τα κρησφύγετά τους. Αυτό είχε αποτέλεσμα τουλάχιστον δώδεκα (12) εξ αυτών να πέσουν νεκροί. Λίγο μετά, πολλαπλάσιοι κοιτατζήδες επετέθησαν στην Κλεισούρα. Ο Μακεδόνας οπλαρχηγός προέβαλε σθεναρή αντίσταση, ενώ η τουρκική φρουρά (απαρτιζόμενη από 200 άνδρες) έφυγε κρυφά από την πόλη. Ο ίδιος υπεχώρησε μόνον όταν ήταν πλέον ορατός ο κίνδυνος να περικυκλωθεί. Αργότερα, όμως, επέστρεψε, ενισχυμένος από ενόπλους του Λεσκοβικίου και έδιωξε τους Βουλγάρους από την Κλεισούρα.

Τον χειμώνα του 1903/4, οι προαναφερθέντες Κρητικοί έφυγαν για την Αθήνα. Ο Σρεμπενιώτης είχε πλέον κοντά του μόνον την αρχική ομάδα, η οποία απαρτιζόταν από αντάρτες καταγόμενους από το χωριό του και το Λέχοβο. Τότε, φαίνεται ότι τον επισκέφθη ο Κοντούλης, ο οποίος φιλοξενήθηκε και στην οικία του. Την άνοιξη του 1904, ο Μακεδόνας οπλαρχηγός ήρθε σε επαφή με την ομάδα των νεαρών αξιωματικών, οι οποίοι είχαν έρθει από την Ελλάδα (Μελάς, Κοντούλης, Αναστάσιος Παπούλας και Γεώργιος Κολοκοτρώνης), όπως αναφέρει ο Λάκης Πύρζας. Συμφώνησαν να συνεχίσει τη δράση του, προσπαθώντας να αυξήσει τον αριθμό των μελών της ομάδος του.

Στις αρχές Μαΐου, πήγε στο Μοναστήρι, όπου είχε επαφές με τον Έλληνα πρόξενο και άλλους αξιωματούχους. Ήθελε να αποφυλακιστούν δύο (2) φίλοι του. Πολλοί τον συμβούλευαν να λαμβάνει προφυλάξεις, καθώς οι Βούλγαροι ήσαν αποφασισμένοι να τον σκοτώσουν, ενώ αμφίσημη ήταν και η στάση των Τούρκων. Εκείνος, όμως, δεν άκουγε από συμβουλές, καθώς ήταν άφοβος εκ χαρακτήρος. Πήγε στο Αμύνταιο, όπου τον ειδοποίησαν να μην φύγει αυθημερόν για το χωριό του, επειδή υπήρχε η φήμη ότι στην περιοχή είχαν εμφανιστεί πολλοί κοιτατζήδες.

Ο ίδιος τους αγνόησε και συνέχισε έφιππος τον δρόμο του, δίχως συνοδεία. Πολυμελής ομάδα Βουλγάρων (πιθανότατα με επικεφαλής τον διαβόητο Μήτρο Βλάχο, ο οποίος ευθύνεται για τον θάνατο του Μελά, αργότερα) του είχε στήσει ενέδρα (στην ψηλή βρίζα ανάμεσα στα χωριά Αετός και Πεδινό) και τον δολοφόνησε. Ο θάνατός του απετέλεσε βαρύ πλήγμα για το ελληνικό αντάρτικο στη Μακεδονία, όπως ανέφερε και Καούδης.

Η λαϊκή μούσα της εποχής θρήνησε με το ακόλουθο τραγούδι την απώλεια του Μακεδόνα οπλαρχηγού:

*Μη λησμονήτε, βρε παιδιά, τον θάνατο τού Μόδη,
τού Παπαπέτρου τον σφαγμό, το άτιμο το βόλι,
που άφαγε τον Βαγγέλη μας, τ' άτίμητο παλληκάρι,
τον καπετάν Βαγγέλη μας, τ' ατρόμητο λιοντάρι.*

ΤΣΑΜΗΣ ΛΑΖΑΡΟΣ (1878-1933)

Γεννήθηκε στο Πισοδέρι, το 1878. Η καταγωγή της οικογενείας του ήταν από τη Μοσχόπολη της βορείου Ηπείρου. Γονείς του ήταν ο Κοσμάς και η Αναστασία (Σία) Γκέρκα, θυγατέρα πλούσιου έμπορου του Μοναστηρίου και αδερφός του ο Παπα-Σταύρος Τσάμης. Ο Λάζαρος ασχολήθηκε με το εμπόριο από νεαρής ηλικίας, ενώ αργότερα εκμίσθωνε εκτάσεις στις λίμνες των Πρεσπών από τις οθωμανικές Αρχές.

Συμμετείχε στην ομάδα αυτοπροστασίας του Πισοδερίου και ανεδείχθη σε βασικό συνεργάτη του Μητροπολίτη Καστορίας Γερμανού Καραβαγγέλη, κατόπιν εντολών του οποίου εντάχθηκε στο Βουλγαρικό Κομιτάτο. Δημιούργησε ένα πολυάριθμο και αποτελεσματικό δίκτυο πληροφοριών, αξιοποιώντας τις επαγγελματικές του διασυνδέσεις. Ενημέρωσε για τη μετάβαση στην Αθήνα του αρχικομιτατζή Βασίλ Τσακαλάρωφ προς αγορά όπλισμού, η οποία δεν απετράπη με αποτέλεσμα την ισχυροποίηση της δράσης των Βουλγάρων στη Μακεδονία. Δυστυχώς, ο Τσακαλάρωφ πληροφορήθηκε τα ονόματα των μελών του ελληνικού δικτύου και άρχισε να τα εξοντώνει ένα προς ένα.

Ο Λάζαρος έμαθε ότι συγκαταλεγόταν μεταξύ των μελλοθανάτων, έλαβε εγκαίρως μέτρα προφυλάξεως και γλίτωσε. Έκτοτε, όμως, ετέθη στο στόχαστρο των Βουλγάρων και εξήλθε φανερά στο πλευρό των Πατριαρχικών. Έλαβε μέρος (μαζί με τον αδερφό του) στην πολύωρη μάχη μεταξύ της ομάδος Τσακαλάρωφ και του καπετάν-Κώττα. κοντά στο χωριό Τρίγωνο, την 19^η Αυγούστου 1902. Η θετική έκβασή της απήλλαξε προσωρινά το Πισοδέρι από τους κομιτατζήδες. Κατόπιν, πήγε στο Μοναστήρι, όπου γνωρίστηκε με τον Ίωνα Δραγούμη. Αυτός του συνέστησε να μεταβεί στην Αθήνα, όπου συνάντησε τον μετέπειτα πρωθυπουργό Στέφανο Δραγούμη, τον ανθυπολοχαγό Παύλο Μελά και άλλους υποστηρικτές του Μακεδονικού ελληνισμού.

Τους ενημέρωσε για την κατάσταση στην περιοχή του και τη δράση των Βουλγάρων, ενώ έγινε μέλος (μαζί με τον αδερφό του) της οργανώσεως «Εθνική Άμυνα». Την άνοιξη του 1903, ο Λάζαρος έλαβε εντολή από τον Μητροπολίτη Γερμανό να εξασφαλίσει την επιτυχή είσοδο στην οθωμανική επικράτεια των πρώτων Μακεδονομάχων από την Κρήτη. Έφερε εις πέρας επιτυχώς την αποστολή του και ενημέρωσε το ελληνικό προξενείο στο Μοναστήρι για την τότε επικείμενη εξέγερση του Ίλιντεν. Το Πισοδέρι, σε αντίθεση με άλλα γειτονικά χωριά, δεν συμμετείχε και σε αυτήν και γλίτωσε από τα αντίποινα των Τούρκων. Αυτό οφειλόταν εν πολλοίς στους αδερφούς Τσάμη.

Οι Βούλγαροι εξοργίστηκαν και διέταξαν τη δολοφονία πέντε (5) Ελλήνων του χωριού και τον εμπρησμό του καταστήματος του Τσάμη στον Λευκώνα. των Πρεσπών. Τον επόμενο Μάρτιο, ο Λάζαρος έλαβε όλα τα δέοντα μέτρα για την ασφαλή άφιξη των πρώτων Ελλήνων αξιωματικών (Γεωργίου Κολοκοτρώνη, Αλέξανδρου Κοντούλη, Μελά, Αναστασίου Παπούλα) και άλλων Μακεδονομάχων

(Παύλου Κύρου, καπετάν-Κώττα, Λάκη Πύρζα κ.α.) στη δυτική Μακεδονία. Εμφανίστηκε με θάρρος μαζί τους σε χωριά της περιοχής και βοήθησε στη φυγάδευση του Μελά στην ελεύθερη Ελλάδα, μετά τη διαρροή της αποστολής του στις οθωμανικές Αρχές. Το ίδιο έπραξε και με τα υπόλοιπα μέλη της αποστολής, λίγο αργότερα. Η δράση του έγινε πλέον ευρέως γνωστή, γεγονός που οδήγησε στη σύλληψή του, μετά και από ενημέρωση των Αρχών από βουλγαρικής πλευράς.

Φυλακίστηκε στο ίδιο κελί με τον καπετάν-Κώττα, με τον οποίο έγιναν στενοί φίλοι. Μάλιστα, ο τελευταίος του δώρισε μία ξύλινη κορνίζα, που είχε φιλοτεχνήσει στην φυλακή, πριν τον απαγχονισμό του. Οι στενές σχέσεις που είχε αναπτύξει με ορισμένους Αλβανούς αξιωματούχους επέτρεψαν στον Λάζαρο να μην έχει την ίδια μοίρα με τον Κώττα αλλά να αποφυλακιστεί. Συνεργάστηκε με το Μακεδονικό Κομιτάτο και βοήθησε (μαζί με τον αδερφό του) να αποκαλυφθεί η φιλοβουλγαρική δράση μελών του «Βρετανικού Ταμείου Αρωγής προς τον Μακεδονικό Λαό». Έκτοτε, ο Λάζαρος επικηρύχθηκε αντί υψηλού τιμήματος από τους Βουλγάρους.

Αυτός, όμως, δεν εκάμφθη και συνέχισε την εθνική δράση του, φιλοξενώντας Μακεδονομάχους και Έλληνες αξιωματούχους στην οικία του, συμμετέχοντας σε μάχες, μεταφέροντας τραυματίες και συλλέγοντας πληροφορίες. Εκτιμούσε βαθύτατα τον Μελά, τον ηρωικό θάνατο του οποίου πληροφορήθηκε με οδύνη. Αμέσως, μετέβη στην περιοχή και παρέλαβε όλα τα έγγραφά του από τον Πύρζα για να τα μεταφέρει αυτοπροσώπως στο ελληνικό προξενείο στο Μοναστήρι. Ο αδελφός του παπα-Σταύρος ενταφίασε κρυφά την κεφαλή του Μελά στο ιερό βήμα του ναού της Αγίας Παρασκευής Πισοδερίου.

Στα τέλη Νοεμβρίου, ο Λάζαρος έλαβε μέρος (μαζί με συγχωριανούς του) στη μάχη που εδόθη μεταξύ Μακεδονομάχων και κομιτατζήδων στο Ζέλοβο (νυν Ανταρτικό). Οργάνωσε την ασφαλή διαφυγή του τραυματισμένου Παύλου Γύπαρη και των ανδρών του από το τουρκικό απόσπασμα, που είχε φθάσει στην περιοχή. Αργότερα, ο Γεώργιος Τσόντος (καπετάν-Βάρδας) του ανέθεσε την αποστολή να διανείμει τους μισθούς όλων των ελληνικών ανταρτικών ομάδων που δρούσαν στην περιοχή των Κορεστίων και των Πρεσπών, καθώς και να δώσει έγγραφα με οδηγίες για τις μελλοντικές τους ενέργειες. Επρόκειτο για μία απτή απόδειξη τόσο της εμπιστοσύνης που ενέπνεε όσο και της ακεραιότητας του χαρακτήρα του.

Τον Ιούνιο του 1905, ο Λάζαρος ανέλαβε την αποστολή να οδηγήσει με ασφάλεια Μακεδονομάχους στην περιοχή για να παραλάβουν όπλα και να ενωθούν με άλλους Έλληνες αντάρτες. Αργότερα, συμμετείχε στη νικηφόρα μάχη του Αγίου Γερμανού Πρεσπών. Λίγο μετά, γλίτωσε από δεύτερη απόπειρα δολοφονίας, που είχαν σχεδιάσει οι κομιτατζήδες. Τον επόμενο χρόνο, ο αδερφός του παπα-Σταύρος δολοφονήθηκε (μαζί με έναν Τούρκο αξιωματικό) σε ενέδρα, όπου τους παρέσυραν οι Βούλγαροι. Ο Λάζαρος συγκλονίστηκε από το αποτρόπαιο θέαμα του πνιγμένου

στο αίμα παπα-Σταύρου και πιθανόν έπαθε νευρικό κλονισμό που του προκάλεσε πρόβλημα στην όρασή του.

Κατέφυγε στην Αθήνα, απ' όπου επέστρεψε για να συνεχίσει τον αγώνα στις αρχές του 1907. Αυτός διεκόπη με την επικράτηση του κινήματος των Νεοτούρκων και την αμνηστία, που οι τελευταίοι χορήγησαν. Σταδιακά, όμως, οι Έλληνες άρχισαν να οργανώνονται εκ νέου, καθώς οι Νεότουρκοι παρεβίασαν όλες τις δεσμεύσεις τους. Ο Τσάμης συνέχισε την πολυσχιδή δράση του, γεγονός που οδήγησε στη σύλληψη και την φυλάκισή του στο Μοναστήρι.. Εκεί, βασανίστηκε απάνθρωπα και η υγεία του επιβαρύνθηκε. Απελευθερώθηκε από τον Δραγούμη, μετά την έναρξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου. Αν και ευρίσκετο σε αθλία κατάσταση, εδέχθη να οδηγήσει με ασφάλεια ένα σύνταγμα Ευζώνων στο χωριό Άγιος Γερμανός, όπου εξόντωσε την ανταρτική ομάδα του Τσακαλάρωφ. Ο Πρίγκιπας Νικόλαος απένειμε στον Τσάμη γραπτό έπαινο και αργότερα το μετάλλιο του Β' Βαλκανικού Πολέμου.

Μετά τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων, συμμετείχε στον απελευθερωτικό αγώνα των Βορειοηπειρωτών, εγκαταλείποντας την οικογένεια και τις εμπορικές επιχειρήσεις του. Παρίστατο δε στην ανακήρυξη της αυτονομίας της βορείου Ηπείρου στο Αργυρόκαστρο, Δυστυχώς, ο αγώνας δεν ευοδόθηκε, καθώς δεν τον στήριξε η κυβέρνηση των Αθηνών. Ο Τσάμης απογοητεύθηκε από την πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου, τον οποίο υπεστήριζε με θέρμη, ενώ το κατάστημά του στην αλβανοκρατούμενη Βίγλιστα πυρπολήθηκε. Κατά τον «εθνικό διχασμό», παρέμεινε πιστός στον Κρητικό πολιτικό, ερχόμενος σε σύγκρουση με ορισμένους από τους παλαιούς συμπολεμιστές του. Βοήθησε τους Γάλλους, με αποτέλεσμα οι Βούλγαροι να λεηλατήσουν και να καταστρέψουν την οικία, τα καταστήματα και τις επιχειρήσεις του, όταν κατέλαβαν την περιοχή. Ο ίδιος πρόλαβε και διέφυγε στο Άργος Ορεστικό αλλά υπέστη μεγάλη οικονομική ζημία, από την οποία ουδέποτε ανέκαμψε.

Τον Αύγουστο του 1917, πραγματοποιήθηκε η τρίτη απόπειρα δολοφονίας εις βάρος του, από την οποία γλίτωσε χάρη στην επέμβαση της συζύγου του, Αλεξάνδρας (το γένος Πέρτση). Οι δύο τους είχαν παντρευτεί στο Πισοδέρι, τον Σεπτέμβριο του 1908. Είχαν αποκτήσει μαζί έξι (6) παιδιά (τον Βασίλειο, τον Παύλο, τον Στέργιο, την Όλγα, την Αντιγόνη και την Ξανθίπη).

Το 1924, ο Τσάμης εγκαταστάθηκε οικογενειακώς στην Φλώρινα, όπου συνέχισε το εμπόριο. Το 1928, η όρασή του επιδεινώθηκε και μετέβη στην Αθήνα. Εκεί, κατάφερε να θεραπευτεί σε μεγάλο βαθμό, νοσηλευόμενος στη γνωστή κλινική του Ιωάννη Χαραμή αλλά κατεστράφη οικονομικά. Δυστυχώς, το κράτος αρνήθηκε να τον αποζημιώσει για την οικονομική ζημία που είχε υποστεί επανειλημμένως από τους Βουλγάρους, κατά τη διάρκεια των εθνικών του αγώνων.

Πάντως, τιμήθηκε με το Μετάλλιο Εθνικής Αμύνης, το Μετάλλιο Μακεδονικού Αγώνος, το Μετάλλιο του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου και το Μετάλλιο του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος. Επίσης, ανεγνωρίσθη (με τον ν. 4413/1929) ως πράκτορας Β΄ Τάξεως του Μακεδονικού Αγώνα. Αργότερα, η Ελληνική Δημοκρατία

τον αναγνώρισε ως ομαδάρχη του Βορειοηπειρωτικού Αγώνα. Οι Δήμοι Θεσσαλονίκης και Πυλαίας-Χορτιάτη έχουν ονομάσει δρόμους προς τιμή του.

Την 22^α Νοεμβρίου 1933, ο Λάζαρος Τσάμης απεβίωσε στο Πισοδέρι, νικημένος από τον καρκίνο.

ΤΣΑΜΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ (1870-1906)

Γεννήθηκε στο Πισοδέρι την 14^η Σεπτεμβρίου 187, Ήταν μεγαλύτερος αδερφός του Μακεδονομάχου Λάζαρου Τσάμη. Ο πατέρας του άργησε να δηλώσει τη γέννησή του στις οθωμανικές Αρχές για να γλιτώσει τον φόρο που πλήρωναν οι χριστιανοί για τους πρωτότοκους υιούς τους προκειμένου αυτοί να μην καταταγούν στον Στρατό.

Αν και παρακολούθησε μαθήματα στο Γυμνάσιο Μοναστηρίου, ουδέποτε απεφοίτησε από αυτό. Δραστηριοποιήθηκε στις τοπικές οργανώσεις των Ελλήνων, από νεαρής ηλικίας. Το 1889, επέστρεψε στο Πισοδέρι, καθώς είχε ήδη τεθεί στο στόχαστρο των Αρχών για τη δράση του υπέρ του Μακεδονικού ελληνισμού. Τα επόμενα χρόνια, απέφυγε να προκαλέσει τους Τούρκους με τις ενέργειές του, θέλοντας να τους καθησυχάσει. Το 1897, όμως, δραστηριοποιήθηκε εκ νέου, καθώς ένας Βούλγαρος Μητροπολίτης πήγε για εγκατάσταση στο Μοναστήρι. Η ενέργεια αυτή συνιστούσε ανοικτή πρόκληση για τον ελληνισμό ολόκληρης της περιοχής.

Δύο χρόνια αργότερα, νυμφεύτηκε τη Θωμαή Παπαδάμου, με την οποία απέκτησε μία θυγατέρα, την οποία ονόμασε Ελευθερία. Τον Ιανουάριο του 1900, χειροτονήθηκε ιερέας και ξεκίνησε σταδιακά τη στενή συνεργασία του με το ελληνικό προξενείο στο Μοναστήρι και τον Μητροπολίτη Καστορίας Γερμανό Καραβαγγέλη. Αρχικώς, έδωσε χρήσιμες πληροφορίες για τη δράση των κομιτατζήδων, καθώς είχε ενταχθεί στην οργάνωσή τους, κατόπιν παροτρύνσεως του προαναφερθέντος ιεράρχη. Δυστυχώς, όμως, ορισμένοι εσφαλμένοι χειρισμοί τρίτων οδήγησαν στην εξάρθρωση του ελληνικού δικτύου που δρούσε στους κόλπους του Βουλγαρικού Κομιτάτου.

Αργότερα, βοήθησε τον καπετάν-Κώττα και τον Ίωνα Δραγούμη. Τον Νοέμβριο του 1902, μετέβη (μαζί τον αδερφό του Λάζαρο) στην Αθήνα, όπου είχε συναντήσεις με αξιωματούχους και αξιωματούχους, όπως ο Στέφανος Δραγούμης, ο Παύλος Μελάς κ.α. Τον επόμενο Φεβρουάριο, επανέλαβε το ταξίδι του στην πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους, αποτελώντας τον σύνδεσμο μεταξύ Δραγούμη και Μελά.

Ο παπά-Σταύρος πρωταγωνίστησε στην άρνηση των κατοίκων του Πισοδερίου όπως εισέλθουν κομιτατζήδες στο χωριό τους. Το γεγονός αυτό τον έθεσε πλέον ανοικτά στο στόχαστρο των Βουλγάρων. Την 1^η Απριλίου, έγραψε στον Μελά, ζητώντας βοήθεια και τήρηση των συμπεφωνημένων με τους Έλληνες αξιωματούχους κατά τα ταξίδια του στην Αθήνα. Επίσης, τον προειδοποίησε για την τότε επικείμενη βουλγαρική εξέγερση (του Ίλιντεν). Την περίοδο εκείνη, οι κομιτατζήδες προσπάθησαν να εισέλθουν στο Πισοδέρι, οι κάτοικοι του οποίου, υπακούοντας στις παροτρύνσεις του πατρός-Σταύρου, είχαν αρνηθεί να συμμετάσχουν στην εξέγερση. Ο τελευταίος ζήτησε την βοήθεια των Αρχών για να προστατευθούν οι Έλληνες της περιοχής και ενημέρωσε για τα καθέκαστα το προξενείο στο Μοναστήρι.

Το επόμενο διάστημα, μετέβη στην έδρα του καπετάν-Κώττα προκειμένου να μεταφέρει την άποψή του στο ελληνικό προξενείο στο Μοναστήρι για τη δολοφονία του υψηλόβαθμου Βούλγαρου κομιτατζή Λάζο Ποπτράϊκωφ. Ο τελευταίος είχε προκαλέσει ανήκουστα δεινά στον ελληνισμό της περιοχής και ο θάνατός του επέφερε την ανακούφιση των Ελλήνων της Καστοριάς και της ευρύτερης περιοχής. Δυστυχώς, όμως, ενεπλάκη και το όνομα του Μητροπολίτη Γερμανού και η υπόθεση απαιτούσε λεπτούς χειρισμούς.

Η εμπιστοσύνη του προαναφερθέντος ιεράρχη ήταν η μεγαλύτερη επιβράβευση για το έργο του πατρός-Τσάμη. Ο τελευταίος ανέλαβε ένα ακόμη δύσκολο εγχείρημα, κατ' εντολήν του Δεσπότη. Την 21^η Μαρτίου 1904, ανεχώρησε για την Ευρώπη, όπου παρέμεινε επί δίμηνο. Σκοπός του ταξιδιού ήταν η συγκέντρωση χρημάτων για τον αγώνα προς διάσωση του Μακεδονικού ελληνισμού. Ο βλαχόφωνος ιερέας ήταν ο ιδανικός για να συγκινήσει τις καρδιές όλων των συμπατριωτών του (βλαχόφωνων και ελληνόφωνων), οι οποίοι ζούσαν και πρόκοβαν στην κεντρική Ευρώπη.

Ο ίδιος ανέλαβε την αποστολή του με χαρά, αν και το ταξίδι τον απέκοψε πλήρως από την οικογένειά του. Ο ρόλος του είχε καταστεί πλέον πρόδηλος και οι ρουμανίζοντες επεχείρησαν να τον δολοφονήσουν, όταν επέστρεψε στο Πισοδέρι. Ο παπά-Σταύρος γλίτωσε και συνέχισε τον αγώνα του με την ίδια ζέση. Συμμετείχε (μαζί με τον αδερφό του Λάζαρο) σε μάχη με κομιτατζήδες υπό τους Μήτρο-Βλάχου και Αθανάς Καρσάκωφ στο χωριό Ζέλοβο (νυν Ανταρτικό), στις αρχές Σεπτεμβρίου του 1904. Σε αυτήν, κατέδειξε εκ νέου το θάρρος και τον ηρωισμό του.

Ακολούθως, ενεπλάκη ενεργά στην απόπειρα αποκρυβής της δολοφονίας του Μελά. Μάλιστα, αυτός έψαλε τη νεκρώσιμη ακολουθία, που τελέστηκε στον Ιερό Ναό της Αγίας Παρασκευής Πισοδερίου. Μετά, ο ίδιος έθαψε το κεφάλι του ήρωα κάτω από την Αγία Τράπεζα του παρεκκλησίου του Αγίου Χαραλάμπους, παρουσία του αδελφού του Λάζαρου Τσάμη, μελών της «Επιτροπής Αμύνης» του Πισοδερίου και του προξενικού υπαλλήλου Βασιλείου Αγοραστού.

Μετά τη δημοσιοποίηση του θανάτου του Μελά, ο παπά-Τσάμης προχώρησε στην εκταφή της κεφαλής του ήρωα και την εκ νέου ταφή της, αυτή την φορά κάτω από την Αγία Τράπεζα του Ιερού Ναού της Αγίας Παρασκευής. Δεν ήθελε επ' ουδενί λόγω αυτή να πέσει στα χέρια των Τούρκων. Τότε, δεν δημοσιοποίησε σε κανέναν το μυστικό. Μετά από αρκετό καιρό, το εκμυστηρεύθηκε στον αδερφό του Λάζαρο. Έως τον Απρίλιο του 1907, η κεφαλή παρέμεινε κρυμμένη στο Πισοδέρι. Τότε, ο απεσταλμένος του Μητροπολίτη Γερμανού Π. Ζησιάδης ζήτησε από τον Λάζαρο την παράδοση της κεφαλής στη σύζυγο του ήρωα Ναταλία Μελά, η οποία είχε έλθει κρυφά στην Καστοριά, όπερ και εγένετο.

Τον Αύγουστο του 1906, ήρθε η ώρα της θυσίας και για τον παπά-Τσάμη. Οι Βούλγαροι του έστησαν παγίδα με την αποστολή ενός γράμματος. Αυτό ήταν συντεταγμένο στα ελληνικά και σύμφωνα με τον κρυπτογραφικό κώδικα που

χρησιμοποιούσε το Μακεδονικό Κομιτάτο στις επικοινωνίες του. Σε αυτό, ένας οπλαρχηγός του ζητούσε να τον συναντήσει, επικαλούμενος το όνομα του Γεωργίου Τσόντου (καπετάν-Βάρδα). Ο παπά-Σταύρος πήγε στη συνάντηση, συνοδευόμενος από δύο συγχωριανούς του και τον φιλέλληνα λοχία του οθωμανικού φυλακίου Βίγλας Χουσεΐν Ιμπραήμ.

Εκεί, τους ανέμενε ένας Βούλγαρος (ονόματι Κούζ Ποπντίνοφ), ο οποίος μιλούσε καλά τα ελληνικά και φορούσε στολή Έλληνα Μακεδονομάχου. Τους ζήτησε να τον ακολουθήσουν για να τους πάει δήθεν στο κρησφύγετο του καπετάνιου του. Η ομάδα κινήθηκε αργά λόγω της ολισθηρότητας του εδάφους. Ξαφνικά, μία ομάδα από κομιτατζήδες έκανε την εμφάνισή της, ενώ ο παπά-Σταύρος αντιλήφθηκε ότι ο υποτιθέμενος Έλληνας οδηγός είχε μείνει πιο πίσω και τον σημάδευε με το όπλο του. Πρόλαβε να πυροβολήσει πρώτος αλλά αστόχησε, ενώ η σφαίρα του Ποπντίνοφ τον έπληξε στο στήθος. Η συμπλοκή γενικεύτηκε, ενώ ένας εκ των δύο Ελλήνων (ονόματι Χατζηκώτσης) πρόλαβε να διαφύγει προς το Πισοδέρι. Ο άλλος συγχωριανός του πατρός-Σταύρου και ο Τούρκος σκοτώθηκαν επί τόπου. Ο ίδιος τραυματίστηκε και κρύφτηκε στις φυλλωσιές.

Αν και οι Βούλγαροι τον ανεζήτησαν, δεν τον εντόπισαν και εγκατέλειψαν την προσπάθεια, φοβούμενοι την άφιξη των Τούρκων. Μολαταύτα, πριν φύγουν, έβαλαν στις τσέπες του Χουσεΐν Ιμπραήμ έγγραφα που ενοχοποιούσαν τόσο τον Λάζαρο Τσάμη όσο και Έλληνες της «Επιτροπής Αμύνης» του Πισοδερίου. Ταυτόχρονα, ανέθεσαν σε συμπατριώτες τους καρβουναραίους, που ευρίσκοντο στην περιοχή, να συνεχίσουν τις έρευνες για τον Έλληνα ιερέα. Οι τελευταίοι τον εντόπισαν και τον αποτελείωσαν με δύο τσεκουριές στο κεφάλι. Ήταν 27 Αυγούστου. Την επομένη, οι δολοφόνοι έφυγαν, δήθεν αμέριμνοι, με προορισμό την Φλώρινα.

Εν τω μεταξύ, όλοι οι κάτοικοι του Πισοδερίου αλλά και οι Τούρκοι από το φυλάκιο της Βίγλας είχαν κινητοποιηθεί προς ανεύρεση των δικών τους ανθρώπων, αν και είχε πέσει το φως του ηλίου. Επικεφαλής ήταν ο Λάζαρος Τσάμης. Ύστερα από πολλές ώρες, κατάφεραν να εντοπίσουν τους τρεις (3) νεκρούς. Το πτώμα του πατρός-Σταύρου ήταν κατακρεουργημένο. Έχει γραφεί ότι ο Λάζαρος υπέστη πρόσκαιρη τύφλωση λόγω αυτού του φρικτού θεάματος. Οι δολοφόνοι δεν είχαν αρκεστεί στη δολοφονία αλλά είχαν σκυλεύσει και το ανυπεράσπιστο θύμα τους. Το αποτρόπαιο έγκλημα προκάλεσε την οργή τόσο των Ελλήνων όσο και των Τούρκων.

Όλοι αναζητούσαν τους δράστες, ανεύρεση των οποίων θεωρείτο ζήτημα τιμής. Τελικώς, κατόρθωσαν να τους εντοπίσουν από τις μπότες του πατρός-Σταύρου, τις οποίες είχε κλέψει ένας караβουναραίος. Ο καπετάν-Βάρδας τους εξόντωσε έναν προς έναν, την 15^η Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους. Μάλιστα, πάνω στον ομαδικό τους τάφο έβαλε την επιγραφή «όποιος ζητάει παστουρμά, εδώ θε να τον έβρει».

Ο παπά-Σταύρος ετάφη στο Πισοδέρι. Οι οθωμανικές Αρχές διέταξαν ένα στρατιωτικό απόσπασμα να φρουρεί το μνήμα του, έως τη διεξαγωγή του μνημοσύνου. Το ελληνικό προξενείο στο Μοναστήρι έστειλε έναν μαρμάρينو σταυρό

και μία μαρμάρινη επιτύμβια πλάκα για να τοποθετηθούν στο μνήμα του ήρωα. Το όνομά του Σταύρου Τσάμη έχει δοθεί σε οδό της Φλώρινας.

ΤΣΟΝΤΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ή ΚΑΠΕΤΑΝ ΒΑΡΔΑΣ (1871-1942)

Γεννήθηκε στ' Ασκύφου των Σφακίων, την 18^η Ιανουαρίου 1871. Πατέρας του ήταν ο Χαράλαμπος ή Τσοντολάμπης, επικεφαλής ηγήθηκε σώματος Σφακιανών στη επανάσταση των ετών 1866-1869 και παππούς του ήταν ο Μανούσος Τσόντος, οπλαρχηγός την περίοδο 1821-1833, τον οποίο κρέμασαν οι Τούρκοι στις Μουρνιές, κατόπιν διαταγής του Γενικού Διοικητή της νήσου Μουσταφά πασά, στην επανάσταση του 1833.

Τον Ιούνιο του 1874, όλη η οικογένεια ήρθε στην Αθήνα, όπου ο πατέρας του δολοφονήθηκε, προσπαθώντας να χωρίσει δύο συμπατριώτες του σε μία συμπλοκή σε ένα καφενείο στα Χαυτεία. Ο Γιώργος έλαβε κρατική υποτροφία (καθώς ήταν υιός αγωνιστή) και τελείωσε το γυμνάσιο. Ήταν καλός μαθητής και εισήλθε στη Σχολή Ευελπίδων, τον Σεπτέμβριο του 1888. Εκεί, γνωρίστηκε με τον Παύλο Μελά και τον Ιωάννη Μεταξά, με τους οποίους συμμετείχε στην «Εθνική Εταιρεία». Το 1893, απεφοίτησε ως ανθυπολοχαγός του πυροβολικού.

Το 1895, μετέβη εθελοντικά στην Κρήτη για να πολεμήσει στη νέα επανάσταση των συμπατριωτών του. Επέστρεψε στην Αθήνα, όπου παρεπέμφθη σε στρατοδικείο με την κατηγορία της λιποταξίας. Αν και αθώωθηκε, ετέθη σε αργία, την 26^η Οκτωβρίου 1896. Ανεκλήθη από αυτήν και συμμετείχε στο ένοπλο σώμα, που εστάλη στην Κρήτη υπό τον (τότε Ταγματάρχη) Εμμανουήλ Μανουσογιαννάκη. Ο Τσόντος ήταν αρχηγός ουλαμού πυροβολικού. Πολέμησε με γενναιότητα στις μάχες της Κανδάνου, του Σελίνου και του Πύργου της Μάλαξας.

Κατά τα έτη 1897-1902, υπηρέτησε στη Λαμία. Μετά, τοποθετήθηκε στη χαρτογραφική υπηρεσία. Εντούτοις, δεν του άρεσε η νέα του θέση, καθώς «διψούσε» για δράση. Λίγες ημέρες μετά τον θάνατο του Μελά, ο Τσόντος έφυγε για τη Μακεδονία, αφού παραιτήθηκε τυπικά από τις τάξεις των Ενόπλων Δυνάμεων. Υιοθέτησε το ψευδώνυμο καπετάν-Βάρδας, με το οποίο έμεινε στην ιστορία. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω τραγούδι: .

Μεριάστε ο Βάρδας να διαβεί,

να πάει στο Μοναστήρι

Κει που 'ναι ο πόλεμος χαρά

κι η μάχη πανηγύρι.

Σύντομα, ανέλαβε τη γενική αρχηγία των ενόπλων σωμάτων σε όλο το βιλαέτι Μοναστηρίου. Επέλεξε ως έδρα της ένοπλης ομάδος του το χωριό Βογατσικό της Καστοριάς. Αρχικώς, δημιούργησε ένα δίκτυο πληροφοριοδοτών και αγγελιοφόρων σε πολλά χωριά. Κατόπιν, συνέτριψε την ένοπλη ομάδα του αρχικομιτατζή

Κοστάνοφ. στα Καστανοχώρια. Εν συνεχεία, διέλυσε την κύρια βάση των κομιτατζήδων στη Ζαγορίτσανη. Μετά, εστράφη κατά των Κορεστίων, όπου οι κομιτατζήδες είχαν επιβάλει τον τρόμο μετά τον θάνατο του καπετάν-Κώττα. Κατενίκησε τους Βουλγάρους, ανακουφίζοντας τους Έλληνες της ευρύτερης περιοχής. Ακολούθως, επέστρεψε στην Αθήνα. Σημειωτέον ότι οι οθωμανικές Αρχές τον επεκήρυξαν για το ποσό των 1.000 χρυσών λιρών για τη δράση του.

Στην Αθήνα, συνέχισε τον αγώνα και στρατολόγησε πολλούς εθελοντές (μεταξύ των οποίων και τον ξάδερφό του Μιχάλη) για τη Μακεδονία Προήχθη σε υπολοχαγό και επέστρεψε στον αγώνα για τη διάσωση του Μακεδονικού ελληνισμού, τον Ιούνιο του 1906. Τότε, έδρασε στην περιοχή του Μοναστηρίου. Το ανεξάντλητο θάρρος του τον ώθησε να επιτεθεί ακόμη και στο χωριό Ιγρί, που ήταν βάση των κομιτατζήδων. Μοίρασε όπλα σε όλους τους Έλληνες της περιοχής, ανεξαρτήτως ποια γλώσσα αυτοί μιλούσαν. Τον Δεκέμβριο του 1907, γύρισε στην Αθήνα, έχοντας παραμείνει στη δυτική Μακεδονία επί 3,5 χρόνια, περισσότερο από κάθε άλλον Έλληνα αξιωματικό στην περιοχή αυτή.

Τον Ιούνιο του 1910, προήχθη σε λοχαγό Β΄ Τάξεως και τοποθετήθηκε στην Ι Μεραρχία ως υπασπιστής του (Υποστρατήγου πλέον) Μανουσογιαννάκη, ο οποίος εκτιμούσε το θάρρος και τις ικανότητές του. Την 23^η Απριλίου 1912, προήχθη σε λοχαγό Α΄ Τάξεως. Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, απεσπάρθη στο Επιτελείο της ΙΙΙ Μεραρχίας στη δυτική Μακεδονία, την οποία γνώριζε ήδη πολύ καλά. Μετά, τοποθετήθηκε σύμβουλος του πολιτικού διοικητή Κορυτσάς Πέρου Καψαμπέλη και του στρατιωτικού διοικητή Συνταγματάρχη Αλέξανδρου Κοντούλη.

Κατά τον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, ο Αρχιστράτηγος Βασ. Κωνσταντίνος τον διόρισε επικεφαλής των ελληνικών σωμάτων που σχηματίστηκαν από έναν λόχο στρατιωτών και άτακτους εθελοντές για να αντιμετωπίσουν τους κομιτατζήδες στις περιοχές Κιλκίς, Σερρών, Δράμας και Νευροκοπίου. Ο Τσόντος έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην εμπέδωση της ελληνικής κυριαρχίας στις προαναφερθείσες περιοχές.

Μετά, ανέλαβε και πάλι υπασπιστής του Μανουσογιαννάκη. Μετά το πέρας των Βαλκανικών Πολέμων, προήχθη σε ταγματάρχη (τον Σεπτέμβριο του 1913) και τοποθετήθηκε εκ νέου στην Κορυτσά. Αρχικώς, ήταν και πάλι βοηθός του Κοντούλη και μετά ανέλαβε διοικητής μοίρας πυροβολικού στη μεραρχία που έδρευε εκεί. Δυστυχώς, ο Βενιζέλος διέταξε την εγκατάλειψη της βορ. Ηπείρου, γεγονός που κλόνησε για πρώτη φορά την εμπιστοσύνη του Τσόντου προς τον συμπατριώτη του πολιτικό.

Πήγε στα Ιωάννινα και από κει στην Αθήνα, απ' όπου συνέχισε να συνδράμει τον αγώνα των Βορειοηπειρωτών. Μερίμνησε (μεταξύ άλλων) για την αποστολή Κρητικών οπλαρχηγών στην περιοχή, εν αγνοία του Βενιζέλου. Λίγο μετά, τους ακολούθησε και ο ίδιος αφού είχε παραιτηθεί και πάλι από τον Ελληνικό Στρατό. Ανέλαβε τη διοίκηση των δυνάμεων των Βορειοηπειρωτών της περιοχής Κορυτσάς

και ηγήθηκε των ημετέρων δυνάμεων στη μάχη της Νικολίτσας (την 24^η Απριλίου 1914). Λίγο μετά, υπεγράφη το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας. Ο Τσόντος βρήκε την ευκαιρία και απελευθέρωσε την Κορυτσά (μετά από σκληρή μάχη), παραβιάζοντας την ανακωχή. Οι Έλληνες του επεφύλαξαν θερμή υποδοχή, ενώ ο γραμματέας της Μητροπόλεως Παύλος Χαρισιάδης συνέθεσε προς τιμήν του μία ακροστιχίδα, της οποίας τα γράμματα σχηματίζουν το όνομά του.

Ο Βάρδας, αφού έλαβε μέτρα για την προστασία όλων των κατοίκων, ανεξαρτήτως φυλής και θρησκείας, απελευθέρωσε την περιοχή από τη Μοσχόπολη μέχρι το Πόγραδετς. Ηγείτο σώματος 3.000 ενόπλων και η κυβέρνηση της Αυτόνομης Βορ. Ηπείρου τον τοποθέτησε στρατιωτική διοικητή Κορυτσάς. Παρέμεινε στη θέση του έως την 18^η Οκτωβρίου 1914, όταν στην πόλη εισήλθε μονάδα του Ελληνικού Στρατού υπό τον Κοντούλη. Ο Τσόντος μεταφέρθη στους ώμους των Κορυτσαίων μέχρι το σπίτι του. Η αποστολή του είχε πλέον ολοκληρωθεί. Εξέδωσε δύο προκηρύξεις μία προς τους κατοίκους της πόλεως και μία προς αυτούς των επαρχιών Γρεβενών, Σιατίστης, Καστοριάς και Φλώρινας, που τον είχαν βοηθήσει στον αγώνα του.

Επέστρεψε στην Αθήνα και ανεκλήθη στην ενεργό υπηρεσία την 20^η Μαρτίου 1915. Την 21^η Μαΐου 1916, προήχθη σε αντισυνταγματάρχη και τοποθετήθηκε υποδιευθυντής στη Διεύθυνση Υλικού Πολέμου. Κατά τον «εθνικό διχασμό», ετάχθη υπέρ της νομίμου κυβερνήσεως. Μετά την εγκατάσταση του Βενιζέλου στην Αθήνα, κατέφυγε στην Ευρυτανία. Ευτυχώς, κράτησε ημερολόγιο, το οποίο εμπεριέχει πολλά στοιχεία για τον μελετητή της εποχής. Το όνομά του ενεπλάκη στη στάση αρκετών βιαίως επιστρατευθέντων ανδρών στη Χαλκίδα. Τον Δεκέμβριο του 1917, το βενιζελικό καθεστώς τον αποστράτευσε.

Επανάλθε στο στράτευμα μετά την ήττα του κόμματος των Φιλελευθέρων, στις εκλογές του 1920. Αρχικώς, τοποθετήθηκε διοικητής της Σχολής Ευελπίδων. Τον Δεκέμβριο του 1921, έγινε φρούραρχος Αθηνών, ενώ είχε ήδη προαχθεί στον βαθμό του συνταγματάρχη. Μετά την επικράτηση των κινηματιών του 1922, ετέθη σε διαθεσιμότητα, υπέστη νέες διώξεις και απεστρατεύθη, τον Φεβρουάριο του 1923. Επανάλθε στο στράτευμα σε περιορισμένο βαθμό, το 1927. Στις εκλογές της 25^η Φεβρουαρίου 1932, το Λαϊκό κόμμα ήρθε πρώτο σε ψήφους αλλά δεύτερο σε έδρες λόγω του εκλογικού συστήματος, καθώς το κόμμα Φιλελευθέρων κέρδισε τις 3 από τις 4 έδρες των προνομιούχων (για ιστορικούς λόγους) περιφερειών των Σπετσών, της Ύδρας και των Ψαρρών. Ο Τσόντος εξελέγη βουλευτής της εκλογικής περιφέρειας Φλώρινας – Καστοριάς, επιτυχία που επανέλαβε στις εκλογές της 5^{ης} Μαρτίου 1933.

Το 1935, ο Τσόντος εξελέγη πληρεξούσιος στην Ε΄ Εθνοσυνέλευση με τον συνδυασμό του Φίλιππου Δραγούμη, αδελφού του Ίωνα, στην προαναφερθείσα εκλογική περιφέρεια. Τον Οκτώβριο του 1935, ο Γεώργιος Κονδύλης (ο οποίος είχε προσχωρήσει στον αντιβενιζελισμό) του πρότεινε να αναλάβει υπουργός – Γενικός Διοικητής Κρήτης. Ο Τσόντος απεδέχθη την πρόταση και άσκησε επιτυχώς τα

καθήκοντά του σε μία τεταμένη πολιτικά περίοδο, από 10^{ης} Οκτωβρίου έως τα τέλη Νοεμβρίου 1935. Τότε, προβιβάστηκε αναδρομικά στον βαθμό του υποστρατήγου (από το 1925) και θεωρήθηκε σε οριστική αποστρατεία από το 1931 (όταν κατελήφθη υπό του ορίου ηλικίας) με τον βαθμό του αντιστρατήγου.. Επανεξελέγη στις εκλογές του Ιανουαρίου 1936, καθώς οι ψηφοφόροι της δυτικής Μακεδονίας τον λάτρευαν, αν και δεν καταγόταν από τα μέρη τους, ενώ είχαν παρέλθει περισσότερα από 25 χρόνια από τη δράση του.

Απεβίωσε από τα δεινά της κατοχής, υπερήφανος και αξιοπρεπής, όπως πορεύθηκε σε όλη του την ζωή στην Αθήνα, την 15^η Σεπτεμβρίου 1942.

ΧΟΛΕΡΗΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΣ (; - 1913)

Γεννήθηκε στην Μπάνιτσα (Βεύη) της Φλώρινας, στα τέλη του 19ου αιώνα. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για την ακριβή ημερομηνία. Έχει γραφεί ότι η οικογένειά του καταγόταν από τη Νάουσα. Μετά το ολοκαύτωμα της πόλεως τον Απρίλιο του 1822, η οικογένεια Χολέρη (με το επώνυμο Δούτσης ή Ντούτσης ή Γώγος) χωρίστηκε, καθώς ο ένας υιός (Φώτιος) εγκαταστάθηκε στο Κλειδί και ο άλλος (Δημήτριος) στην Βεύη. Υιός του Δημητρίου υπήρξε ο Τρύφων, ο οποίος απέκτησε ξενοδοχείο στο Μοναστήρι. Εκεί, πήγαιναν όσοι Έλληνες είχαν χολέρα και δεν γίνονταν δεκτοί αλλού, καθώς υπήρχε σχετική διαταγή των οθωμανικών Αρχών. Ο ίδιος, όμως, τους κρατούσε, διαπνεόμενος από πατριωτικό φρόνημα. Μάλιστα, στην ιστορία έμεινε η φράση του: «εγώ για σας ο ίδιος είμαι χολέρα». Έκτοτε, τον αποκαλούσαν «χολέρη» και το επώνυμό του ξεχάστηκε.

Ένας του υιός του ονομαζόταν Αλέξανδρος. Αυτός ήταν πατέρας του Αντίγονου. Ο τελευταίος υπήρξε μαθητής στο ελληνικό δημοτικό σχολείο της Βεύης. Κατόπιν, συνέχισε τις σπουδές του στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο πατέρας του άνοιξε καφενείο. Δυστυχώς, αναγκάστηκε να διακόψει τις σπουδές του, όταν πληροφορήθηκε την άγρια δολοφονία του προαναφερθέντα παππού του Τρύφωνα Χολέρη (μαζί με τον Ιωάννη Ρούση Κωτσόπουλο), ως υπαίτιο για την μη κατεδάφιση του Ιερού Ναού της Αγίας Άννης, με σκοπό την ανέγερση βουλγαρικού σχολείου στην Βεύη την 24^η Ιουνίου του 1907. Το αποτρόπαιο έγκλημα διεπράχθη κατ' εντολήν του αρχιβοϊβόδα Τζόλε Γκέργεφ των κομιτατζήδων Μίσκαρο Γιάννεφ (από την Βεύη), Ήλο Κοτόρκιν (που ήταν πρωτοπαλίκαρα του Τζόλε Γκέργεφ) και του βοϊβόδα Κόλε από τη Μόκρενη, με ομαδικούς πυροβολισμούς, στην πλατεία της Βεύης.

Οι δράστες ήταν μέλη της διαβόητης συμμορίας του κομιτατζή Γκεοργκίεφ. Ο νεαρός Αντίγονος επέστρεψε στο χωριό του για να πάρει εκδίκηση. Αρχικώς, πήγε να καταταγεί στην ένοπλη ομάδα του Σταύρου Κωτσόπουλου, η οποία δρούσε στην ευρύτερη περιοχή της Φλώρινας. Κατόπιν, όμως, απεφασίσθη η γενικότερη συνεργασία της ομάδος με την αντίστοιχη του Νικόλαου Ανδριανάκη. Σύντομα, ο Αντίγονος ανελίχθηκε στην ιεραρχία και έγινε πρωτοπαλίκαρα, καθώς διακρινόταν για την γενναιότητα και τη μόρφωσή του.

Η κατάσταση ήταν δύσκολη, οι προδότες πολλοί και οι κομιτατζήδες είχαν αρχίσει να εδραιώνονται στην περιοχή. Οι κίνδυνοι για τους ολιγάριθμους Έλληνες αντάρτες ήσαν πολλοί. Οι Βούλγαροι δηλητηρίασαν τον πατέρα του Αντίγονου και ο κλοιός για τον ίδιο γινόταν ολοένα και πιο στενός. Το 1908, ο Χολέρης κατέφυγε στην Αθήνα για να συγκεντρώσει χρήματα και να σχηματίσει τη δική του ανταρτική ομάδα. Αν και δεν υπάρχουν πολλά διαθέσιμα στοιχεία για την παραμονή στην ελληνική πρωτεύουσα, είναι βέβαιο ότι επέστρεψε στη δυτική Μακεδονία, το 1910. Ήταν πλέον επικεφαλής ενός δικού ανταρτικού σώματος και όλοι τον φώναζαν «Γκόνο».

Αμέσως, εστράφησαν εναντίον του οι κομιτατζήδες της περιοχής. Επηκολούθησαν σκληρές μάχες με εκατέρωθεν απώλειες. Ο Γκόνος μετακινούνταν συχνά σε άλλες περιοχές για να πολεμήσει τους Βούλγαρους. Η δράση του έφθασε μέχρι την Καστοριά και το όρος Βόρας (Καΐμακτσαλάν). Το 1911, πληροφορήθηκε ότι είχε επιλεγεί για να εξοντώσει τον γνωστό κομιτατζή, Στάτε Στόγιαν Τάσεφ, η δράση του οποίου είχε γίνει πραγματική μάστιγα για τους Έλληνες κατοίκους της περιοχής της Βεύης. Αυτός ήταν ο κύριος υπεύθυνος για την πυρπόληση όλων των ελληνικών βιβλίων και ο ηθικός αυτουργός για το προαναφερθέν έγκλημα στην πλατεία της Βεύης. Ο Χολέρης απεδέχθη με χαρά την αποστολή του για να εκδικηθεί το αίμα του αδικοσκοτωμένου παππού του.

Πράγματι, σκότωσε με δύο σφαίρες τον Τάσεφ, μπροστά στον ιερό ναό. Το γεγονός αυτό ανεβίβασε σημαντικά το κύρος του. Ο Χολέρης δραστηριοποιήθηκε ενεργά και κατά τη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου και είδε με ανακούφιση την απελευθέρωση της γενέθλιας γης από τον Ελληνικό Στρατό, με επικεφαλής τον τότε Διάδοχο Κωνσταντίνο. Εντούτοις, δεν επήλθε η ηρεμία στην περιοχή, καθώς οι Βούλγαροι επιθυμούσαν διακαώς να θέσουν υπό τον έλεγχό τους μεγάλα τμήματα της Μακεδονίας και δη τη Θεσσαλονίκη. Τον Ιούνιο του 1913, οι συνεχείς προστριβές των Βουλγάρων με τους Έλληνες και τους Σέρβους είχαν ως αποτέλεσμα την έναρξη του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου με την ξαφνική και απρόκλητη επίθεση του Βουλγαρικού Στρατού στους έως τότε συμμάχους του.

Την ίδια περίοδο, η Σόφια απεφάσισε την αποστολή στο δυτική Μακεδονία ενός ισχυρού σώματος κομιτατζήδων με επικεφαλής τον διαβόητο αρχιεγκληματία Βασίλ Τσακαλάρωφ, ο οποίος ευθυνόταν για τη, συχνά απάνθρωπη, δολοφονία εκατοντάδων Ελλήνων και αρκετών Τούρκων, τα προηγούμενα χρόνια. Σκοπός του σώματος αυτού θα ήταν να δράσει στα μετόπισθεν του Ελληνικού Στρατού, να διαταράξει τις επικοινωνίες του και να ξεσηκώσει τους βουλγαρόφωνους πληθυσμούς των Κορεστίων και της Καστοριάς. Σημειωτέον ότι στο σώμα αυτό είχαν καταταγεί πολλοί γνωστοί κομιτατζήδες όπως οι Ν. Ιβανώφ, Παναγιώτ Καραμφίλοβιτς, Ντόντσο Λαζάρωφ, Ηλία Ντιμούσεφ, Ιβάν Ποπώφ, Πάντο Σίντωφ, Γκριγκόρ Τζιντζιφίλωφ, Χρήστο Τσέτκοφ και άλλοι.

Όλοι αυτοί ξεκίνησαν ως εμπροσθοφυλακή του Βουλγαρικού Στρατού. Σύντομα, συνεπλάκησαν με ελληνικές και σερβικές δυνάμεις. Οι ελληνικές Αρχές πληροφορήθηκαν τη συγκρότηση βουλγαρικών παραστρατιωτικών σωμάτων και συνέστησαν στους κατοίκους της περιοχής να δημιουργήσουν τις δικές τους ομάδες αυτοπροστασίας. Αυτές ονομάστηκαν «Ιερός Λόχος» και απαρτίστηκαν από έμπειρους Μακεδονομάχους αλλά και απλούς πολίτες. Ένα τέτοιο ένοπλο σώμα συγκροτήθηκε και στην Βεύη. Έφερε την ονομασία «Ιερός Λόχος Μπάνιτσας».

Ο Χολέμης και ο προαναφερθείς Σταύρος Κωτσόπουλος ήσαν από τους πρώτους που έσπευσαν να καταταγούν. Την 19^η Ιουνίου, απελευθερώθηκε η Γευγελή από τον Ελληνικό Στρατό και το προαναφερθέν πολυάριθμο σώμα κομιτατζήδων

έφυγε από την περιοχή. Ένα τμήμα του, απαρτιζόμενο από περίπου 80 άνδρες με επικεφαλής τον ίδιο τον Τσακαλάρωφ, κινήθηκε προς την περιοχή της Βεύης. Αρχικώς, συνεπλάκη με Έλληνες κτηνοτρόφους και μετά ο Τσακαλάρωφ «έπεσε» σε ενέδρα αλλά κατόρθωσε να ξεφύγει, υποδουόμενος τον Έλληνα αξιωματικό!

Κατόπιν, οι Βούλγαροι περικυκλώθηκαν στην περιοχή της Άρνισσας. Επηκολούθησε ολονύκτια μάχη, κατά την οποία ο Τσακαλάρωφ διέφυγε, αν και ελαφρά τραυματισμένος. Ύστερα, προχώρησε προς την Βεύη, όπου τον ανέμεναν οι άνδρες του τοπικού «Ιερού Λόχου». Αυτοί είχαν οχυρωθεί στην ανατολική πλευρά της Βεύης, σε μια χαράδρα που καταλήγει στη γέφυρα της σιδηροδρομικής γραμμής και στη διασταύρωση την κεντρικής οδού με τη σιδηροδρομική γραμμή.

Η ενέδρα ήταν πολύ καλά στημένη, καθώς οι Έλληνες είχαν διασπαστεί σε δύο ομάδες (η μία με τον Χολέρη και άλλους τέσσερις και άλλη με επικεφαλής τον Κωτσόπουλο και 15 άνδρες του «Ιερού Λόχου») και είχαν καταλάβει τα πιθανά περάσματα. Μολαταύτα, οι κομιτατζήδες ήταν σαφώς περισσότεροι και κατάφεραν να καταλάβουν τις ελληνικές θέσεις, σκοτώνοντας πολλούς Έλληνες και υποχρεώνοντας άλλους να υποχωρήσουν. Τελικώς, έμεινε μόνος ο Χολέρης μαζί με τον Γεωργ. Μιχαλόπουλο. Αυτοί παρέμειναν ακλόνητοι στις θέσεις τους και έθεσαν εκτός μάχης 18 Βουλγάρους. Αργότερα, ένας Βούλγαρος κομιτατζής είπε: «Το σκυλί θα μας έτρωγε όλους αν δεν τραυματιζόταν». Ο Μιχαλόπουλος σκοτώθηκε στα πρώτα στάδια της μάχης, αφήνοντας μόνο τον Χολέρη.

Αρχικώς, ο τελευταίος κατάφερε να σκοτώσει τον υπασπιστή του Τσακαλάρωφ, βοεβόδα Ρίστο Ποπόφ. Κατόπιν, κτύπησε το άλογο του αρχικομιτατζή και μετά τραυμάτισε σοβαρά τον Τσακαλάρωφ στην κοιλιακή χώρα. Ο τελευταίος ανταπέδωσε τα πυρά λίγο πριν πέσει από το άλογό του. Μία σφαίρα τραυμάτισε ελαφρά τον Χολέρη κοντά στο αυτί και στην αριστερή ωμοπλάτη. Σύμφωνα, όμως, με άλλες μαρτυρίες η σφαίρα προερχόταν από έναν Βούλγαρο που τον έπληξε πισώπλατα.

Ο τραυματισμός δεν τον πτόησε και συνέχισε να μάχεται, ακόμη και όταν ο προαναφερθείς κομιτατζής Κοτόρκιν από την Κάτω Υδρούσα, τον κτύπησε από πίσω με 4 (ή κατ' άλλους 2) σφαίρες στη δεξιά ωμοπλάτη. Εν τω μεταξύ, οι κομιτατζήδες είχαν κλονιστεί από τον τραυματισμό του αρχηγού τους, τον οποίον έσπευσαν να απομακρύνουν από το πεδίο της μάχης. Κατόπιν, κατευθύνθηκαν προς το Φλάμπουρο αλλά καθ' οδόν πολλοί διέρρευσαν. Απέμειναν στον Τσακαλάρωφ μόνον 12, οι οποίοι έπεσαν σε ενέδρα ανδρών του «Ιερού Λόχου» στο δάσος του Φλάμπουρου. Εκεί, πέθανε ο αρχικομιτατζής.

Οι Έλληνες πήγαν στον τραυματισμένο Χολέρη, ο οποίος ψυχορραγούσε όλη τη νύκτα. Μετεφέρθη στο σπίτι του Ηλία Δάικου, όπου άφησε την τελευταία του πνοή στις 10.00 π.μ. της 7^{ης} Ιουλίου 1913. Τιμήθηκε με αναμνηστικό μετάλλιο Μακεδονικού Αγώνος είναι γραμμένος στην επετηρίδα με α. α. 18 και ανδριάντας του στήθηκε στην πλατεία του χωριού του.

ΧΡΗΣΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ή ΚΑΠΕΤΑΝ ΚΩΤΤΑΣ (1860-1905)

Γεννήθηκε στο χωριό Ρούλια της Φλώρινας, το 1860 (ή κατ' άλλους το 1863). Το βαφτιστικό του όνομα ήταν Κωνσταντίνος αλλά τελικά επικράτησε ο παραφθαρμένος τύπο «Κώττας». Ο πατέρας του ονομάζονταν Χρήστος και η μητέρα του Δέσποινα. Το αρχικό επώνυμο της οικογενείας ήταν Ρουσάνης Αν και δεν ήταν παιδί «του διαβάσματος», έμαθε γραφή και ανάγνωση για βιοποριστικούς λόγους. Αυτό ήταν δείγμα της επιμονής που τον διέκρινε. Μετά τον θάνατο του πατέρα του, κρατούσε μόνος του τα βιβλία του οικογενειακού παντοπωλείου. Αργότερα, άσκησε το επάγγελμα του αγωγιάτη και εξ αιτίας αυτού ταξίδευε συχνά στη Θράκη, την Κωνσταντινούπολη φθάνοντας μέχρι τη Σερβία.

Το 1886, επέστρεψε στη Ρούλια, όπου άσκησε τα επαγγέλματα του παντοπώλη, του υποδηματοποιού, του κηροπλάστη και του ξενοδόχου. Αν και απέκτησε οικονομική άνεση, δεν ήταν φιλοχρήματος αλλά βοηθούσε τους φτωχούς συγχωριανούς του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα απετέλεσε η ανέγερση ξενώνα, όπου διέθετε δωρεάν τροφή και στέγη στους απόρους. Το γεγονός αυτό τον κατέστησε δημοφιλή και έγινε πρόεδρος του χωριού του. Ταυτόχρονα, όμως, «απέκτησε» και το άσβεστο μίσος του ιδιοκτήτη του άλλου πανδοχείου, του Τουρκαλβανού Κασήμ αγά, μπέη της Καπεστίτσας. Ο Κώττας νυμφεύτηκε την Ζωή Σφέτκου, με την οποία απέκτησε οκτώ (8) παιδιά, τη Σοφία, τον Δημήτριο, τον Σωτήριο, την Βασιλική, τον Χρήστο, τον Λάζαρο, την Πασχαλινή και τον Ευάγγελο. Δυστυχώς, η Βασιλική, η Πασχαλινή και ο Λάζαρος απεβίωσαν σε νεαρή ηλικία.

Ήταν σλαβόφωνος αλλά με ελληνικό φρόνημα. Αρχικώς, κατετάγη στην τοπική πολιτοφυλακή, που συγκρότησαν οι χριστιανοί για την προστασία της περιουσίας τους από τους ληστές. Το 1898, σκότωσε έναν μουσουλμάνο μεγαλοτσιφλικά και αναγκάστηκε να βγει στο αντάρτικο. Σύντομα, έγινε ο φόβος και ο τρόμος του κατακτητή, καθώς ήταν τολμηρός και ριψοκίνδυνος. Μισούσε τον Τούρκο δυνάστη, γεγονός που τον ώθησε να συνεργαστεί αρχικώς με το Βουλγαρικό Κομιτάτο, που διεκήρυττε ψευδώς την ανάγκη συνεργασίας των χριστιανών για την αντιμετώπιση των Τούρκων. Ουδέποτε, όμως, απώλεσε την ανεξαρτησία του.

Εξόντωσε μία σειρά Τούρκων και Τουρκαλβανών (τον εισπράκτορα Ταχίρ, τον Νουρή μπέη, τους Τουρκαλβανούς μπέηδες Τσαούς Σιαμπάν και Τζέλιο, τον Κασήμ αγά κ.α.). Σύντομα, ο Κώττας αποστασιοποιήθηκε από το Βουλγαρικό Κομιτάτο, ηγετικά στελέχη του οποίου επεχείρησαν να τον δολοφονήσουν. Αργότερα, οι κομιτατζήδες προσπάθησαν να τον πείσουν όπως μεταβεί στη Σόφια και προσπάθησαν να δωροδοκήσουν. Ήρθε σε επαφή με τον τότε νέο Μητροπολίτη Καστορίας Γερμανό (Καραβαγγέλη), ο οποίος, σε αντίθεση με τους δύο προκατόχους του, ήταν δεκτικός στην προσέγγιση, αναλαμβάνοντας να συντηρεί την ομάδα του Κώττα. Ο τελευταίος, σε αντάλλαγμα, ανέλαβε την υποχρέωση να υπερασπίζεται τα χωριά της περιοχής από τους Βούλγαρους κομιτατζήδες και τους Τούρκους.

Ο Κώττας περιόδευσε στα χωριά της Καστοριάς και ενθάρρυνε τους τρομοκρατημένους κατοίκους τους να δηλώνουν φανερά το εθνικό τους φρόνημα. Η δράση του τον είχε καταστήσει προστάτη των Πατριαρχικών και το φόβητρο των Βουλγάρων και των Τούρκων. Το ένοπλο σώμα του αριθμούσε 600 άνδρες. Επίσης, δημιούργησε τις προϋποθέσεις για να συγκροτηθούν οι πρώτοι αντιστασιακοί πυρήνες. Ο ίδιος εξέφραζε την ελληνικότητά του με τον δικό του τρόπο. Ήταν δίκαιος και απεμάκρυνε από την ομάδα του δύο αντάρτες, οι οποίοι είχαν δολοφονήσει εν αγνοία του, τον υιό του μπέη Τζεμάλ της Κορυτσάς, με αποτέλεσμα φοβερά τουρκικά αντίποινα κατά αθώων Ελλήνων. Δεν εκάμφθη ούτε όταν οι τελευταίοι έπιασαν ένα από τα παιδιά του ως όμηρο, απειλώντας να το σκοτώσουν.

Ταυτόχρονα, όμως, ετέθη ανοικτά στο στόχαστρο των οθωμανικών Αρχών, καθώς αυτές συνέλαβαν ένα αποστασιοποιημένο στέλεχος του Βουλγαρικού Κομιτάτου και πρώην συναγωνιστή του Κώττα, από το οποίο έμαθαν πληθώρα πληροφοριών. Αυτές τις βοήθησαν να εξαρθρώσουν ένα μεγάλο μέρος του δικτύου πληροφοριοδοτών του Κομιτάτου αλλά και να στραφούν εναντίον του Έλληνα οπλαρχηγού. Το γεγονός αυτό ώθησε τον τελευταίο να συνεργαστεί πιο στενά με τον Μητροπολίτη Γερμανό. Μάλιστα, ο τελευταίος διέταξε έναν καπετάνιο να συνοδεύσει δύο από τους υιούς του Κώττα στην Αθήνα. Εκεί, ο Στέφανος Δραγούμης, ο Παύλος Μελάς και ο Αλέξανδρος Κοντούλης μεσολάβησαν και (με την οικονομική ενίσχυση της κόμισσας Λουΐζης Ριανκούρ) τα δύο παιδιά γράφτηκαν στο σχολείο του Ιωάννη Δέλλιου.

Δυστυχώς, οι κομιτατζήδες κατάφεραν να συλλάβουν τον Κώττα και προσπάθησαν να τον «πείσουν» με απειλές, εκβιασμούς, υποσχέσεις και δωροδοκία όπως επιστρέψει στους κόλπους τους. Εκείνος έδειξε ότι συναινεί για να μπορέσει όπως επιστρέψει στο χωριό του, όπου απεκήρυξε τους Βουλγάρους. Οι τελευταίοι σκότωσαν για εκδίκηση τον αδερφικό φίλο του Τραϊανό Κεσίνη. Εντούτοις, ο Κώττας δεν πτοήθηκε και οργάνωσε ένοπλες ομάδες σε διάφορα χωριά των Κορεστίων και των Πρεσπών. Πολλοί τον ονόμασαν «ο αετός των Κορεστίων». Οι ελληνικοί πληθυσμοί ανακουφίστηκαν και οι κομιτατζήδες του έστησαν ενέδρα για να τον σκοτώσουν, τον Μάιο του 1902. Εκείνος, όχι μόνο διέφυγε, αλλά σκότωσε και δύο (2) Βουλγάρους.

Επηκολούθησαν νέες μάχες με τους κομιτατζήδες (οι περισσότερες εκ των οποίων ήσαν νικηφόρες), ενώ ο Κώττας προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τις εσωτερικές αντιθέσεις στους κόλπους του Κομιτάτου, συνεργαζόμενος με ορισμένους διαφωνούντες. Επίσης, συνέχισε να πολεμάει τους Τούρκους, έστω και με περιορισμένους πόρους. Η δράση του απέβη σωτήρια για τον ελληνισμό της δυτικής Μακεδονίας. Το Κομιτάτο επεχείρησε και πάλι να τον δολοφονήσει αλλά απέτυχε, σκότωσε όμως στενούς συνεργάτες του. Η μεγάλη επιρροή που ασκούσε ο Κώττας στην περιοχή υπεχρέωσε τους Βουλγάρους να τον προσεγγίσουν εν όψει της τότε επικείμενης εξέγερσης στο Ίλιντεν.

Αυτή απέτυχε και οι κομιτατζήδες έσφαξαν τέσσερις (4) Έλληνες προύχοντες στο Πισοδέρι και τον πρόεδρο της κοινότητας στην Μπρέσνιτσα (νυν Βατοχώρι). Συνέχισαν, δολοφονώντας και άλλους Έλληνες, τον θάνατο των οποίων εκδικήθηκε ο Κώττας. Στις αρχές του 1904, ήρθε (μαζί με άλλους Μακεδονομάχους) στην Αθήνα για να καταστρώσουν από κοινού με τους αξιωματικούς την επίσημη έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα. Ο Στέφανος Δραγούμης μεσολάβησε για να τον συναντήσει ο Διάδοχος Κωνσταντίνος. Ο Κώττας του εξέθεσε την κρίσιμη κατάσταση του ελληνισμού της δυτικής Μακεδονίας και ζήτησε την αρωγή του ελληνικού κράτους. Η συνάντηση αυτή σηματοδότησε την επίσημη εμπλοκή της Ελλάδος στην υπόθεση της Μακεδονίας.

Επίσης, γνωρίστηκε με τον Μελά, τον οποίο συνόδευσε στην πρώτη του αποστολή στη Μακεδονία. Την 9^η Ιουνίου, κατόπιν προδοσίας, συνελήφθη από τους Τούρκους. Ουδείς μπόρεσε να εξακριβώσει το όνομα του προδότη. Ο Κώττας μετεφέρθη διαδοχικά στις φυλακές Καστοριάς, Κορυτσάς και Μοναστηρίου. Η σύζυγός του, Ζωή, για λόγους ασφαλείας εγκαταστάθηκε με τα παιδιά της στην Καστοριά και επανήλθε στη Ρούλια, το φθινόπωρο του 1904. Τον Αύγουστο του επόμενου έτους, οι κομιτατζήδες εισέβαλαν στο χωριό και έκαψαν την οικία του Κώττα. Ευτυχώς, η σύζυγος και τα τέκνα του κατόρθωσαν να σωθούν.

Κατά την κράτησή του στην φυλακή, ο Έλληνας πρόξενος του Μοναστηρίου Σταμάτιος Κιουζές Πεζάς και ο Μητροπολίτης Γερμανός προσπάθησαν να τον αποφυλακίσουν αλλά οι οθωμανικές Αρχές ήταν ανένδοτες. Τελικώς, λέγεται ότι ο Μητροπολίτης Γερμανός συμφώνησε με τους Τούρκους να αποφυλακιστεί ο Κώττας με αντάλλαγμα την υπηρεσία του στον Οθωμανικό Στρατό, αλλά ο τελευταίος αρνήθηκε κατηγορηματικά. Ο Μητροπολίτης Γερμανός τον χαρακτήριζε προστάτη των χριστιανών και φόβητρο των Βουλγάρων.

Ο Κώττας, προ της εκτελέσεώς του, ζήτησε να του φέρουν έναν Ελληνορθόδοξο ιερέα, ο οποίος τον μετάλαβε των Αχράντων Μυστηρίων. Κατόπιν, οδηγήθηκε στην πλατεία Ατ Παζάρ του Μοναστηρίου. Κατά τη διαδρομή, όμως, ξέφυγε από τους φρουρούς του και έτρεξε στα στενά σοκάκια της πόλεως αλλά τελικώς συνελήφθη και οδηγήθηκε στον τόπο της εκτελέσεως. Τότε, ζήτησε να του λύσουν τα χέρια, ανέβηκε μόνος του στο ικρίωμα και, αφού φώναξε «Ντα ζίβι Γκ(ά)ρτσια!» δηλ. Ζήτω η Ελλάς, κλώτσησε μόνος του το υποπόδιο.

Ήταν 27^η Σεπτεμβρίου του 1905.

Η θυσία του συνεκλόνησε όλο τον ελληνισμό της περιοχής. Σημειωτέον ότι το χωριό του Ρούλια ονομάστηκε στη μνήμη του Κώττα, μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας. Το 1960, ανδριάντας του στήθηκε στην είσοδο της Φλώρινας. Έχει διασωθεί ένα δημοτικό τραγούδι στα αλβανικά και δύο τραγούδια στα ελληνικά. Ένα εξ αυτών αναφέρει:

Το κάθε μας χωριό τον Κώττα υμνεί,

*της Ρούλιας τα αντάρτικα τ'ασκέρια,
που τ'όνομα τους πήραν οι ουρανοί,
χρυσό να το κεντήσουν με τ'αστέρια.
Αιώνια τα ντουφέκια τους βροντούν,
στον κάμπο στα βουνά σε κάθε ράχη
και μπρος από τα μάτια μας περνούν,
αγέρωχοι οι Μακεδονομάχοι.*

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ - ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ Ο ΑΠΟ ΔΡΑΜΑΣ (1867-1922)

Γεννήθηκε στην Τριγλία της Προποντίδας την 8^η Ιανουαρίου 1867. Ήταν υιός του Νικόλαου Καλαφάτη και της Καλλιόπης Λεμωνίδου, οι οποίοι απέκτησαν συνολικά 8 παιδιά, 4 αγόρια και 4 κορίτσια. Ο πατέρας του ήταν νομομαθής και αντιπροσώπευε συμπολίτες του ενώπιον των τουρκικών δικαστηρίων. Επίσης, ασχολείτο με τα κοινά και είχε εκλεγεί δημογέροντας. Από μικρός, ο Χρυσόστομος εξέφρασε την επιθυμία του να γίνει κληρικός. Οι γονείς του στάθηκαν αρωγοί στην επιθυμία του, πουλώντας τμήμα της ακίνητης περιουσίας τους για να τον στείλουν οικότροφο στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Τα έξοδα των σπουδών του, ανελήφθησαν από τον Μητροπολίτη Μυτιλήνης Κωνσταντίνο Βαλιάδη, ο οποίος εξετίμησε τις επιδόσεις του. Ο Χρυσόστομος απεφοίτησε από τη Σχολή με βαθμό «άριστα», το 1891. Ανεκηρύχθη διδάσκαλος της Ορθοδόξου Χριστιανικής Θεολογίας, ενώ το θέμα της διατριβής του ήταν «Έλεγχος προτεσταντών».

Ο Κωνσταντίνος τον χειροτόνησε διάκονο και τον προσέλαβε ως αρχιδιάκονο στη Μητρόπολη Μυτιλήνης και κατόπιν στη Μητρόπολη Εφέσου, όπου μετετέθη. Το 1896, ο Χρυσόστομος ασχολήθηκε με το θέμα που δημιούργησαν Καθολικοί καλόγεροι της Μονής των Λαζαριστών της Σμύρνης. Αυτοί αγόρασαν κοντά στην Έφεσο την τοποθεσία Καπουλή-Παναγιά, διαδίδοντας ότι βρήκαν εκεί τον τάφο της Παναγίας. Ο Χρυσόστομος δημοσίευσε πολλά τεκμηριωμένα κείμενα, τα οποία εξέδωσε και σε βιβλίο. Κατόπιν αυτού, οι Λαζαριστές υπεστήριζαν ότι επρόκειτο για ένα οίκημα της Θεοτόκου.

Την 2^η Απριλίου 1897, ο Μητροπολίτης Κωνσταντίνος εξελέγη Οικουμενικός Πατριάρχης (Κωνσταντίνος Ε΄). Την 18^η Μαΐου του ίδιου έτους, χειροτόνησε τον Χρυσόστομο πρεσβύτερο και τον χειροθέτησε Μέγα Πρωτοσύγκελο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Από τη θέση αυτή προήδρευσε μικτής επιτροπής Ορθοδόξων και Αγγλικανών ιερέων με θέμα την ένωση των δύο Εκκλησιών. Επίσης, διεκρίθη για τη συμβολή του στη ματαίωση των σχεδίων των πανσλαβιστών αφ' ενός προς αλλοίωση του ελληνικού χαρακτήρος του Άθω, αφ' ετέρου για τον εκσλαβισμό των Πατριαρχείων Αντιοχείας και Ιεροσολύμων.

Τη Μεγάλη Παρασκευή του 1901, απεμακρύνθη του Θρόνου ο Κωνσταντίνος Ε΄ και κατόπιν επανεξελέγη ο Ιωακείμ Γ΄. Και ο τελευταίος εξετίμησε τα προσόντα του Χρυσόστομου. Την 23^η Μαΐου 1902, ο Χρυσόστομος εξελέγη παμψηφεί Μητροπολίτης Δράμας, Φιλίππων και Ζιχνών. Την ημέρα της εκλογής του, απευθυνόμενος στον Πατριάρχη, είπε τα εξής προφητικά: «Εν όλη τη καρδία και εν όλη τη διανοία θα υπηρετήσω την Εκκλησίαν και το Γένος, και ημίτρα, την οποίαν αι άγιοι χείρες σου εναπέθεσαν επί της κεφαλής μου, εάν πέπωται να απωλέση ποτέ την λαμπηδόνα των λίθων της, θα μεταβληθή εις ακάνθινον στέφανον μάρτυρος ιεράρχου».

Παρέμεινε στη θέση του έως το 1910, επιτελώντας τεράστιο εθνικό και θρησκευτικό έργο. Περιόδευσε σε όλα τα χωριά, οι κάτοικοι των οποίων υφίσταντο

τις επιθέσεις των Εξαρχικών. Οργάνωσε ένοπλα τμήματα και κοινοποίησε τα δεινά του Μακεδονικού ελληνισμού στους προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων. Αντιμετώπισε επιτυχώς τόσο τους Βούλγαρους κομιτατζήδες όσο και τους Ρουμάνους πράκτορες. Παράλληλα, ανήγειρε μεγαλοπρεπή ναό στη Δράμα, μέγαρο Μητροπόλεως, σχολεία (όπως το Γυμνάσιο με σχήμα κάτοψης Π σε μία έμμεση αναφορά στη λέξη Πατρίδα), νοσοκομείο και γυμναστήριο. Επίσης, μερίμνησε για την κατασκευή οικιών για τους καπνεργάτες, ενώ ίδρυσε ορφανοτροφεία, γηροκομεία και άλλα κοινωφελή καθιδρύματα. Οι τοπικοί Οθωμανοί ιθύνοντες τον κατήγγειλαν στην Υψηλή Πύλη, επιτυγχάνοντας την ανάκλησή του, το 1907. Αποχωρίστηκε με πικρία το ποίμνιό του και απεσύρθη στην Τριγλία. Το 1908, με την ψήφιση του νέου οθωμανικού Συντάγματος, επανήλθε στην έδρα του για βραχύ χρονικό διάστημα, καθώς κατηγορήθηκε εκ νέου για διασάλευση της τάξεως. Ανακλήθηκε από τη Μητρόπολη Δράμας (την 20^η Ιανουαρίου 1909) και απεσύρθη πάλι στην Τριγλία μέχρι τη μετάθεση του στη μητρόπολη Σμύρνης (την 11^η Μαρτίου 1910).

Συνέχισε τους εθνικούς του αγώνες και στη νέα του θέση. Οργάνωσε συλλαλητήριο για να καταγγείλει τις βιαιότητες των Βουλγάρων στη Μακεδονία εναντίον των Ελλήνων και τη γενικότερη καταπίεση του ελληνισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Βοήθησε ποικιλοτρόπως τους Έλληνες κατά τον πρώτους διωγμούς και ενημέρωσε τους ξένους αξιωματούχους. Μάλιστα, ο Γερμανός πρέσβυς στην Κωνσταντινούπολη έγραψε γι' αυτόν ότι «... εξήρθη εις το ύψος του καλύτερου επί της γης κλήρου». Επίσης, ανέπτυξε πλούσια κοινωνική δράση. Εξασφάλισε χώρο όπου δημιουργήθηκε το στάδιο του «Πανιωνίου», αρνούμενος προσφορά 100.000 χρυσών λιρών για την αγορά του ιδίου χώρου από την Αγγλική Εταιρεία Σιδηροδρόμων (1911). Επιπλέον, ίδρυσε πρότυπη σχολή κολύμβησης. Οι τουρκικές Αρχές της περιοχής θορυβήθηκαν και πέτυχαν την απομάκρυνσή του από τη Μητρόπολη Σμύρνης (τον Αύγουστο του 1914), στην οποία επέστρεψε μετά την ανακωχή του Μούδρου (το φθινόπωρο του 1918).

Ήταν παρών στην άφιξη του Ελληνικού Στρατού, τον Μάιο του 1919. Συνέχισε να υπερασπίζεται τα δίκαια του ποιμνίου του και κατά την περίοδο της ελληνικής διοικήσεως, ερχόμενος σε προστριβή με τον Αρμοστή Αριστείδη Στεργιάδη. Αντετάχθη με σφοδρότητα στα σχέδια των Δυτικών για απομάκρυνση των Ελλήνων από την Ιωνία, πριν την Καταστροφή. Η δράση του ενοχλούσε τους Τούρκους που ανέμεναν την ευκαιρία να τον εκδικηθούν. Αυτή τους εδόθη μετά την κατάρρευση του μετώπου, τον Αύγουστο του 1922. Η είσοδος των πρώτων τσετών στα περίχωρα της πόλεως προκάλεσε πανικό στους κατοίκους της. Πολλοί συνέρρεαν στη Μητρόπολη, όπου ο Χρυσόστομος κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για να τους συνδράμει, με την αρωγή του αδερφού του Ευγένιου.

Την 27^η Αυγούστου, τέλεσε την τελευταία του λειτουργία στην Αγία Φωτεινή, όντας κάτωχρος από τη νηστεία και την αγρυπνία. Εξήλθε στην Ωραία Πύλη, γονάτισε και προσευχήθηκε με θέρμη. Το κήρυγμα του ήταν συγκλονιστικό. «Η Θεία Πρόνοια, δοκιμάζει την πίστιν μας και το θάρρος μας και την υπομονή μας την ώραν αυτήν. Αλλ' ο Θεός δεν εγκαταλείπει τους χριστιανούς. Εις τας τρικυμίας αναφαίνεται ο καλός ναυτικός και εις τας δοκιμασίας ο καλός Χριστιανός.

Προσεύχεσθε και θα παρέλθῃ το ποτήριον τούτο. Θα ιδώμεν πάλιν καλὰς ἡμέρας και θα ευλογήσωμεν τον Θεόν. Θαρρείτε ως εμπρέπει εις καλούς χριστιανούς». Οι Άγγλοι και οι Γάλλοι προσεφέρθησαν να τον φυγαδεύσουν αλλά αρνήθηκε κατηγορηματικά να εγκαταλείψει το ποίμνιό του.

Την ίδια ἡμέρα, εισήλθε στη Σμύρνη και ο ορκισμένος εχθρός του, ο Νουρεντίν πασάς. Σχεδόν αμέσως, ζήτησε να παρουσιασθῆί ο Χρυσόστομος ενώπιον του. Πράγματι, πήγε μαζί με τους δημογέροντες Γεώργιο Κλιμάνογλου και Νικόλαο Τσουρουκτσόγλου. Μόλις τον αντίκρουσε ο Νουρεντίν του είπε: «Εσύ είσαι ο παπὰς που βρίζεις τους Τούρκους; Γουρούνι, θα δεις τι τιμωρία σου ετοιμάζω. Εσύ κι οι Έλληνές σου είστε λαός χαμάληδων και χαμάληδες θα σε δικάσουν». Σύμφωνα με τον συγγραφέα Μιχαήλ Ροδά, ο Νουρεντίν, μόλις μπήκε στο γραφείο του ο Χρυσόστομος, έβγαλε έναν ογκώδη ντοσιέ που έγραφε «Φάκελος Χρυσοστόμου». Τον άνοιξε και του έδειξε όλα τα αποκόμματα εφημερίδων που περιείχαν λόγους του Χρυσοστόμου και τον ερώτησε:

-Είναι δικοί σου οι λόγοι αυτοί;

-Ναι, απάντησε ο Δεσπότης, με αξιοπρέπεια ανθρώπου, που εγνώριζε τι εσήμαιναν τα ερωτήματα του Τούρκου στρατηγού.

Ακολουθως ο Ροδάς γράφει ότι ο Νουρεντίν «διέταξε να τον πάρουν και να τον προσφέρουν στον λαό, για να κορέση την εκδίκησή του». Ο όχλος τον προπηλάκισε του τραβούσε τα γένια και τα ράσα και τον έφτυνε. Τον κτυπούσε με γροθιές, λοστούς και ξύλα. Ακολουθως, τον οδήγησαν σε ένα κουρείο, όπου του φόρεσαν μία λευκή μπλούζα. Στη συνέχεια, του ξερίζωσαν τη γενειάδα και τον έσυραν στην τουρκική συνοικία. Εκεί, τον μαχαίρωσαν σε πολλά σημεία του σώματος του, εξόρυξαν τους οφθαλμούς του και του έκοψαν τα αυτιά και τη μύτη. Ο Χρυσόστομος παρέμεινε σιωπηλός και περήφανος, ενώ όταν μπορούσε, ύψωνε το δεξί του χέρι και ευλογούσε τους διώκτες του. Τότε, κάποιος Τούρκος του έκοψε και τα δύο χέρια. Το μόνο που συνεχώς έλεγε ήταν «Κύριε, ελέησόν με», άφησε δε την τελευταία του πνοή, αναφωνώντας: «Θεέ μου!». Μία άλλη μαρτυρία αναφέρει πως ένας Τουρκοκρητικός που συμμετείχε στον όχλο, μην αντέχοντας να βλέπει τους εξευτελισμούς και τα βασανιστήρια στα οποία υποβαλλόταν ο Χρυσόστομος, τον πυροβόλησε για να δώσει τέλος στο μαρτύριό του.

Ακολουθως, το άψυχο κορμί του κρεμάστηκε στην περιοχή του Τρικιλίκ, κοντά στον σιδηροδρομικό σταθμό της Σμύρνης. Ουδείς έμαθε τι απέγινε η σορός του. Άλλοι λένε ότι ετάφη στο γήπεδο του Απόλλωνα, ενώ σύμφωνα με μία άλλη εκδοχή, την έθαψαν δίπλα σε ένα ποτάμι. Το 1992, ανεκηρύχθη Άγιος από την Εκκλησία της Ελλάδος.

ΒΙΒΛΙΑ

1. Ανεστόπουλος Αγγ., *Μακεδονικός αγών 1903-1908 και η συμβολή των κατοίκων εις την απελευθέρωση της Μακεδονίας*. Θεσσαλονίκη: [χ.ε.] , 1965-1969.
2. Αργυρόπουλος Περ., *Ο Μακεδονικός Αγώνας : Απομνημονεύματα*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1984.
3. Βαγιακάκος Δικ., *Η συμβολή της Μάνης εις τον Μακεδονικόν αγώνα 1904-1908*. Αθήναι: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1994.
4. Βακαλόπουλος Αποστ., *Εμμανουήλ Παπάς "αρχηγός και υπερασπιστής της Μακεδονίας" : Η ιστορία και το αρχείο της οικογενείας του*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1981.
5. Βακαλόπουλος Κων., *Ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908) : Η ένοπλη φάση*. Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης, 1987.
6. Βακαλόπουλος Κων., *Εθνοτική Διαπάλη στη Μακεδονία (1894 – 1904), Η Μακεδονία στις παραμονές του Μακεδονικού Αγώνα*. Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος, 1999.
7. *Βιογραφικό λεξικό : Αρχαίων, βυζαντινών και σύγχρονων Ελλήνων συγγραφέων, ζωγράφων, γλυπτών, αρχιτεκτόνων, μουσικών, πολιτικών, στρατιωτικών, εθνικών ευεργετών κ.α.* Αθήνα: Παγουλάτος, [1989].
8. Βοζιάνης Γεωργ., *Εμμανουήλ Παπάς : Ο υπερασπιστής της Μακεδονίας το 1821*. Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης - Παιδεία, 2005.
9. Γούναρης Βασ., *Γερμανός Καραβαγγέλης, ο αντάρτης Μητροπολίτης*. [Θεσσαλονίκη]: Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, [2010].
10. Γυπαράκης Ανδρ., *Κρήτες μακεδονομάχοι 1903 – 1908*. Αθήναι: [χ.ε.], 1976.
11. Δεληγιαννάκης Ηλίας Σ., *Γενεαλογία και ιστορία οικογένειας Δεληγιαννάκηδων - Βαρδουλάκηδων Σφακίων Κρήτης*. Αθήνα: [χ.ε.], 2000.
12. Δελιαλής Νικ., *Αιμιλιανός : Μητροπολίτης Γρεβενών (1911)*. Κοζάνη: [χ.ε.], 1961.
13. Δογιάμας Κων., *Οι Μακεδονομάχοι αδελφοί Δογιάμα*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2009.
14. *Εκθέσεις περί του Μακεδονικού αγώνος, 1903-1907 / † Χρυσοστόμου Καλαφάτη, Μητροπολίτου Δράμας* (επιμ., Βασ. Λαούρδας). Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1960.
15. Ευθυμιάδου-Παπασταύρου Σον., *Αφιέρωμα στους πρωταγωνιστές του Μακεδονικού Αγώνα : Κριτήριο εθνότητας η συνείδηση, όχι η γλώσσα*. Καστοριά : Σύλλογος "Φίλοι Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα Νομού Καστοριάς", 2006.
16. Ευρυγένης Δημ., *Ο Ίων Δραγούμης και ο Μακεδονικός Αγών*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 1993.
17. Ζέλλιου-Μαστροκώστα Ερ., *Χαλκιδική: επαναστάσεις κατά την Τουρκοκρατία - Μακεδονικός αγώνας*. Θεσσαλονίκη: [χ.ε.] , 1996.
18. Ιωαννίδης Ιωαν., *Μικρή Εγκυκλοπαίδεια Εθνομαρτύρων Κληρικών*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 1991.
19. Κανελλόπουλος Θεοδ., *Καπετάν Άγρας Τέλλος Αγαπηνός, Εθνομάρτυς : 1800-1907 Εισαγωγή στον Μακεδονικό Αγώνα*. Αθήναι: τυπ. Μυρτίδη, 1958.

20. Καραβίτης Ιωαν., *Ο Μακεδονικός αγών : απομνημονεύματα*. Αθήνα: Πετσίβας, 1994.
21. Καραμπάτη Περς., *Αγώνας και διλήμματα : Η Μακεδονία του Παύλου Μελά μέσα από τα σημειωματάριά του*. Θεσσαλονίκη: Ερωδιός, 2005.
22. Κασιμάτης Παν., *Τρία εθνικά σύμβολα: Ο εθνεγέρτης Επίσκοπος Παλαιών Πατρών Γερμανός, Ο εθνάρχης Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄, Ο εθνομάρτυς Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος*. Αθήνα: Κοντός Σ., Φυλακτός Δ., 1964.
23. Κοεμτζόπουλος Ν.Γ., *Καπετάν Κώττας, ο πρώτος Μακεδονομάχος*, Αθήνα: χ.ε., 1968.
24. Κολιόπουλος Ιωαν. (επιμ.), *Αφανείς, γηγενείς Μακεδονομάχοι, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2008.
25. Κόλλιας Σ., *Ο Γρεβενών Αιμιλιανός : Ο Ιεράρχης της θυσίας*. Αθήνα: [χ.ε.], 1976.
26. Κοντούλης Αλεξ., *Βιογραφία Καπετάν Κώττα*. Φλώρινα: Κωνσταντινίδης Σ. Μ. , 1931.
27. Λάζαρης Γ., *Μακεδονικός Αγώνας : Από το μύθο στην ...ιστορία*. Αθήνα: Δρόμων, 2014.
28. Λαούρδας Βας., *Ο Μακεδονικός αγών*. Θεσσαλονίκη: [χ.ε.] , 1962.
29. Λάππα Ευαγγ., *Η προσφορά της Εκκλησίας στον Μακεδονικό Αγώνα*. Αθήνα: Νάμα, 2024.
30. Λιάπης Κων, *Καπετάν Κώστας Γαρέφης – Ο Σταυραετός του Πηλίου*. Αθήνα: χ.ε., 1979.
31. Μαζαράκης - Αινιάν Αλεξ., *Απομνημονεύματα*. Αθήνα: Ίκαρος, 1948.
32. Μαζαράκης-Αινιάν Ιωαν. Κ., *Ο Μακεδονικός Αγώνας*. Αθήνα: Δωδώνη, 1981.
33. Μάντακας Γ.Ν., *Μακεδονικός Αγώνας, 1903-1908*. Χανιά: Εταιρεία των Φίλων του Πολεμικού Μουσείου, παραρτήματος Χανίων, 2005.
34. Μαραβελέας Γ. Α., *Πάυλος Μελάς : Η ζωή, η δράση και ο δοξασμένος θάνατος του πρωτομάρτυρος της Μακεδονικής ελευθερίας*. Θεσσαλονίκη: [χ.ε.], 1959.
35. Μαυρουδής Ευστ. *Μακεδονία και μακεδονικός αγών*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1968.
36. Μελά Νατ., *Πάυλος Μελάς*. Αθήνα: Δωδώνη, 2014.
37. Μόδης Γεωργ., *Μακεδονικός αγών και Μακεδόνες αρχηγοί*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών , 1950.
38. Μόδης Γεωργ., *Ο Μακεδονικός Αγών και η νεότερη Μακεδονική ιστορία*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1967.
39. Νάλτσας Χριστοφ., *Ο μακεδονικός αγών εις την δυτικήν Μακεδονίαν : (Διάλεξις)*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1958.
40. *Ο Μακεδονικός Αγών και τα εις Θράκην γεγονότα* Αθήνα: ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1979.
41. *Ο Μακεδονομάχος Ναύαρχος Ιωάννης Ν. Δεμέστιχας (1882- 1960)*. Αθήνα: Λόγχη, 2014;
42. Οικονομόπουλος Κλ., *Ο Μητροπολίτης Γερμανός Καραβαγγέλης ο από Λέσβου ορμώμενος Μακεδονομάχος*. [χ.τ.]: [χ.ε.], [197-].
43. Παπακυριάκου Κυρ., *Ο μακεδονικός αγώνας στο νομό Σερρών*. Σέρρες: [χ.ε.], 2012.

44. Παπαλαζάρου Ιωαν., *Ο Μακεδονικός Αγώνας στην περιοχή των Γιαννιτσών : Γκόνος Γιώτας " Το στοιχείο του βάλτου"*. Γιαννιτσά: Ιστορική - Λαογραφική Εταιρεία "Φίλιππος", 2007.
45. Πηχιών Κων., *Η προσφορά της πόλεως Καστοριάς εις τον ένοπλον Μακεδονικόν Αγώνα : διάλεξις γενομένη εν Καστοριά*. Καστοριά: Απ. Δούκης, 1959.
46. Σολομωνίδης Χρ., *Ο Σμύρνης Χρυσόστομος*. Αθήνα: Ειρμός, 1992.
47. Σουλιώτης-Νικολαΐδης Αθαν., *Ο Μακεδονικός Αγών, η «Οργάνωσις Θεσσαλονίκης», 1906 - 1908, απομνημονεύματα*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1959.
48. Σφύρη Γ., *Το έπος του μακεδονικού αγώνα 1904 - 1908 : Κρήτες και Μανιάτες μακεδονομάχοι*. Αθήνα : Βεργίνα, 2009.
49. Τζήτης Παν., *Μακεδονικός Αγώνας : τότε και σήμερα*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζήτη , 2013.
50. Τζινίκου-Κακούλη Αθ., *Καπετάν Κώττας, ο εθνομάρτυρας γηγενής Μακεδονομάχος*. Θεσσαλονίκη: χ.ε., 2000.
51. Τρομπούκης Αλεξ., *Ο Μακεδονικός Αγώνας στην κεντρική Μακεδονία (1904-1908)*. Βέροια: Κεντρί, 2005.
52. Τσάμης Βασ. – Τσάμης Π., *Οι Μακεδονομάχοι αδελφοί Παπασταύρος και Λάζαρος Κοσμά Τσάμης*. Θεσσαλονίκη: χ.ε., 1956.
53. Τσάμης Παύλος Λ., *Μακεδονικός Αγών*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1975.
54. Τσόντος – Βάρδας Γεωργ., *Ο Μακεδονικός αγών*. Αθήνα: Πετσίβας, 2003.
55. Χιόνης Κων., *Ο Μακεδονικός Αγώνας στο σαντζάκι της Δράμας : Η πορεία του Μακεδονικού Αγώνα στις περιοχές Καβάλας - Δράμας και Θάσου*. Καβάλα: Ευράφι, 2015.
56. Χοτζίδης, Α. *Ευθύμιος Καούδης. Ένας Κρητικός αγωνίζεται για τη Μακεδονία, απομνημονεύματα (1903-1907)*. Θεσσαλονίκη: Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, 1996.
57. Dakin Douglas, *Μακεδονικός αγώνας*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1985.
58. Paillarès M., *Η μακεδονική θύελλα : Τα πύρινα χρόνια 1903-1907 Θεσσαλονίκη - Κοζάνη - Έδεσσα - Νάουσα - Σέρρες - Καβάλα - Δράμα - Μοναστήρι – Σκόπια*. Αθήνα: Τροχαλία, 1994.

ΑΡΘΡΑ

1. Παπασταμάτης Παν., «Ο οπλαρχηγός καπετάν Λάκης Πύρζας» στο περιοδικό *Αριστοτέλης*, Μάρτιος-Απρίλιος 1960.
2. Τριανταφυλλίδης Στεργ., «Βεύη (Μπάνιτσα) Φλώρινας: Η Ιστορία του γενναίου Οπλαρχηγού του Μακεδονικού Αγώνος Καπετάν Σταύρου Δάφου Κωτσόπουλου» στο περ. *Αριστοτέλης*, τ. 90, 1959.

Συλλογικά έργα

1. Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Larousse-Britannica
2. Ελλάδα, 20^{ος} αιώνας, τ. Α1
3. Ελλάδα, 20^{ος} αιώνας, τ. Α2
4. Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό

ΑΡΘΡΑ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

1. Αθανασιάδης Παντ., «Η άγνωστη δράση του Ηλία Δεληγιαννάκη στους Βαλκανικούς Πολέμους» στην ιστοσελίδα <https://ecozen.gr>, 5/7/2022.
2. «Απελευθέρωση Φλώρινας (8 Νοε 1912)» στην ιστοσελίδα <https://stratistoria.wordpress.com>
3. Γρηγορίου Αλεξ. Χ., «Φιλόλαος Πηγεών (1876-1947), Αξιωματικός του Ιππικού και διοικητής της Αστυνομίας Λαρίσης» στην ιστοσελίδα <https://www.elftheria.gr>, 18/4/2021.
4. Δημόπουλος Δημ., «Καπετάν Αντίγονος – Γκόνος Χολέρης / Βεύη 1886-Τοποθεσία Βεύης Ψαλίδι 1913 / Ο Εξολοθρευτής του Τσακαλάρωφ και όχι μόνο» στην ιστοσελίδα <https://www.florinapress.gr>, 27/9/2017.
5. Κάμτσης Κων., «Μνήμη Μακεδονομάχου Γκόνου Γιώτα» στο ιστολόγιο <http://omospondiamakedonon.blogspot.com>, 16/4/2014.
6. Μόδης Γ. Χ., «100 χρόνια ελεύθερη Φλώρινα: Πως παραδόθηκε η Φλώρινα την 7^η Νοεμβρίου 1912» στο ιστολόγιο <https://yaunatakabara.blogspot.com>
7. «Ο Στέργιος (Τέγος) Σαπουντζής από την Κέλλη Φλώρινας» στο ιστολόγιο <https://florina-history.blogspot.com>
8. Φίτζιος Χαρ., «Μια μάχη στην ράχη του Λεχόβου Φλωρίνης στον Μακεδονικό Αγώνα» στην ιστοσελίδα <http://www.arxeion-politismou.gr>

Ιστοσελίδες και ιστολόγια

www.anatolh.com

www.antexoume.wordpress.com

www.antikarkiniko.gr

www.arcadians.gr

www.archetai.gr

www.biblionet.gr

www.digitallibrary.academyofathens.gr

www.dreampontos.com

www.egnomi.gr

www.24grammata.com

www.ellinoistorin.gr

www.empros.gr

www.enallaktikidrasi.com

www.enromiosini.gr

www.epona.gr

www.e-mesara.gr

www.geetha.mil.gr

www.gpapanikolaou.gr

www.hellenicaworld.com

www.himara.gr

www.iefimerida.gr

www.in.gr

www.ioanniskapodistriass.com

www.koutouzis.gr

www.kozan.gr

www.laxanas.blogspot.gr

www.lifo.gr

www.livepedia.gr

www.im-manis.gr

www.mantzaros.gr

www.metapedia.org

<https://mikrasiatis.gr>

www.mixanitouxronou.com

www.ogdoo.gr

www.panagiasoumela.gr

www.patris.gr

www.pemptousia.gr

www.poimin.gr

www.reporter.gr

www.romfea.gr

www.sansimera.gr

www.serrelib.gr

www.syneti.gr

www.wikipedia.org

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Ιωάννης Παπαφλωράτος γεννήθηκε το 1973. Εισήχθη μεταξύ των πρώτων στη Νομική Σχολή Κομοτηνής, το 1992. Κατά τη διάρκεια των σπουδών του, εργάστηκε ως ερευνητής στο Ελληνικό Ίδρυμα Αμυντικής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛ.Ι.Α.Μ.Ε.Π.) και η εργασία του υπό τον τίτλο «Οι αποφάσεις των διεθνών οργανισμών επί της Γιουγκοσλαβικής κρίσεως (ΟΗΕ, ΝΑΤΟ, Ευρωπαϊκή Ένωση, Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση), 1991-1996» (η οποία εκπονήθηκε υπό την επίβλεψη του καθηγητή κ. Ιωάννη Βαληνάκη) εκδόθηκε υπό την μορφή Background Paper σε 4 τόμους για τις διπλωματικές μας υπηρεσίες. Το 1997, έλαβε το πτυχίο του και την ίδια χρονιά μετέβη στην Ολλανδία για μεταπτυχιακές σπουδές. Το 1998, απέκτησε μεταπτυχιακό τίτλο εξειδίκευσης στις Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σχέσεις από το Amsterdam School of International Relations. Το 1999, άρχισε την εκπόνηση της διεπιστημονικής διδακτορικής διατριβής του υπό την επίβλεψη του αείμνηστου καθηγητή και ακαδημαϊκού Κωνσταντίνου Σβολοπούλου. Το 2004, αναγορεύθηκε διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών με «άριστα». Κατόπιν, εργάστηκε ως ερευνητής στην Ακαδημία Αθηνών επί διετία. Τον Σεπτέμβριο του 2009, υπήρξε διαλέκτης στο Πολυεθνικό Κέντρο Εκπαίδευσης Επιχειρήσεων Υποστηρίξεως Ειρήνης του ΝΑΤΟ. Σήμερα, διδάσκει στη Σχολή Εθνικής Αμύνης (Σ.ΕΘ.Α.), τη Σχολή Εθνικής Ασφαλείας (Σ.Ε.Α.), την Αεροπορική Σχολή Πολέμου, τη Σχολή Διοικήσεως Επιτελών Πολεμικής Αεροπορίας, τη Σχολή Πολέμου Στρατού Ξηράς και τη Σχολή Ικάρων, ενώ έχει διδάξει στη Σχολή Μετεκπαίδευσεως και Επιμορφώσεως της Ελληνικής Αστυνομίας Βορείου Ελλάδος, τη Σχολή Νομικών Συμβούλων και το Λαϊκό Πανεπιστήμιο. Τον Δεκέμβριο του 2010, βραβεύθηκε από την Ακαδημία Αθηνών για το σύγγραμμά του υπό τον τίτλο «Η ελληνοϊταλική κρίση του 1923 - Το επεισόδιο Tellini/Κερκύρας». Έχει συμμετάσχει ως ομιλητής σε 31 διεθνή και ελληνικά επιστημονικά συνέδρια και ημερίδες, καθώς και ως συγγραφέας σε 7 συλλογικά έργα. Έχουν ήδη εκδοθεί 22 βιβλία του (ένα εκ των οποίων είναι το δίτομο έργο υπό τον τίτλο «Η ιστορία του Ελληνικού Στρατού», το οποίο έχει προλογίσει ο αείμνηστος επίτιμος Αρχηγός ΓΕΕΘΑ Στρατηγός Μιχ. Κωσταράκος), ενώ έχουν δημοσιευθεί περισσότερα από 340 άρθρα του σε εφημερίδες και περιοδικά.